

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra historie

**PROBLEMATIKA POČÁTKU ČLOVĚKA A LIDSTVA
V ČESKÝCH UČEBNÍCÍCH DĚJEPISU A PŘÍRODOPISU
Z OBDOBÍ OD KONCE 19. STOLETÍ DO SOUČASNOSTI**

Bakalářská diplomová práce

Daniela Červenková

Olomouc 2020

vedoucí práce: doc. Mgr. Martin Elbel M.A., Ph.D.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a na základě citovaných pramenů a literatury.

V Olomouci dne .....

.....

Daniela Červenková

Chtěla bych poděkovat doc. Mgr. Martinu Elbelovi M. A., Ph.D. za vedení bakalářské práce,
cenné rady a vstřícnost při konzultacích.

Obsah	
Obsah	4
Úvod	7
1 Současný stav výzkumu českých učebnic	9
1.1 Současný stav výzkumu učebnic dějepisu	9
1.2 Současný stav výzkumu učebnic přírodopisu	10
1.3 Výzkum učebnic v zahraničí.....	11
2 Vývoj školství v českých zemích	12
2.1 Počátky vývoje školství na našem území	12
2.2 Situace ve školství před vydáním tereziánských a josefinských reforem.....	12
2.3 Tereziánské a josefinské reformy školství v českých zemích	13
2.4 Vývoj českého školství do r. 1848.....	14
2.5 Vývoj českého školství od roku 1848 do roku 1869	14
2.6 Vývoj českého školství od roku 1869 do konce 19. století	15
2.7 Vývoj českého školství v období první světové války	16
2.8 Vývoj českého školství v období první republiky	16
2.9 Vývoj českého školství v období druhé světové války.....	18
2.10 Vývoj českého školství v období 1945-1948.....	18
2.11 Vývoj českého školství v období 1948-1953.....	18
2.12 Vývoj českého školství v období 1953-1960.....	19
2.13 Vývoj českého školství v období 1960-1969.....	19
2.14 Vývoj českého školství v období 1970-1989.....	20
3 Nejstarší české dějepisné učebnice a dějepisné vyučování v minulosti	21
3.1 Vývoj dějepisného vyučování ve českých zemích do poloviny 19. století	21
3.2 Vývoj dějepisného vyučování od pol. 19. století do roku 1918	24
3.3 Výuka dějepisu od druhé poloviny 19. století do roku 1918 a dějepisné učebnice ...	26
3.4 Výuka dějepisu v období první republiky (1918-1938) a dějepisné učebnice.....	29
3.5 Výuka dějepisu v období protektorátu Čechy a Morava (1938-1945)	30
3.6 Výuka dějepisu po druhé světové válce.....	31
3.7 Výuka dějepisu v období 1945-1948	32
3.8 Výuka dějepisu v období 1948-1953	33
3.9 Výuka dějepisu v období 1953-1960	34
3.10 Výuka dějepisu v období 1960-1978	35
3.11 Výuka dějepisu v období 1978-1989.....	36
4 Nejstarší české přírodopisné učebnice a přírodopisné vyučování v minulosti.....	38

4.1	Vývoj přírodopisného vyučování v českých zemích do pol. 19. století a přírodopisné učebnice	38
4.2	Výuka přírodopisu ve druhé polovině 19. století až do roku 1918.....	40
4.3	Výuka přírodopisu a přírodopisné učebnice v období první republiky (1918-1938) 42	
4.4	Výuka přírodopisu a přírodopisné učebnice v období protektorátu Čechy a Morava (1938-1945)	43
4.5	Výuka přírodopisu a přírodopisné učebnice v období po druhé světové válce. ...	44
4.6	Výuka přírodopisu a přírodopisné učebnice v období padesátých až osmdesátých let 20. století.....	45
5	Počátek člověka a lidstva	48
5.1	Teorie vzniku člověka.....	49
	Kreacionismus.....	49
	Teorie biologické evoluce	49
	Evoluční teorie Charlese Darwina.....	50
6	Problematika počátku člověka a lidstva v českých dějepisných a přírodopisných učebnicích.....	51
6.1	Problematika počátku člověka v českých učebnicích dějepisu.....	51
6.2	Problematika počátku člověka v učebnicích přírodopisu	53
7	Problematika počátku člověka v dějepisných a přírodopisných učebnicích z období konce 19. století až začátku 20. století	55
7.1	Učebnice dějepisu z období od konce 19. století do počátku 20. století	56
7.2	Učebnice přírodopisu z období od konce 19. století až do počátku 20. století.....	59
8	Problematika počátku člověka v dějepisných a přírodopisných učebnicích v období první republiky (1918-1938)	61
8.1	Učebnice dějepisu z období první československé republiky (1918-1938).....	61
8.2	Učebnice přírodopisu z období první československé republiky (1918-1938)	65
9	Problematika počátku člověka v dějepisných a přírodopisných učebnicích v období 1945-1948.....	69
9.1	Učebnice dějepisu z období 1945-1948.....	69
9.2	Učebnice z období přírodopisu 1945-1948.....	73
10	Problematika počátku člověka v dějepisných a přírodopisných učebnicích v období padesátých let 20. století.....	76
10.1	Učebnice dějepisu z období padesátých let 20. století.....	76
10.2	Učebnice přírodopisu z období padesátých let 20. století.....	81
11	Problematika počátku člověka v dějepisných a přírodopisných učebnicích z období sedmdesátých a osmdesátých let 20. století	85
11.1	Učebnice dějepisu z období sedmdesátých a osmdesátých let 20. století.....	85

11.2	Učebnice přírodopisu z období sedmdesátých a osmdesátých let 20. století	90
12	Problematika počátku člověka v dějepisných a přírodopisných učebnicích z období devadesátých let 20. století.....	94
12.1	Učebnice dějepisu z období devadesátých let 20. století.....	94
12.2	Učebnice přírodopisu z období devadesátých let 20. století.....	98
13	Problematika počátku člověka v dějepisných a přírodopisných učebnicích z období od roku 2000 do současnosti	100
13.1	Učebnice dějepisu z období po r. 2000 do současnosti	100
13.2	Učebnice přírodopisu z období od roku 2000 do současnosti	104
	Závěr.....	108
	Resumé	111
	Seznam použité literatury	112
	Seznam použitých pramenů.....	116
	Seznam zkratk.....	119
13.3	Přílohy.....	120
	Anotace.....	123

Úvod

Během výuky dějepisu a přírodopisu na základních a středních školách získávají žáci základní znalosti o počátku člověka a jeho vývoji. Poznatky o počátcích člověka předávají žákům učitelé prostřednictvím svého výkladu a učebnice. Učebnice dějepisu a přírodopisu by měly sloužit jako názorná pomůcka pro pochopení samotného počátku lidstva. V průběhu dějin se názor na počátek člověka a jeho vývoj měnil, přizpůsoboval se politické situaci. Učivo o počátcích člověka v učebnicích dějepisu a přírodopisu bylo v minulosti a je i v současnosti žákům předáváno na různých stupních a formách vzdělávání.¹ U žáků může rozložení vybraného učiva do různých ročníků vést k roztržitosti poznatků o počátcích člověka a jeho vývoji. Problematikou výkladu evoluce člověka v českých učebnicích dějepisu a přírodopisu se zabývaly ve svých studiích Radka Marta Dvořáková a Karolína Absolonová.² Bakalářskou práci na podobné téma vypracovala Miroslava Filipová.³

Pohled na počátek člověka procházel v minulosti velkými změnami. Největší proměnou prošel pohled na počátek člověka v dějepisných a přírodopisných učebnicích během 20. století, kdy se z kreacionistického názoru na počátek člověka stal názor vědecký, podložený o nálezy pozůstatků předchůdců člověka a o evoluční teorii. Z toho důvodu bylo vybráno pro výzkum problematiky počátku člověka v dějepisných a přírodopisných učebnicích sedm období od konce 19. století až do současnosti, které nejlépe reflektují dějinné události a politickou situaci v daném období.

Bakalářská práce přináší oproti výše uvedeným studiím analýzu výkladu o počátku člověka a jeho vývoji od konce 19. století do současnosti, přičemž se věnuje zejména pohledu vybraných učebnic na danou problematiku. Oproti výše uvedeným studiím bakalářská práce analyzuje vývoj představ o počátku člověka a jeho vývoji. Bakalářská práce přináší nový pohled na poznání vývoje člověka, obsažený v českých dějepisných a

---

¹ Učivo o počátcích člověka a jeho vývoji je součástí učebnic pro elementární a střední vzdělávání.

² Autorky formulovaly své poznatky ve dvou studiích: DVOŘÁKOVÁ, Radka Marta; ABSOLONOVÁ, Karolína. *Obsahová analýza tématu evoluce člověka v českých učebnicích dějepisu*. *Scientia in educatione*, 2016.; DVOŘÁKOVÁ, Radka Marta; ABSOLONOVÁ, Karolína. *Obsahová analýza tématu evoluce člověka v českých učebnicích přírodopisu a biologie*. *Scientia in educatione*, 2017.

³ FILIPOVÁ, Miroslava. *Fylogeneze člověka v učebnicích přírodopisu a dějepisu od roku 1869*. Praha, 2013. 62 s. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze. Fakulta humanitních studií. Vedoucí práce Mgr. Linda Hroníková Ph.D.

přírodopisných učebnicích, zejména ve zkoumání náboženských představ o počátku člověka ve vybraných učebnicích.

Práce je rozčleněna do dvou hlavních částí. První část práce je rozdělena do tří kapitol. První kapitola se věnuje současnému výzkumu učebnic s ohledem na výzkum učebnic dějepisu a přírodopisu. Druhá kapitola pojednává o vývoji školství a vyučování v českých zemích, je rozčleněna do tří částí. První část se všeobecně věnuje vývoji školství v českých zemích od reforem Marie Terezie a Josefa II. do roku 1989. Druhá část sleduje vývoj výuky dějepisu v českých zemích od reforem Marie Terezie Josefa II. do roku 1989. Třetí část pojednává o vývoji výuky přírodopisu v českých zemích od reforem Marie Terezie a Josefa II. do roku 1989. Ve druhé a třetí kapitole je věnována část učebnicích dějepisu a přírodopisu z daných období. Vývoj školské soustavy a výuky dějepisu a přírodopisu je sledován pouze s ohledem na české země, respektive Čechy, Moravu a Slezsko.

Druhá část práce pojednává o názorech na počátek člověka představených v učebnicích. Nejprve jsou v této části představeny názory na počátek člověka před kreacionismem. Dále jsou představeny teorie o počátku člověka a jeho vývoji reprezentované kreacionismem, evoluční teorií a teorií o postupném vývoji druhů.

Třetí část zahrnuje analýzu 28 vybraných učebnic dějepisu a přírodopisu pro základní a střední školy ze sedmi vybraných období. Zkoumány byly české učebnice dějepisu a přírodopisu. Z každého období byly zkoumány dvě vybrané učebnice, jedna učebnice pro základní vzdělání a druhá pro střední vzdělání, respektive gymnázia. Zkoumány byly učebnice z období od konce 19. století do počátku 20. století, z období první československé republiky, z období 1945-1948, z období padesátých let 20. století, z období sedmdesátých a osmdesátých let 20. století, z období devadesátých let 20. století a z období od roku 2000 do současnosti. Učebnice dějepisu a přírodopisu byly zkoumány z jejich pohledu na počátek člověka a lidstva. Každému vybranému období předchází krátký přehled objevů předků člověka z daného období.

1 Současný stav výzkumu českých učebnic

České učebnice z pohledu pedagogického výzkumu procházejí v současnosti obdobím opětovného zájmu. Teorií a výzkumem učebnic se od osmdesátých let 20. století zabývá významný český vědec a pedagog Jan Průcha. Průcha považuje za předmět výzkumu učebnic především vlastnosti učebnic, fungování učebnic, výsledky a efekty učebnic, predikce o fungování učebnic a modifikace parametrů učebnic.⁴ Jan Průcha zkoumal teorii, vývoj a výzkum učebnic. Podle Průchy byla situace v teorii a výzkumu učebnic v devadesátých letech 20. století nepříznivá, jelikož teorie učebnice se u nás nerozvíjela, pedagogičtí pracovníci se jen zřídka zabývali učebnicí a neexistovalo pracoviště, které by se zabývalo výzkumem učebnic.⁵

Významným mezníkem ve výzkumu učebnic se stala dvoudenní konference „Kurikulum a učebnice z pohledu pedagogického výzkumu“ z června 2008 na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity (MU). Tato konference oživila zájem odborníků i široké veřejnosti o výzkum učebnic.⁶

V předešlém období se většina studií zabývala obsahovými analýzami učebnic a měřením obtížnosti textu podle různých vzorců. Současný výzkum učebnic, kromě obsahových analýz učebnic, zahrnuje také analýzy komunikačních vlastností učebnic. Zkoumána je taktéž pozice učebnic v rámci kurikula, výběr a didaktické zpracování vzdělávacích obsahů v učebnicích, životní cyklus učebnic, žákovské porozumění textu apod.⁷

1.1 Současný stav výzkumu učebnic dějepisu

Z hlediska současného stavu výzkumu učebnic dějepisu jsou přínosné zejména výzkumy profesorek z Ostravské univerzity Denisy Labischové a Blaženy Gracové. Blažena Gracová zkoumá genderovou tematiku, genderové stereotypy, historii žen a dětství ve výuce dějepisu. Denisa Labischová se zabývá regionálními dějinami ve výuce dějepisu a taktéž

---

⁴ PRŮCHA, Jan: *Učebnice: Teorie a analýzy edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998, s. 43.

⁵ MAŇÁK, Josef, Dušan KLAPKO a Masarykova univerzita. *Učebnice pod lupou*. [online] Brno: Paido, 2006. s. 9-11. ISBN 80-7315-124-3. [cit. 6.5.2020] Dostupné do 20. 5. 2020 z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:302360e0-bab5-11e5-82dc-5ef3fc9bb22f>

⁶ KNECHT, Petr a kol. *Učebnice z pohledu pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2008, s. 9.

⁷ Tamtéž, s. 9.

genderovou tematikou ve výuce dějepisu.⁸ K dalším významným osobnostem z hlediska výzkumu učebnic dějepisu patří Vratislav Čapek, který vypracoval přehled o teorii výzkumu učebnic dějepisu.⁹ Mezi další významné osobnosti patří Dagmar Hudecová, která zjišťovala hodnocení učebnic učiteli. Zdeněk Beneš studoval historický text a historickou kulturu, rozřídil metody výzkumu do pěti skupin, jmenovitě recenze, odborně historická analýza, výzkum procesu utváření historického vědomí, analýza pedagogicko-psychologických vlastností učebnice a empirický výzkum a recepce učebnic u žáků a učitelů.¹⁰ Z hlediska analýzy učebnic dějepisu jsou v současnosti významné práce Dušana Klapka, který provedl obsahovou analýzu vybraných učebnic dějepisu pro druhý stupeň základních škol z období nejnovějších dějin.¹¹ Klapko se také zabýval metodami sémantické analýzy didaktického textu, především sémantické koherence v procesu evaluace učebnic dějepisu.¹²

1.2 Současný stav výzkumu učebnic přírodopisu

Současný výzkum českých učebnic přírodopisu je zaměřen převážně na hodnocení obtížnosti textu učebnic. Z tohoto pohledu jsou v současnosti významné výzkumy profesorky Libuše Hrabí, jež vlastní metodou analyzovala vybrané učebnice přírodopisu z hlediska obtížnosti jejich výkladového textu.¹³ Měření didaktické vybavenosti učebnic přírodopisu pro šestý a sedmý ročník základní školy prováděla Alena Jůvová.¹⁴ Kvalitou obtížnosti učebnic přírodopisu a využíváním učebnic přírodopisu různých nakladatelství na základních školách se zabývaly ve své studii Hrabí, Vránová a Mullerová (2010).¹⁵

Výzkumem učebnic přírodopisu na Slovensku se v současnosti zabývá Patrícia Jelemenská, která zpracovala obsahovou analýzu výkladového textu učebnic na druhém stupni základních škol a prvním až čtvrtém ročníku osmiletých gymnázií. Jelemenská se ve

---

⁸ LABISCHOVÁ, Denisa a GRACOVÁ, Blažena. *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Vyd. 1. V Ostravě: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 48.

⁹ MAŇÁK, Josef, et. a KLAPKO, Dušan, ed. *Učebnice pod lupou*. Paido, 2006. s. 11.

¹⁰ LABISCHOVÁ, Denisa a GRACOVÁ, Blažena. *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Vyd. 1. V Ostravě: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 48.

¹¹ MAŇÁK, Josef, Dušan KLAPKO a Masarykova univerzita. *Učebnice pod lupou*. [online] Brno: Paido, 2006, s. 53-72. ISBN 80-7315-124-3. [cit. 6.5.2020] Dostupné do 20. 5. 2020 z:

<https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:302360e0-bab5-11e5-82dc-5ef3fc9bb22f>

¹² Tamtéž, s. 65-79.

¹³ KNECHT, Petr a kol. *Učebnice z pohledu pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2008, s. 177.

¹⁴ MAŇÁK, Josef, Dušan KLAPKO a Masarykova univerzita. *Učebnice pod lupou*. [online] Brno: Paido, 2006, s. 97-106. ISBN 80-7315-124-3. [cit. 6.5.2020] Dostupné do 20. 5. 2020 z:

<https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:302360e0-bab5-11e5-82dc-5ef3fc9bb22f>

¹⁵ SMUTKOVÁ, Tereza. *Srovnání učebnic přírodopisu v české a slovenské republice*. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra biologie, Brno, 2012, s. 12, (nepublikovaná diplomová práce). Masarykova univerzita. Vedoucí práce Mgr. Libuše Vodová.

své obsahové analýze učebnic přírodopisu a biologie zabývá především postavením učiva ekologie, pojmem ekologie v učebnicích pro nižší a vyšší stupeň sekundárního vzdělávání.¹⁶

1.3 Výzkum učebnic v zahraničí

Výzkum učebnic má svoji dlouholetou tradici v mnoha vyspělých zemích, zejména zemí evropských, v USA a v Japonsku. V Německu je realizován výzkum učebnic na několika speciálních pracovištích. Významný z toho pohledu je zejména Geor-Eckert-Institut für internationale Schulbuchforschung v Braunschweigu. V tomto ústavu vědci analyzují učebnice zeměpisu, dějepisu, občanské výchovy aj. Zaměřují se zde zejména na obsahové aspekty učebnic, jako např. vyjadřování vztahu k jiným zemím a národům v učebnicích určité země. Druhým významným pracovištěm v Německu je Zentrum für Schulbuchforschung v Köthen. Z dalších evropských zemí z hlediska výzkumu učebnic je významné Rakousko, kde se výzkum, zejména analýza komunikační kvality učebnic, prováděl v minulosti v Institut für Schulbuchforschung und Lernförderung ve Vídni.¹⁷ Ve Švédsku se výzkumem učebnic zabývá Institute for Educational Text Research. Výzkum učebnic se rozvíjí také ve Finsku, Norsku a Dánsku. V Estonsku teorii a výzkum učebnic, zejména funkci učebnice ve školní výuce, provádí estonský profesor Jaan Mikk.¹⁸ V Japonsku výzkum učebnic realizuje Japan Textbook Research Center. Podle Jana Průchy je toto centrum patrně největším pracovištěm pro výzkum učebnic na světě.¹⁹

---

¹⁶ KNECHT, Petr a kol. *Učebnice z pohledu pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2008, s. 165-175.

¹⁷ PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998, s. 31-33.

¹⁸ SMUTKOVÁ, Tereza. *Srovnání učebnic přírodopisu v české a slovenské republice*. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra biologie, Brno, 2012, s. 13. (nepublikovaná diplomová práce). Masarykova univerzita. Vedoucí práce Mgr. Libuše Vodová.

¹⁹ PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998, s. 34.

2 Vývoj školství v českých zemích

2.1 Počátky vývoje školství na našem území

Počátky školství na našem území spadají do období vzniku prvního státního útvaru u nás. Prokazatelné jsou školy v době Velkomoravské, kdy sloužili především k přípravě kněží a později světských feudálů. V období středověku byla církev hlavní nositelkou vzdělanosti. V 11. století vznikaly katedrální školy při založení biskupství v Praze a v Olomouci. S příchodem řeholí na naše území byly zakládány školy klášterní. Ve 13. století v souvislosti s rozvojem měst vznikaly na našem území školy laické, rozdělené na školy farní a školy městské.²⁰

V 16. století byla předchůdkyní dnešní střední školy šestitřídní latinská škola, na níž byla vyučována latina a náboženství. Na našem území tehdy existovaly dvě ucelené soustavy vzdělávání, od základního vzdělávání po univerzitní vzdělávání. Jednalo se o soustavu utrakvistickou a katolickou. V tomto období byl také rozvinutý základní a střední stupeň škol bratrských.²¹

2.2 Situace ve školství před vydáním tereziánských a josefínských reforem

Do druhé poloviny 18. století, respektive do vydání tereziánských a josefínských reforem, stát svůj vliv na školství téměř neuplatňoval. Rozhodující vliv měla na školství v tomto období katolická církev. Elementární školství nebylo v tomto období rozvinuto. Pouze u piaristických kolejí byly zřizovány trojtřídní obecné školy, kde bylo vyučováno triviium (pozn. čtení, psaní, počítání) a katechismu. Ve městech fungovaly školy městské, ve farních obcích školy farní nebo patriarchální. Dívčí školy fungovaly při ženských řádech.²² Školství v době před vydáním reforem bylo zanedbané, učitelé byli málo vzdělaní a školní docházka měla být zcela libovolná, vyučování nepravidelné.²³

---

²⁰ KOVÁŘÍČEK, Václav a Iva JEDLIČKOVÁ. *Vývoj školských soustav v českých zemích*. Olomouc: Rektorát Univerzity Palackého, 1989, s. 5.

²¹ Tamtéž, s. 5.

²² VESELÁ, Zdenka. *Vývoj českého školství* [online]. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988 [cit. 12.6.2020]. s. 7. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:957de590-518e-11e5-9a33-5ef3fc9ae867>

²³ Tamtéž, s. 7.

2.3 Tereziánské a josefínské reformy školství v českých zemích

Změnu v systému školství přineslo vydání tereziánských a později josefínských reforem. Po porážce Rakouska v sedmileté válce s Pruskem byla větší pozornost věnována školství, rozvíjela se tzv. školská politika. Podstatou školské politiky byl požadavek poskytnout poddaným příležitost vzdělávat se podle svého stavu a povolání a požadavek vydání jednotných učebnicích osnov pro všechny školy ve státě.²⁴ První návrh úpravy elementárního školství vypracoval Josef Messmer, jeho návrh školské soustavy vyvolal ovšem v komisi rozpory. Vypracováním návrhu na reformu školství byl poté pověřen Jan Ignác Felbiger, opat augustiniánského kláštera. Podle Felbigerova návrhu vznikl „Všeobecný školní řád“, schválený císařovnou a úředně vyhlášený 6. prosince 1774.²⁵ Felbigerův „Všeobecný školní řád“ je považován za první dokument v oblasti elementárního školství, jeho vydáním vznikla první soustava elementárního školství vybudovaná na Komenského principu jednotnosti.²⁶ „Všeobecný školní řád“ zaváděl povinou školní docházku pro všechny děti od šesti do dvanácti let věku.²⁷ Tímto řádem byly zavedeny různé školy pro venkov, menší města a zemská města. Pro venkov byly zřízeny školy triviální s předpokládanými úlevami na školní docházce. V menších městech byly zavedeny dvojtřídní až trojtřídní školy hlavní. V zemských městech byly zřízeny školy normální a školy hlavní. V roce 1775 došlo k úpravě gymnazijního studia. Gymnázia byla zestátněna a byl upraven počet ročníků na gymnáziích ze šesti ročníků na pět ročníků. Pro gymnázia byly vypracovány nové osnovy, podle kterých byla hlavním vyučovacím předmětem latina. Vyučovacím jazykem se stala od třetí třídy němčina. Od roku 1802 vznikala nová řádová gymnázia.²⁸

---

²⁴ KOVÁŘÍČEK, Václav a Iva JEDLIČKOVÁ. *Vývoj školských soustav v českých zemích*. Olomouc: Rektorát Univerzity Palackého, 1989, s. 6.

²⁵ Podrobněji se vývojem školství od vydání „Všeobecného školního řádu“ věnuji v následujících kapitolách věnovaných dějepisnému a přírodopisnému vyučování v minulosti.

²⁶ VESELÁ, Zdenka. *Vývoj českého školství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988, s. 9.

²⁷ Jednalo se spíše o všeobecnou vyučovací povinnost, podrobněji je o této problematice pojednáno v další kapitole.

²⁸ KOVÁŘÍČEK, Václav a Iva JEDLIČKOVÁ. *Vývoj školských soustav v českých zemích*. Olomouc: Rektorát Univerzity Palackého, 1989, s. 7.

2.4 Vývoj českého školství do r. 1848

Vydáním nového studijního řádu, „Schulkodexu“, byla roku 1805 gymnázia v hlavních městech rozšířena na šestitřídní. Od roku 1818 mohla být šestitřídní gymnázia zaváděna i v ostatních městech. Roku 1816 byl zaveden „jazykový dekret“, podle něhož měli na gymnáziích v Čechách vyučovat učitelé se znalostí češtiny. Dekret ovšem nebyl mnohdy dodržován a později došlo k jeho omezení.²⁹ 16. února 1821 byl vydán dvorní dekret, kterým bylo zakázáno učit češtině jako řádnému jazyku. Období mezi lety 1815 až 1848 je považováno ve školství za období stagnace a úpadku. Školství přestávalo vyhovovat po stránce obsahové i organizační. Sítila snaha o změny ve školství, zejména se jednalo o úsilí vytvořit nový typ střední školy, která by připravovala na vyšší technické školy. Výsledkem těchto snah bylo v roce 1833 vytvoření dvojtřídní reálky v Praze a trojtřídní reálky v Rakovníku, jejich cílem bylo připravovat pro polytechniku. Nový typ, tzv. reálky, byly až do roku 1848 součástí elementárního školství.³⁰

2.5 Vývoj českého školství od roku 1848 do roku 1869

Počátkem roku 1848 byla zrušena „Dvorská studijní komise“ a v témže roce nahrazena ministerstvem vyučování. Univerzitní profesori Franz Exner a Hermann Bonitz předložili rakouské vládě návrh reformy středního školství „Nástin organizace gymnázií a reálek v Rakousku.“³¹ Schválením tohoto návrhu v roce 1849 ztratila gymnázia svůj církevní ráz a klasická gymnázia povahu střední latinské školy. „Organizačním nástinem“ byla zavedena osmitřídní gymnázia, kde se vyučovalo kromě klasických jazyků také tzv. reáliím. Reálie tvořily předměty zeměpis, dějepis, matematika a fyzika. Povinnými jazyky na gymnázium byla latina, němčina a mateřský jazyk. Žáci, kteří chtěli studovat na vyšším stupni, měli povinný jazyk řečtinu. Nižší stupně gymnázií připravovaly žáky pro studium na vyšším stupni gymnázií nebo reálek. Z reálek se staly šestitřídní střední školy s všeobecně vzdělávacím zaměřením. Reálky měly nižší a vyšší stupeň. Nižší stupeň reálek byl dvou nebo čtyřletý a připravoval žáky pro praktický život, zároveň sloužil jako příprava pro vyšší tříletý stupeň.³²

---

²⁹ Tamtéž, s. 7.

³⁰ VESELÁ, Zdenka. *Vývoj českého školství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988, s. 22-23.

³¹ SOMR, Miroslav. *Dějiny školství a pedagogiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 163-164.

³² KOVÁŘÍČEK, Václav a Iva JEDLIČKOVÁ. *Vývoj školských soustav v českých zemích*. Olomouc: Rektorát Univerzity Palackého, 1989, s. 8.

Během padesátých let 19. století bylo církvi přiznáno právo dozoru nad školstvím. Roku 1855 byl sjednán konkordát, dohoda mezi církví a rakouským státem. Konkordátem se dostalo národní školství znovu pod dohled církve.³³ Gymnazijní osnovy z roku 1856 posílily výuku náboženství a omezily vyučování přírodovědných předmětů. Ministerským nařízením z roku 1853 bylo nařízeno vyučovat němčině. Roku 1864 schválil český zemský sněm zásady rovného práva češtiny s němčinou jako vyučovacího jazyka na školách. Rozhodnutí bylo vydáno jako „Zákon o rovnoprávnosti jazykové na školách“ roku 1866. Vydáním toho zákona byla na školách zrovnoprávněna čeština s němčinou. Po pádu Bachova absolutismu vznikaly šestitřídní reálky, které existovaly až do vydání „zemského zákona o reálkách“, na Moravě do roku 1869, v Čechách do roku 1874. Roku 1862 bylo vytvořeno v Táboře reálné gymnázium, spojující gymnázium a sedmitřídní reálku.³⁴

2.6 Vývoj českého školství od roku 1869 do konce 19. století

Od roku 1869 došlo k vytvoření nové organizace základního školství vydáním „Základního říšského školního zákona“. Tento zákon zaručoval zavedení jednotného státního dozoru nad školami, rovné právo všech vrstev na elementární vzdělání, modernizaci obsahu vzdělání a zrušení konfesijního rázu veřejné školy. Podle tohoto zákona měla být povinná školní docházka dětí od šesti do 14 let věku splněna ve vesnicích a malých městech na obecných školách s nižším a vyšším stupněm. V okresních městech navazovala na nižší pětiletý stupeň obecných škol trojtřídní škola měšťanská. Na nižší stupeň obecné školy navazovaly střední školy gymnaziálního typu. „Zemský zákon o reálkách“ zaváděl na reálkách sedmileté studium s čtyřletým nižším stupněm a tříletým vyšším stupněm. Studium na reálkách končilo maturitní zkouškou.³⁵ Reálná gymnázia se od klasických gymnázií odlišovala zejména v tom, že ve všech třídách na nižším stupni byl zaveden jako povinný předmět kreslení a ve třetí a čtvrté třídě bylo vyučování děleno na oddělení s francouzštinou a řečtinou. Počátkem osmdesátých let se zrychlilo zakládání nových českých škol. Významným mezníkem pro rozvoj vyššího českého školství se stal rok 1882, kdy byla zřízena samostatná česká univerzita.³⁶ V roce 1883 byla vyhlášena novela školského zákona, kterou se zhoršila situace v elementárním školství, zejména udílením úlev od

---

³³ VESELÁ, Zdenka. *Vývoj českého školství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988. s. 35.

³⁴ KOVÁŘÍČEK, Václav a Iva JEDLIČKOVÁ. *Vývoj školských soustav v českých zemích*. Olomouc: Rektorát Univerzity Palackého, 1989, s. 9.

³⁵ Tamtéž, s. 10.

³⁶ VESELÁ, Zdenka. *Vývoj českého školství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988, s. 45-48.

povinné docházky. Během osmdesátých let 19. století byly některé české střední školy zestátněny. V tomto období nebylo povoleno otevřít nová gymnázia, dokonce byly zavírány vyšší třídy reálných gymnázií.³⁷

V devadesátých letech byla přijata „Badeniho volební reforma“ a byla vydána „jazyková nařízení“. V základním a středním školství došlo k rozvoji českých škol, např. vzniklo gymnázium ve Dvoře Králové.³⁸ Na přelomu 19. a 20. století proběhly další změny ve školství. Od roku 1900 vznikal nový typ střední školy, šestitřídní dívčí lycea.³⁹ Studium na lyceu bylo zakončeno maturitní zkouškou. Změnu ve středním školství před vypuknutím první světové války přineslo v roce 1908 zřízení nových reálných gymnázií typu A a B. V roce 1909 bylo vydáno nařízení uznávající maturitní vysvědčení na všech typech středních škol jako rovnocenná. Úprava lyceí následovala v roce 1912, učební osnovy lyceí se přiblížily osnovám reálků a reálných gymnázií.⁴⁰

2.7 Vývoj českého školství v období první světové války

V období první světové války proběhl rozdílný vývoj obou typů středních škol, reálných gymnázií typu A a typu B. Zatímco osmitřídní reálné gymnázium bylo hojně rozšířeno, reformní reálné gymnázium se nevžilo.⁴¹ Během války došlo k zásahům do národního školství, kdy byl zredukován počet tříd národních škol. Učitelstva bylo v tomto období nedostatek, učitelé byli často zaměstnání mimo školu. Podobná situace panovala ve středním školství, kdy byly školní budovy zabírány pro potřeby armády. Na školách byla zdůrazňována loajálně dynastická a vlastenecká výchova v duchu rakouském.⁴²

2.8 Vývoj českého školství v období první republiky

Po vyhlášení samostatné československé republiky 28. října 1918 proběhlo ve školství několik konkrétních změn. Jednou z prvních změn bylo zrušení vlivu církve na školu. V důsledku tohoto nařízení se učitelé nemuseli účastnit dozoru při bohoslužbách.

---

³⁷ KOVÁŘÍČEK, Václav a Iva JEDLIČKOVÁ. *Vývoj školských soustav v českých zemích*. Olomouc: Rektorát Univerzity Palackého, 1989, s. 11.

³⁸ VESELÁ, Zdenka. *Vývoj českého školství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988, s. 52-53.

³⁹ Před vznikem šestitřídních lyceí vznikaly od roku 1860 vyšší dívčí školy, nejprve tříleté, později čtyřleté, nakonec šestileté. Vyšší dívčí školy se vyvíjely jako školy speciální nebo jako školy totožné s chlapeckými.

⁴⁰ KOVÁŘÍČEK, Václav a Iva JEDLIČKOVÁ. *Vývoj školských soustav v českých zemích*. Olomouc: Rektorát Univerzity Palackého, 1989, s. 12.

⁴¹ Tamtéž, s. 12.

⁴² VESELÁ, Zdenka. *Vývoj českého školství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988, s. 69-70.

Další podstatnou změnu představovalo zrušení celibátu učitelek, učitelky se staly rovnoprávnými s učiteli. Ještě roku 1918 byla provedena úprava studia dívek na středních školách. Důsledkem této úpravy bylo zrovnoprávnění studia dívek na chlapeckých středních školách a koedukace. Roku 1919 bylo zahájeno postátňování škol a byla vydána dívčí středoškolská reforma omezující rozsah výuky náboženství.⁴³ Významným dokumentem byl „Malý školský zákon“, vydaný 13. července 1922. Tímto zákonem měla být řešena problematika obecného školství, zákon se ovšem vztahoval na všechny školy v republice. Vydáním zákona bylo dosaženo sjednocení národních škol po stránce obsahové a po stránce vnější organizace. Po obsahové stránce se jednalo o zavedení nových učebních předmětů, ruční práce pro chlapce, domácí nauky pro dívky, tělocvik a občanská výchova. Z hlediska vnější organizace byla zákonem zavedena povinná osmiletá školní docházka bez povolených úlev.⁴⁴ Roku 1927 byla provedena další úprava středoškolských osnov. Touto úpravou byla řečtina na gymnáziích a francouzština na reálných gymnáziích přeložena do pátého ročníku. Následně byl v roce 1930 ministerským výnosem vytvořen společný základ všech středoškolských typů. Znamenalo to, že latina byla ustavena na gymnáziu a reálném gymnáziu, francouzština byla na reálce a reálném gymnáziu přesunuta z první do třetí třídy. Žáci prvních dvou tříd měli pouze němčinu jako cizí jazyk.⁴⁵

V průběhu dvacátých a třicátých let 20. století se v oblasti českého školství projevovala snaha o reformaci, především v pokusech o vytvoření tzv. nové školy, nového pojetí výchovy a vzdělání. Reformu obecného školství prosazoval Václav Příhoda, podle jehož návrhu bylo roku 1929 ministerstvem školství povoleno zřídit pokusnou školu ve Zlíně. Ministerstvo školství schválilo následně zřízení dvou reformních obecných škol v Nuslích a Michly a tří reformních měšťanských škol v Nuslích, v Michly a v Hostivaři. Nové pokusné školy poskytovaly vzdělání dětem od šesti do čtrnácti let. Jejich cílem bylo zajistit pro všechny děti stejnou příležitost ke vzdělání.⁴⁶

---

⁴³ KOVÁŘÍČEK, Václav a Iva JEDLIČKOVÁ. *Vývoj školských soustav v českých zemích*. Olomouc: Rektorát Univerzity Palackého, 1989, s. 13-14.

⁴⁴ VESELÁ, Zdenka. *Vývoj českého školství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988, s. 76-77.

⁴⁵ KOVÁŘÍČEK, Václav a Iva JEDLIČKOVÁ. *Vývoj školských soustav v českých zemích*. Olomouc: Rektorát Univerzity Palackého, 1989, s. 14-15.

⁴⁶ VESELÁ, Zdenka. *Vývoj českého školství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988, s. 80-82.

2.9 Vývoj českého školství v období druhé světové války

Období německé okupace znamenalo velké změny v celém školském systému. Změny se nejvíce dotýkaly organizace vzdělávání, výchovy a obsahu vzdělání. Měšťanské školy se od roku 1941 stávaly školami výběrovými a byly označeny jako tzv. školy hlavní. Hlavním důvodem této změny byla snaha umožnit vyšší vzdělání měšťanské školy pouze omezenému množství dětí. Na školách došlo k odstranění výuky dějepisu a na všech školách bylo vyučováno německému jazyku. Výuka ostatních předmětů byla přizpůsobena německému vzoru. Největším zásahem pro vysoké školství se stalo uzavření všech vysokých škol.⁴⁷

2.10 Vývoj českého školství v období 1945-1948

Po skončení druhé světové války se projevovала ve školství snaha o obnovení předválečného školství. „Košický vládní program“, vydaný v dubnu 1945, v oblasti kultury navrhl očistu škol a výchovných institucí od nacismu, dále odstranění učebnic z období okupace, uzavření všech německých škol a vyřešení tzv. německé otázky. V květnu 1945 bylo obnoveno vyučování na všech typech škol a byly otevřeny české vysoké školy. Školství mělo být upraveno podle „Košického vládního programu“, zejména měla být zřízena jednotná škola. Požadavek nové jednotné školy ovšem v tomto období nebyl uskutečněn.⁴⁸

2.11 Vývoj českého školství v období 1948-1953

21. dubna 1948 byl přijat tzv. „Zákon o jednotné škole“. Tento zákon znamenal přelom ve školství, byly jím totiž zrušeny všechny předešlé platné předpisy ve školství. Veškeré školství bylo tímto zákonem zestátněno. Školství bylo rozděleno na školy mateřské, školy prvního stupně, školy druhého stupně a školy třetího stupně. Mateřské školy fungovaly pro děti od tří do šesti let věku. Školy prvního stupně byly přeměněny na školy národní s pěti ročníky. Školy druhého stupně byly členěny na školy střední se čtyřmi ročníky. Školy třetího stupně se rozdělovaly na školy odborné a čtyřtřídní gymnázia. Povinná školní docházka byla zavedena pro děti od šesti do patnácti let věku. Po ukončení povinné školní docházky mohli žáci dále studovat na výběrových školách třetího stupně nebo na základních odborných

---

⁴⁷ KOVÁŘÍČEK, Václav a Iva JEDLIČKOVÁ. *Vývoj školských soustav v českých zemích*. Olomouc: Rektorát Univerzity Palackého, 1989, s. 15-16.

⁴⁸ Tamtéž, s. 16-17.

školách. Po reorganizaci škol došlo ke změnám v obsahu výchovy a vzdělávání na základních a středních školách. Výuka měla být přizpůsobena sovětskému vzoru. Roku 1951 byly vydávány nové učebnice pro národní a střední školy. Výchova a vzdělávání měla být v tomto období v duchu marxismu-leninismu.⁴⁹

2.12 Vývoj českého školství v období 1953-1960

V dubnu 1953 byl přijat „Zákon o školské soustavě a vzdělávání učitelů“. Na základě tohoto zákona byla zkrácena povinná školní docházka na osm let. Novým zákonem došlo ke sjednocení školství prvního a druhého stupně. Všeobecně vzdělávací školství bylo obsahově a organizačně sjednoceno a rozděleno na dva typy všeobecně vzdělávacích škol. Prvním typem všeobecně vzdělávacích škol byla osmiletá střední škola poskytující základní vzdělání po dobu povinné školní docházky. Druhým typem všeobecně vzdělávacích škol byla jedenáctiletá střední škola, která v posledních třech ročnících zajišťovala vyšší všeobecné vzdělání a připravovala pro studium na vysoké škole. „Zákon o školské soustavě a vzdělávání učitelů“ podporoval také vznik nových škol.⁵⁰

2.13 Vývoj českého školství v období 1960-1969

15. prosince 1960 byl schválen „Zákon o soustavě výchovy a vzdělávání v ČSSR.“ Podle zákona školy a výchovná zařízení tvořily jednotnou školskou soustavu, ve které na sebe navazovaly jednotlivé stupně a druhy škol. Předškolní výchova byla poskytována dětem do šesti let v jeslích a mateřských školách. Povinné základní vzdělání měly umožněny děti do šesti do patnácti let věku na základních devítiletých školách (ZDŠ). Střední a vyšší vzdělání v různých typech škol bylo poskytnuto mládeži od patnácti let. Po dosažení úplného středního vzdělání bylo umožněno studium na vysokých školách. Podle tohoto zákona měla dále mládež mít poskytnutou výchovu v mimoškolních a školních výchovných zařízeních. Zákon zohledňoval také vzdělávání pracujících při zaměstnání. Roku 1969 byla výuka na středních všeobecně vzdělávacích školách prodloužena na čtyři roky a název změněn na gymnázium.⁵¹

---

⁴⁹ Tamtéž, s. 17-18.

⁵⁰ Tamtéž, s. 18.

⁵¹ Tamtéž, s. 19-20.

2.14 Vývoj českého školství v období 1970-1989

Do roku 1978 byli československé školství a školská soustava podřízeni zákonu z 15. prosince 1960. Tento zákon rozděloval druhy a stupně škol na mateřské školy, ZDŠ a soustavu škol druhého cyklu. Mateřské školy byly pro děti od tří do šesti let věku. ZDŠ pro mládež do šesti do patnácti let věku. Soustavu škol druhého cyklu tvořili odborná učiliště, učňovské školy, střední školy pro pracující, odborné školy, střední odborné školy, střední všeobecně vzdělávací školy, podnikové technické školy, konzervatoře a školy pro mládež vyžadující zvláštní péči.⁵²

Roku 1978 byl vydán „Zákon č. 63/1978 Sb., o opatřeních v soustavě základních a středních škol.“ V tomto roce vyšel také zákon České národní rady č. 76/1978 Sb., o školských zařízeních. Tyto zákony měli sloužit v přechodném období před vytvořením nového vzdělávacího systému od roku 1978 do roku 1984.⁵³

Dne 22. března 1984 byl vydán „Zákon č. 29/1984 Sb., o soustavě základních a středních škol.“ Podle tohoto školského zákona tvořili soustavu základních a středních škol základní školy, střední odborné učiliště, gymnázia, střední odborné školy a střední školy pro mládež vyžadující zvláštní péči. K velké změně došlo v oblasti základního školství, kdy byla § 6 tohoto zákona zavedena osmiletá základní škola. Základní školu tvořili čtyřletý první stupeň a čtyřletý druhý stupeň. Školským zákonem bylo také povoleno zřízení základních škol pouze s prvním stupněm v místech, kde nebyly podmínky pro zřízení základní osmileté školy. Žáci z těchto škol měli pokračovat v povinné školní docházce na základní škole se všemi ročníky. Tento školský zákon byl platnosti až do roku 1989.⁵⁴

---

⁵² Tamtéž, s. 20.

⁵³ Tamtéž, s. 20.

⁵⁴ Tamtéž, s. 88-90.

3 Nejstarší české dějepisné učebnice a dějepisné vyučování v minulosti

Podle Denisy Labischové a Blaženy Gracové byl autorem první dějepisné učebnice v českých zemích podle návrhu Jana Ignáce Felbigera katecheta Aleš Pařízek. A. Pařízek ve své německy psané knize *Úvod do dějin Čech pro občana* čerpal z Hájkovy Kroniky české, díla Bohuslava Balbína a J. F. Beckovského. V této dějepisné učebnici se kromě historických příběhů vyskytují také jména světců, biskupů, spisovatelů a umělců.⁵⁵ Pařízkova dějepisná učebnice ani jí podobné nebyly obecně rozšířené a výuka proto probíhala často improvizovaně. Úroveň dějepisné výuky závisela povětšinou na náhodně získaných vědomostech učitelů. Významným autorem metodických příruček a učebních textů byl Jan Nepomuk Josef Filcík, jenž své dílo *Starožitnosti co kratochvilník školní pro mládež dospělejší československou* vydal roku 1835.⁵⁶ Filcík zde pojednává o Babylóňanech, Peršanech, Egyptánech, Řecích a Římanech, v další části zábavně předkládá mytologii o bozích a jejich uctívání. Dalším jeho dílem je *Čítanka čili kratochvilník školní*.⁵⁷

3.1 Vývoj dějepisného vyučování ve českých zemích do poloviny 19. století

Výuka dějepisu v českých zemích se pojí neodmyslitelně s tereziánskými reformami, především reformami školskými. Po zrušení jezuitského řádu roku 1773 bylo školství prohlášeno za věc státního zájmu. Zestátnění školství souviselo s rostoucí potřebou povzbuzení a oživení hospodářství země, pro něž bylo třeba poskytnout základní vzdělání i pro rolníky a řemeslníky.⁵⁸ Reformováním základního školství byl pověřen zaháňský opat Jan Ignác Felbiger, jehož ovlivnily myšlenky Jana Amose Komenského. Vydáním zákona v roce 1774, tzv. „Všeobecného školního řádu (Schulpatent)“, byla v celé habsburské monarchii zaváděna povinná školní docházka pro děti od šesti do dvanácti let věku.⁵⁹ Karel

---

⁵⁵ LABISCHOVÁ, Denisa a GRACOVÁ, Blažena. *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Vyd. 1. V Ostravě: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 15.

⁵⁶ Tamtéž, s. 15.

⁵⁷ JULÍNEK, Stanislav a Masarykova univerzita. *Základy oborové didaktiky dějepisu*. [online]. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. s. 20. ISBN 80-210-3495-5. [cit. 7.5.2020]. Dostupné do 20.5.2020 z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:ec6b07f0-3a20-11e5-8b04-5ef3fc9bb22f>

⁵⁸ Tamtéž, s. 20.

⁵⁹ JANOVSÝ, Julius, Milada BRŤKOVÁ, Jana KOVAŘÍKOVÁ, Ol'ga PÁLOVÁ a Ondrej STOJKA. *Základy didaktiky dějepisu: učebnice pro studium oboru učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů na filozofických a pedagogických fakultách*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 59. Učebnice pro vysoké školy. ISBN (Váz.).

Rýdl specifikoval hlavní obsah „Schulpatentu“, a z jeho tvrzení vyplývá, že pro děti od šesti do dvanácti let byla vyhlášena všeobecná vyučovací povinnost, nikoliv povinná školní docházka. Povinná školní docházka byla „Schulpatentem“ zavedena pro venkovské a chudé děti. Pro děti, jejichž rodiče byli schopni vydržovat domácího učitele, neplatila povinnost chodit do školy. Při vstupu na gymnasia ovšem tyto děti museli prokazovat potřebné znalosti.⁶⁰ Podle „Všeobecného školního řádu“ byly na vesnicích, kde byly fary, zřizovány školy triviální obecné o jedné nebo dvou třídách. Školy hlavní byly zřizovány ve větších městech, a to nejčastěji o třech, později o čtyřech třídách. V hlavních školách byl vyučován zeměpis a dějepis. Školy normální byly v zemských hlavních městech a sloužily ke vzdělávání učitelů, integrální součástí obsahu vzdělávání byl také dějepis.⁶¹ Roku 1775 došlo k zavedení nového studijního řádu na pěti až šestitřídní gymnázia. Učební plány na gymnáziích zahrnovali nově přírodní vědy a dějepis. Vyučována byla biblická historie a politická faktografie z antických dějin. V posledním ročníku gymnázií byly vyučovány dějiny „vlasti a domu habsburského“. Dějepis býval vyučován společně se zeměpisem.⁶² Všechny předměty ve třídě, kromě náboženství, vyučoval povětšinou jenom třídní učitel. Dějepis a zeměpis byly na gymnáziích vyučovány do poloviny 19. století latinsky a německy. Až v první polovině 19. století začali na gymnáziích vyučovat odborní specialisté.⁶³

Roku 1775 vydal Jan Ignác Felbiger pro potřebu učitelů základních škol *Knihu metodní (methodenbuch)* vydanou ve třech dílech a dvou svazcích. V této knize se vyskytovaly metodické pokyny pro výuku jednotlivých předmětů. J. I. Felbiger v ní zdůrazňoval smysl dějepisného vyučování. V dějepisu spatřoval předmět, jenž měl přispět k výchově loajálního občana. Podle Felbigera si žáci měli brát příklady a morální vzory z životopisů panovníků a jejich rodin, v duchu utilitarismu a osvícenského absolutismu měli poznávat osobnosti různých stavů a zaměstnání. Mělo to sloužit k získání

---

⁶⁰ LABISCHOVÁ, Denisa a GRACOVÁ, Blažena. *Příručka ke studiu didaktiky dějepisů*. Vyd. 1. V Ostravě: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 14-15.

⁶¹ JANOVSÝ, Julius, Mílada BRŤKOVÁ, Jana KOVAŘÍKOVÁ, Ol'ga PÁLOVÁ a Ondrej STOJKA. *Základy didaktiky dějepisů: učebnice pro studium oboru učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů na filozofických a pedagogických fakultách*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 92. Učebnice pro vysoké školy. ISBN (Váz.).

⁶² JULÍNEK, Stanislav a Masarykova univerzita. *Základy oborové didaktiky dějepisů*. [online]. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. s. 21. ISBN 80-210-3495-5. [cit. 7.5.2020]. Dostupné do 20.5.2020 z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:ec6b07f0-3a20-11e5-8b04-5ef3fc9bb22f>

⁶³ JANOVSÝ, Julius, Mílada BRŤKOVÁ, Jana KOVAŘÍKOVÁ, Ol'ga PÁLOVÁ a Ondrej STOJKA. *Základy didaktiky dějepisů: učebnice pro studium oboru učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů na filozofických a pedagogických fakultách*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 92-93. Učebnice pro vysoké školy. ISBN (Váz.).

vzorů při výběru povolání, kterému chtěli věnovat. Učitelé žákům vykládali i stručné starší národní dějiny. Felbiger doporučoval tvorbu dějepisné učebnice s krátkými články k předčítání ve vyučovacích hodinách.⁶⁴

Úroveň dějepisného vyučování mnohdy závisela na znalostech učitelů, které byly získávány často náhodně. Kromě Aleše Pařízka vynikal mezi českými učiteli jeho žák Jakub Jan Ryba, proslulý hudebník a farní učitel v Rožmitále. Rybu můžeme označit za prototyp všeobecně vzdělaného osvícenského učitele. Jeho pedagogickou činnost dokládají obsáhlé, německy psané *Školní deníky* z let 1788-1815. Dochovali také zlomky jeho příprav na vyučování, tzv. *Krátký výtah z Letopisů českých pro rožmitálskou školní mládež*. Ryba vyučoval národní dějinám, čerpal zřejmě pro své osnovy z díla Bohuslava Balbína *Epistomae historica rerum bohemicarum*, patrně také z nově vydané *Kroniky české* od Přibíka Pulkavy z Radenína.⁶⁵

V období českého národního obrození patřili mezi její stoupence také vlastenecky zanášení učitelé a zároveň významní širitelé obrozeneckých myšlenek. Tito učitelé se zajímali o uvádění českého jazyka do všech škol, postupně také o dějiny vlastního národa. Byly vydávány kulturní časopisy, v nichž se od třicátých let 19. století objevovaly historické povídky, ve kterých se projevoval vliv romantismu. Ve školním vyučování probíhalo romanticky laděné dramatické vyprávění historických příběhů a oslavování velkých historických osobností.⁶⁶ První český pedagogický časopis *Přítel mládeže* začal vycházet ve dvacátých letech 19. století za redakce Josefa Liboslava Zieglera, osvícensky orientovaného vlastence. Časopis byl převážně náboženského a mravoučného rázu. Ziegler v tomto časopise publikoval své články *Z dějepisu českého*.⁶⁷

V době předbřeznové docházelo k intenzivnímu pronikání dějepisu do škol v rámci obecného kulturního obrozeneckého proudu. Na základních školách bylo vyučováno biblickým dějinám, začalo se také vyučovat dějinám národním. Na středních školách byly

---

⁶⁴ JULÍNEK, Stanislav a Masarykova univerzita. *Základy oborové didaktiky dějepisu*. [online]. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. s. 20-21. ISBN 80-210-3495-5. [cit. 9.5.2020]. Dostupné do 20.5.2020 z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:ec6b07f0-3a20-11e5-8b04-5ef3fc9bb22f>

⁶⁵ JANOVSKÝ, Julius, Milada BRŤKOVÁ, Jana KOVAŘÍKOVÁ, Olga PÁLOVÁ a Ondrej STOJKA. *Základy didaktiky dějepisu: učebnice pro studium oboru učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů na filozofických a pedagogických fakultách*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 93-94. Učebnice pro vysoké školy. ISBN (Váz.).

⁶⁶ JULÍNEK, Stanislav a Masarykova univerzita. *Základy oborové didaktiky dějepisu*. [online]. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. s. 20-21. ISBN 80-210-3495-5. [cit. 9.5.2020]. Dostupné do 20.5.2020 z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:ec6b07f0-3a20-11e5-8b04-5ef3fc9bb22f>

⁶⁷ Tamtéž, s. 20-21.

vyučovány dějiny světové i národní, ve spojení s literaturou nebo zeměpisem. Převahu na středních školách měly ale dějiny antické. Úroveň výuky byla stále závislá na postojích a znalostech učitelů. Učitelé nebyli vázáni pevnými učebními plány, osnovami a učebnicemi.⁶⁸

3.2 Vývoj dějepisného vyučování od pol. 19. století do roku 1918

V polovině 19. století došlo k vytvoření dalších školních reforem, jenž se staly přelomem ve vzdělávacím systému v Rakousku. Vzorem pro tyto reformy bylo německé školství, jehož základem byly novohumanistické principy. Ačkoliv reformu prosadil Lev Thun ve funkci ministra kultu a vyučování, její definitivní podobu jí dali Franz Exner a Hermann Bonitz. Jejich „Organizační nástin“ se týkal především gymnázií a šestiletých reálků. Gymnázium se podle „Organizačního nástinu“ stalo osmitřídním vzdělávacím ústavem. Bylo rozděleno na nižší a vyšší stupeň. Mezi vyučovací předměty na gymnáziích patřily jazyky, zejména řečtina, latina, němčina. Dalšími předměty byly např. náboženství, zeměpis, dějepis, matematika, geometrie, kreslení a několik nepovinných předmětů.⁶⁹

V období revolučních let 1848-1849 vznikaly návrhy na demokratizaci a zesvětštění školství. Pozornost byla věnována otázce jazykové, zrovnoprávnění českého jazyka s němčinou na školách a zavedení češtiny na všechny typy škol. Pokrokové návrhy podávali např. P. J. Šafařík, K. Havlíček Borovský, J. E. Vocel, J. E. Purkyně atd. Z těchto významných osobností vynikal výrazný český pedagog Karel Slavoj Amerling, který prosazoval názornou obrazovou metodu, po vzoru Komenského.⁷⁰ Po porážce revoluce byly zmařeny snahy o reformování základního školství a vzdělávání učitelů. Triviální, hlavní a normální školy zůstaly beze změny.⁷¹

---

⁶⁸ JANOVSÝ, Julius, Milada BRŤKOVÁ, Jana KOVAŘÍKOVÁ, Ol'ga PÁLOVÁ a Ondrej STOJKA. *Základy didaktiky dějepisu: učebnice pro studium oboru učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů na filozofických a pedagogických fakultách*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 95. Učebnice pro vysoké školy. ISBN (Váz.).

⁶⁹ LABISCHOVÁ, Denisa a GRACOVÁ, Blažena. *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Vyd. 1. V Ostravě: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 16.

⁷⁰ JANOVSÝ, Julius, Milada BRŤKOVÁ, Jana KOVAŘÍKOVÁ, Ol'ga PÁLOVÁ a Ondrej STOJKA. *Základy didaktiky dějepisu: učebnice pro studium oboru učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů na filozofických a pedagogických fakultách*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 96-97. Učebnice pro vysoké školy. ISBN (Váz.).

⁷¹ JULÍNEK, Stanislav a Masarykova univerzita. *Základy oborové didaktiky dějepisu*. [online]. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. s. 21-22. ISBN 80-210-3495-5. [cit. 11.5.2020]. Dostupné do 20.5.2020 z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:ec6b07f0-3a20-11e5-8b04-5ef3fc9bb22f>

V období Bachova neoabsolutismu prošlo základní školství pronikavými reformami. Roku 1867 došlo k rakousko-uherskému vyrovnání a vydání „prosinčové ústavy“. O rok později, roku 1868, byl schválen „zákon o postavení školy k církvi“, kterým došlo k faktickému omezení církevního vlivu na školách. Velmi důležitý mezník z hlediska školství představovalo vydání tzv. „základního školského zákona“ 14. května 1869.⁷² „Základní školský zákon“ neboli „Hasnerův zákon“, realizoval návrhy z revolučních let 1848-1849. Mezi jeho hlavní zásady patřilo např. zavedení povinné osmileté školní docházky a zřizování obecných a měšťanských škol. Obecné školy byly zřizovány ve větších městech a rozděleny na dívčí a chlapecké. Měšťanské školy byly zřízeny v každém politickém okrese. Dalšími zásadami Hasnerova zákona byly např. zbavení školy církevního dohledu, zvýšení úrovně vzdělávání učitelů zavedením čtyřletých učitelských ústavů atd. Zákon výrazně změnil podobu elementárního školství, které se tímto stalo školou pro všechny děti. Osnovy pro dívky a chlapce byly jednotné.⁷³

System středního školství vznikl od roku 1866 vydáním „zákona o jazykové rovnoprávnosti na školách“. Zákon určoval jako vyučovací jazyk jeden ze zemských jazyků. Existovaly dva typy středních škol, tedy gymnázia (klasická) a reálná gymnázia (reálky), od roku 1869 sedmileté. Vznikaly státní, zemské střední školy (reálky), církevní nebo soukromé střední školy.⁷⁴

Základní školský zákon prošel v pozdějších letech úpravami, jednu z těchto úprav představovala školská reforma z 2. května 1883. Školská reforma, vydaná za vlády Eduarda Taafeho, znamenala jistý krok zpět, zejména v opětovném posílení postavení církve na školách a v zavedení úlev od školní docházky.⁷⁵ Ve druhé polovině 19. století byla dějepisná výuka ovlivněna filozofickými, psychologickými a pedagogickými teoriemi Johanna

---

⁷² JULÍNEK, Stanislav a Masarykova univerzita. *Základy oborové didaktiky dějepisu*. [online]. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. s. 22-23. ISBN 80-210-3495-5. [cit. 13.5.2020] Dostupné do 20.5.2020 z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:ec6b07f0-3a20-11e5-8b04-5ef3fc9bb22f>

⁷³ LABISCHOVÁ, Denisa a GRACOVÁ, Blažena. *Průručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Vyd. 1. V Ostravě: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 16-17.

⁷⁴ Tamtéž, s. 17.

⁷⁵ JANOVSÝ, Julius, Milada BRŤKOVÁ, Jana KOVAŘÍKOVÁ, Ol'ga PÁLOVÁ a Ondrej STOJKA. *Základy didaktiky dějepisu: učebnice pro studium oboru učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů na filozofických a pedagogických fakultách*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 98. Učebnice pro vysoké školy. ISBN (Váz.).

Friedricha Herbart a kritickým dějepisectvím německého historika Leopolda von Rankeho.⁷⁶

3.3 Výuka dějepisu od druhé poloviny 19. století do roku 1918 a dějepisné učebnice

Dějepisná výuka ve druhé polovině 19. století probíhala na všech stupních a typech škol. Vyučování dějepisu bylo řízeno učebními plány se stanovenými hodinovými dotacemi. Obsah učiva byl vymezen v rámcových osnovách ročníků. Dějepisné učebnice byly zpracovávány podle osnov.⁷⁷ Výuka dějepisu začala na obecných osmiletých školách již ve třetí třídě, kde byly žáci prostřednictvím čítanek seznámeni s historickými příběhy. Čteny byly od padesátých let 19. století především čítanky katolického faráře a spisovatele Karla Aloise Vinařického, představující konzervativní katolickou výchovu i loajálně národní výchovu. Od sedmdesátých let 19. století se používaly na obecných i měšťanských školách několikadílné čítanky Jana Šťastného, Jana Lepaře a Josefa Sokola. Tyto čítanky měly vést žáky ke zbožnosti, mravnosti a úctě k mocnářství, k rozvoji tzv. „širšího“ (rakouského) a „uššího“ (českého) vlastenectví. V dějepisných čítankách byl kladen důraz hlavně na období vlády Habsburků. Na přelomu 19. a 20. století byly zaváděny modernější čítanky Jana Jursy.⁷⁸

Obecně platilo, že v šestém až osmém ročníku obecné školy a na měšťanských školách v prvním a třetím ročníku byl vyučován dějepis chronologicky od období starověku, středověku, novověku až do roku 1867. Výuka dějepisu probíhala společně se zeměpisem tři hodiny týdně. Vyučovalo se podle českého překladu německé učebnice historika Antonína Gindelyho, třídílného *Dějepisu pro školy obecné a měšťanské*. Převažovaly zde

---

⁷⁶ JULÍNEK, Stanislav a Masarykova univerzita. *Základy oborové didaktiky dějepisu*. [online]. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. s. 22-23. ISBN 80-210-3495-5. [cit. 11.5.2020]. Dostupné do 20.5.2020 z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:ec6b07f0-3a20-11e5-8b04-5ef3fc9bb22f>

⁷⁷ LABISCHOVÁ, Denisa a GRACOVÁ, Blažena. *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Vyd. 1. V Ostravě: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 16-18.

⁷⁸ JANOVSKÝ, Julius, Milada BRŤKOVÁ, Jana KOVAŘÍKOVÁ, Ol'ga PÁLOVÁ a Ondrej STOJKA. *Základy didaktiky dějepisu: učebnice pro studium oboru učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů na filozofických a pedagogických fakultách*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 98-99. Učebnice pro vysoké školy. ISBN (Váz.).

politické dějiny.⁷⁹ Kromě Gindelyho uznávané učebnice existovaly i neoficiální dějepisné učebnice a příručky pro žáky a učitele, tzn. neschválené ministerskými výnosy k používání.⁸⁰

K dalším autorům dějepisných učebnic druhé poloviny 19. století patřil Václav Vladivoj Tomek, autor česky psané učebnice *Děje mocnářství rakouského* (1852). Tomek se ve své učebnici věnoval českým a uherským dějinám i dějinám vlastního Rakouska. Později Tomek vydal další učebnici *Novější dějiny Rakouska* (1888).⁸¹

Od sedmdesátých let 19. století byl vyučován na vyšších i nižších gymnáziích všeobecný dějepis, většinou podle středoškolských učebnic A. Gindelyho. Gindelyho učebnice obsahovaly události z politických dějin s mnohými podrobnostmi, politickou faktografií a snažili se o objektivnost. Gindely často citoval německého historika Rankeho.⁸² Výchozím zdrojem pro učebnice V. V. Tomka a A. Gindelyho, zejména pro hodnocení starších dějin, byly koncepce a pojetí českého historika Františka Palackého v jeho díle *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*.⁸³ A. Gindely i V. V. Tomek ovlivnili svým pojetím zejména učitele z praxe. Mezi tyto učitele patřili Jan Lepař, Josef Sokol a Josef Kovaříček. Učebnice pro gymnázia vytvořili František Kameníček a Rudolf Dvořák.⁸⁴

Před první světovou válkou byly vydány nové dějepisné učebnice, zejména třídílný *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních* (1911-1913) od kolektivu autorů Františka Hýbla, Jaroslava Bidla a Josefa Šusty, z podnětu Historického klubu. Obsahem těchto učebnic byly politické dějiny, také hospodářský, sociální a kulturní život v minulosti. Další učebnicí pro gymnázia byly *Dějiny naší země* (1914) od Josefa Pekaře.⁸⁵

Výuka dějepisu byla na konci 19. století kritizována po obsahové i didaktické stránce, zejména pro jednostranné pojetí dějepisu jako výkladu politických dějin. Úkolem

---

⁷⁹ LABISCHOVÁ, Denisa a GRACOVÁ, Blažena. *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Vyd. 1. V Ostravě: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 18-19.

⁸⁰ JULÍNEK, Stanislav a Masarykova univerzita. *Základy oborové didaktiky dějepisu*. [online]. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. s. 23-24. ISBN 80-210-3495-5. [cit. 14.5.2020]. Dostupné do 20.5.2020 z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:ec6b07f0-3a20-11e5-8b04-5ef3fc9bb22f>.

⁸¹ LABISCHOVÁ, Denisa a GRACOVÁ, Blažena. *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Vyd. 1. V Ostravě: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 18-19.

⁸² JULÍNEK, Stanislav a Masarykova univerzita. *Základy oborové didaktiky dějepisu*. [online]. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. s. 24-25. ISBN 80-210-3495-5. [cit. 14.5.2020]. Dostupné do 20.5.2020 z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:ec6b07f0-3a20-11e5-8b04-5ef3fc9bb22f>

⁸³ JANOVSKÝ, Julius, Milada BRŤKOVÁ, Jana KOVAŘÍKOVÁ, Olga PÁLOVÁ a Ondrej STOJKA. *Základy didaktiky dějepisu: učebnice pro studium oboru učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů na filozofických a pedagogických fakultách*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 99-100. Učebnice pro vysoké školy. ISBN (Váz.).

⁸⁴ LABISCHOVÁ, Denisa a GRACOVÁ, Blažena. *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Vyd. 1. V Ostravě: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 18-19.

⁸⁵ Tamtéž, s. 18-19.

dějepisů mělo být napomáhání estetické výchově. Roku 1900 vyšly nové dějepisné osnovy pro gymnázia, v nichž bylo doporučeno vyučujícím vyučovat dějiny politické i dějiny kulturní. Pozornost měla být věnována novověkým dějinám, důraz měl být kladen na dějiny národní (tzv. starší a užší vlasti rakouské a české).⁸⁶

Velmi důležitým mezníkem ve výuce dějepisu se stalo vydání učebních osnov pro gymnázia v letech 1908 až 1909, v nichž byl rozdělen dějepis a zeměpis na dva samostatné předměty. Výuka dějepisu na nižších gymnáziích probíhala od sekundy dvě hodiny týdně. Na vyšších gymnáziích záležela výuka dějepisu na typu gymnázia, obvykle s tří až čtyřhodinovou dotací. Pro gymnázia vytvářel učebnice Josef Pekař, přední český historik, tvořící zejména učebnice pro oktávu gymnázií *Dějiny naší říše* (1914, upravená vyšla 1921 jako *Dějiny československé*).⁸⁷

O změnu ve výuce dějepisu na nižším stupni usilovali na počátku 20. století didaktikové Ladislav Horák a Eduard Štorch. Ladislav Horák proslul jako autor dějepisných učebnic a metodických studií. Eduard Štorch byl autorem učebnic dějepisu a studie *Reforma školního dějepisu* (1905), popularizoval pro děti dějiny pravěku. Oba kladli důraz na regionální dějiny.⁸⁸

Po vypuknutí první světové války byly zmařeny všechny dosavadní pokusy o reformu školství. Na mnoha školách byl dějepis vyučován německy, jako tomu bylo dříve. Dějepis jako učební předmět měl posílit vlastenecké smýšlení. Bylo zakázáno používat české učebnice dějepisu a učební pomůcky. Výuka dějepisu měla být zaměřena na výklady o armádě, bitvách a válkách. Úřední nařízení však byla neúčinná, čeští učitelé se jim podřizovali jen formálně.⁸⁹

---

⁸⁶ JULÍNEK, Stanislav a Masarykova univerzita. *Základy oborové didaktiky dějepisu*. [online]. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. s. 25-26. ISBN 80-210-3495-5. [cit. 16.5.2020]. Dostupné do 20.5.2020 z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:ec6b07f0-3a20-11e5-8b04-5ef3fc9bb22f>

⁸⁷ LABISCHOVÁ, Denisa a GRACOVÁ, Blažena. *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Vyd. 1. V Ostravě: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 19.

⁸⁸ JANOVSKÝ, Julius, Milada BRŤKOVÁ, Jana KOVAŘÍKOVÁ, Ol'ga PÁLOVÁ a Ondrej STOJKA. *Základy didaktiky dějepisu: učebnice pro studium oboru učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů na filozofických a pedagogických fakultách*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 104-105. Učebnice pro vysoké školy. ISBN (Váz.).

⁸⁹ JULÍNEK, Stanislav a Masarykova univerzita. *Základy oborové didaktiky dějepisu*. [online]. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. s. 27. ISBN 80-210-3495-5. [cit. 17.5.2020]. Dostupné do 20.5.2020 z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:ec6b07f0-3a20-11e5-8b04-5ef3fc9bb22f>

3.4 Výuka dějepisu v období první republiky (1918-1938) a dějepisné učebnice

Po skončení první světové války a vzniku první československé republiky neprošlo československé školství žádnými zásadními změnami, navázalo na tradici rakouského školství. Ačkoliv pokračovalo úsilí o reformu, realizovány byly pouze pokusné reformní školy. Vydáním tzv. „malého školského zákona“ roku 1922 bylo organizačně sjednoceno české a slovenské školství a byly zrušeny úlevy od povinné školní docházky, platné po novele školského zákona z roku 1883.⁹⁰

Dějepisná výuka navázala na předválečný trend, prosazovala se sociologizace dějepisné výuky. Předválečné učebnice, které po obsahové stránce vyhovovaly potřebám nové republiky, byly znovu vydávány, ovšem s úpravou některých příliš prorakousky orientovaných pasáží. Roku 1919 byly dějepisné osnovy upraveny a zároveň přizpůsobeny novým poměrům. V nových dějepisných osnovách měl být kladen důraz na osobnosti a události, které v minulosti měli „důležitost pro československý stát“. Učitelé měli „zvýšit péči o husitství a českou reformaci“, zabývat se dějinami jiných Slovanských národů, omezit dějiny rakouské a německé, zkrátit výklad o habsburské dynastii a dějiny novověku dovést až do výsledku první světové války.⁹¹

Roku 1915 došlo k zavedení vlastivědy na obecných školách. Vlastivěda měla sloužit jako obecný předmět pro dějepis, zeměpis a přírodovědu. Žáci měli být jejím prostřednictvím seznámeni s regionálními dějinami, vybranými úseky národních dějin, kulturními památkami apod. Učivo dějepisu bylo žákům předáváno chronologicky, důraz byl kladen na národní a kulturní dějiny. Chronologicky bylo předáváno učivo v šestém až osmém ročníku obecné školy, na měšťanské škole v první až třetí třídě a na nižším gymnáziu.⁹²

Učební osnovy pro gymnázia byly cyklické, zdůrazňující dějiny národní, kulturní a novější. Meziválečné dějepisné učebnice měly lepší grafickou úpravu a didaktickou stránku, obsahovaly ilustrace, mapky a náčrty. Na obecných a měšťanských školách byly

---

⁹⁰ LABISCHOVÁ, Denisa a GRACOVÁ, Blažena. *Průručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Vyd. 1. V Ostravě: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 20-21.

⁹¹ JULÍNEK, Stanislav a Masarykova univerzita. *Základy oborové didaktiky dějepisu*. [online]. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. s. 27. ISBN 80-210-3495-5. [cit. 17.5.2020]. Dostupné do 20.5.2020 z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:ec6b07f0-3a20-11e5-8b04-5ef3fc9bb22f>

⁹² LABISCHOVÁ, Denisa a GRACOVÁ, Blažena. *Průručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Vyd. 1. V Ostravě: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 21.

nejrozšířenější učebnice Ladislava Horáka, kolektivu autorů Gebauerové-Jiráka-Reitlera, J. Paura, Eduarda Štorcha a Karla Čondla. J. Pešek a J. Sochor byli autory učebnic pro nižší gymnázia, na vyšších gymnáziích se vyučovalo stále podle učebnic kolektivu autorů Bidla-Dobiáše-Šusty. K. Matoušek vytvořil učebnice pro obchodní akademie, J. Hrbek a J. Vodehnal tvořili učebnice pro vyšší průmyslové a odborné školy, František Lohr byl autorem učebnic pro učební ústavy. Vznikaly také učební pomůcky, např. historické čítanky, nové nástěnné historické obrazy, historické mapy a historické atlasy, první školní filmy.⁹³

Pro období první republiky je typickým rysem tzv. pokusné reformní školství, jehož hlavním propagátorem byl u nás Václav Příhoda. Pokusné reformní školství prosazovalo vliv tzv. americké „činné školy“, která zdůrazňovala aktivitu dětí a měnící se roli učitele na žáky ve výuce. Charakteristickým rysem pro ni bylo uplatnění problémových metod, projektové vyučování a prosazování didaktických testů jako prostředku ověřování vědomostí a dovedností žáků. Pokusné reformní školy vznikaly u nás ve třicátých letech 20.století. Rozdělovaly se do tří stupňů, kde se na prvním stupni v prvním až pátém ročníku experimentovalo v didaktice, na druhém stupni v šestém až devátém ročníku vznikaly tzv. komenia, diferencované pokusné měšťanské školy, na třetím stupni v 10. – 13. ročníku vznikaly tzv. athenea. Pro všechny ročníky byly vypracovány osnovy minimální, střední a maximální a didaktické testy. V rámci reformního školství se prosazovalo individuální učení, jemuž se v metodice dějepisu věnovali J. Kropáč, J. Paur, S. Vrána, L. Horák E. Štorch a především Karel Čondl. K. Čondl byl autorem první pracovní dějepisné učebnice *Studium dějin lidstva* (1931), která sloužila jako příručka pro individuální studium žáků.⁹⁴

3.5 Výuka dějepisu v období protektorátu Čechy a Morava (1938-1945)

V období nacistické okupace byly provedeny zásahy do československého školství. Hlavní změny se týkaly měšťanských škol, které se přeměnily na výběrové školy hlavní pro omezený počet žáků čtvrtých tříd obecných. Dále došlo k radikálnímu snížení počtu studentů středních škol, především studentů gymnázií. Byly uzavřeny vysoké školy.⁹⁵ Protektorátní školství bylo ve své podstatě přizpůsobeno německému modelu, zároveň bylo

---

⁹³ JULÍNEK, Stanislav a Masarykova univerzita. *Základy oborové didaktiky dějepisu*. [online]. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. s. 27-28. ISBN 80-210-3495-5. [cit. 17.5.2020]. Dostupné do 20.5.2020 z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:ec6b07f0-3a20-11e5-8b04-5ef3fc9bb22f>

⁹⁴ LABISCHOVÁ, Denisa a GRACOVÁ, Blažena. *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Vyd. 1. V Ostravě: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta.2008, s. 21.

⁹⁵ JULÍNEK, Stanislav a Masarykova univerzita. *Základy oborové didaktiky dějepisu*. [online]. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. s. 27-28. ISBN 80-210-3495-5. [cit. 17.5.2020]. Dostupné do 20.5.2020 z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:ec6b07f0-3a20-11e5-8b04-5ef3fc9bb22f>

germanizováno a diskriminováno. Kvalifikovaná pracovní síla byla získávána především z odborných škol, které nacistický školský systém upřednostňoval. Učitelé byli přeškolení pro „nové poslání“ v německém Rankenheimu, později i na území protektorátu. Němčina se stala hlavním vyučovacím jazykem na všech stupních a typech škol, zároveň také hlavním vyučovacím předmětem. Dějepis musel na střední škole podstoupit němčině své hodiny. Některé předměty byly vyučovány v němčině. Studenti měli povinnost vykonat maturitní zkoušku z vybraných předmětů v němčině. Všichni učitelé se museli prokazovat úspěšným absolvováním zkoušky z němčiny před německým inspektorem.⁹⁶ Nacistické školství usilovalo o snížení vzdělání české mládeže. Ideovou náplní veškeré školní práce bylo přesvědčit žáky o historickém sepětí českého národa s Říší. Podle této myšlenky se měl také vykládat dějepis, předmět, který si nacisté nejvíce střežili.⁹⁷

Ve školním dějepisě byla podstatně omezena výuka světových dějin. Výklad českých dějin byl zaměřen na spolupráci českého prostředí s německým, důraz byl kladen na historicky danou podřízenost Německu. V důsledku těchto opatření byly mnohé české dějepisné učebnice, atlasy a didaktické prostředky jako historické obrazy a filmy vyřazovány, často se ocitaly na seznamech prohibit. Jen krátkodobě mohla být používána Pekařova učebnice *Dějiny Čech a Moravy*, přepracovaná J. Klikem.⁹⁸

3.6 Výuka dějepisů po druhé světové válce

V období po skončení druhé světové války došlo k obnovení předválečného školského systému. Pro výuku dějepisů byla vydávána nová vydání předválečných učebnic.⁹⁹

Stanislav Julínek rozděluje léta 1945 až 1989 do pěti vývojových fází. Jako časové mezníky pro tyto fáze klade čtyři legislativní opatření. „Zákon č. 95/1948 Sb.“, schválený dne 21. dubna 1948, „zákon č. 31/1953 Sb.“, schválený dne 24. dubna 1953, „zákon č. 186/1960“, schválený 15. prosince 1960 a „zákon o opatřeních v soustavě základních a

---

⁹⁶ LABISCHOVÁ, Denisa a GRACOVÁ, Blažena. *Příručka ke studiu didaktiky dějepisů*. Vyd. 1. V Ostravě: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 22.

⁹⁷ JULÍNEK, Stanislav a Masarykova univerzita. *Základy oborové didaktiky dějepisů*. [online]. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. s. 28. ISBN 80-210-3495-5. [cit. 18.5.2020]. Dostupné do 20.5.2020 z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:ec6b07f0-3a20-11e5-8b04-5ef3fe9bb22f>

⁹⁸ LABISCHOVÁ, Denisa a GRACOVÁ, Blažena. *Příručka ke studiu didaktiky dějepisů*. Vyd. 1. V Ostravě: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 22.

⁹⁹ Tamtéž, s. 23.

středních škol“, schválený 21. června 1978.¹⁰⁰ S. Julínek rozděluje výuku dějepisu do pěti období, kterými jsou období 1945-1948, období 1948-1953, období 1953-1960, období 1960-1978, období 1978-1989.

3.7 Výuka dějepisu v období 1945-1948

Krátce po skončení druhé světové války bylo nově vytvořeno ministerstvo školství a osvěty. Jeho činnost se zaměřila na vypracování základních školních dokumentů, zejména učebních plánů, učebních osnov a zajištění výuky vhodnými učebnicemi. Výsledkem těchto příprav byla směrnice pro práci našich škol v nadcházejícím školním roce a publikování „Přechodných učebních osnov pro školy obecné, měšťanské a střední na školní rok 1945-1946“. Po dílčích úpravách platily tyto osnovy také pro školní rok 1946-1947. Výuka dějepisu byla podle učebního plánu vyššího stupně obecné školy zařazena do všech ročníků, tedy do šestého až osmého ročníku, hodinovou dotaci měl dějepis se zeměpisem tři hodiny týdně.¹⁰¹ Osnovy zdůrazňovaly výchovu „politickou, státní, brannou, národní, lidovou a sociální, kterými je nutno prolnout všechny vyučovací předměty, zvláště politickou výchovu, dějepis, zeměpis, češtinu, filozofii, výchovu hudební, výtvarnou a tělesnou“.¹⁰²

Výuka dějepisu byla svým obsahem zaměřena na odstranění vědomostních nedostatků dětí z období nacistické okupace. Všichni žáci druhého stupně měli podle osnov probírat stejné učivo. Toto učivo mělo být podáváno v podobě obrazů „z dějin českého národa od pravěku do přítomnosti. Za školní rok 30 obrazů po dvou hodinách ve všech třídách mimo třídu čtvrtou, kde jsou 3 hodiny“.¹⁰³

V tomto období byla potřeba zajistit dějepisné učebnice. Pro tento účel sloužila jako výchozí materiál „směrnice o revizi učebnic a učebních pomůcek“. Tato směrnice dovolovala používání učebnic a pomocných knih, schválených do 10. října 1938. Učebnice, které byly schváleny po uvedeném datu měly být pouze výběrové „s podmínkou, že budou vyloučeny po případě neutralizovány všechny prvky fašistické“.¹⁰⁴ Pro učitele dějepisu sloužily dotisky předválečných učebnic. Pro měšťanské školy sloužily učebnice Eduarda

---

¹⁰⁰ JULÍNEK, Stanislav a Masarykova univerzita. *Základy oborové didaktiky dějepisu*. [online] Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. s. 32-33. ISBN 80-210-3495-5. [cit. 18.5.2020]. Dostupné do 20.5.2020 z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:ec6b07f0-3a20-11e5-8b04-5ef3fc9bb22f>

¹⁰¹ Tamtéž, s. 33.

¹⁰² Tamtéž, s. 33.

¹⁰³ Tamtéž, s. 33-34.

¹⁰⁴ Vlivem sovětské propagandy se místo termínu nacismus používal termín fašismus.

Štorcha a Karla Čondla, pro nižší třídy gymnázií učebnice J. Sochora a J. Klika. Učebnice byly doporučeny v dalších letech.¹⁰⁵

3.8 Výuka dějepisu v období 1948-1953

V únoru roku 1948 došlo ke změně politické situace a důsledkem toho také k úpravě našeho školského systému. Školský systém prošel úpravou zákonem z 21. dubna 1948 jímž byla zavedena tzv. „jednotná škola“. Základem jednotné školy byla devítiletá škola prvního a druhého stupně. První stupeň tvořila pětiletá národní škola, druhý stupeň čtyřletá střední škola. Zákon stanovil povinou školní docházku pro děti od šesti do patnácti let. Na čtyřletou střední školu mělo navazovat čtyřleté gymnázium jako jediný typ střední, všeobecně vzdělávací školy třetího stupně. Třetí stupeň tvořili další typy odborných škol, jako čtyřleté vyšší školy odborné, nižší školy odborné a povinné základní odborné školy.¹⁰⁶ Čtyřleté gymnázium bylo výběrové. Gymnázium a vyšší odborná škola umožňovali jako ukončení studia závěrečnou zkoušku, po jejichž úspěšném složení mohli studenti přecházet na vysoké školy. Jako hlavní úkol školy v tomto období lze chápat realizaci výchovy a vzdělávání na marxistickém základě.¹⁰⁷

Výuka dějepisu probíhala na druhém stupni, kde navazovala na dílčí poznatky z vlastivědy třetího až pátého ročníku národní školy. Obsahově byla výuka dějepisu zaměřena na objasnění národních dějin v souvislosti s obecnými dějinami. Na školách třetího stupně se dějepisné učivo cyklicky prohlubovalo a výuka zde byla zaměřena na obecné dějiny. Národní historie měla být chápána jako organická součást obecných dějin.¹⁰⁸ K výuce byly používány překlady sovětských dějepisných učebnic, např. učebnice Mišulina, Kosminského, Jefomova a Chvostova. Autory českých učebnic byly tvůrci starších učebních textů, jako např. J. Kropáč a O. Fidrmuc, i autoři zabezpečující marxistický přístup, např. M. Pravdová, V. Soják.¹⁰⁹

---

¹⁰⁵ JULÍNEK, Stanislav a Masarykova univerzita. *Základy oborové didaktiky dějepisu*. [online]. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. s. 34. ISBN 80-210-3495-5. [cit. 19.5.2020]. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:ec6b07f0-3a20-11e5-8b04-5ef3fc9bb22f>

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 34-35.

¹⁰⁷ LABISCHOVÁ, Denisa a GRACOVÁ, Blažena. *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Vyd. 1. V Ostravě: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 23-24.

¹⁰⁸ JULÍNEK, Stanislav a Masarykova univerzita. *Základy oborové didaktiky dějepisu*. [online]. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. s. 35. ISBN 80-210-3495-5. [cit. 19.5.2020]. Dostupné do 20.5.2020 z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:ec6b07f0-3a20-11e5-8b04-5ef3fc9bb22f>

¹⁰⁹ LABISCHOVÁ, Denisa a GRACOVÁ, Blažena. *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Vyd. 1. V Ostravě: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 24.

Ministerským výnosem č. 15 z 20. ledna 1951 došlo k nahrazení stávajících dějepisných učebnic. Učebnice dějepisu, které nebyly na seznamu povolených učebnic, v příloze ministerského výnosu, nesměly být používány. Na seznamu povolených učebnic byly např. *Dějiny starověku* od autorů J. Dědina, O. Fidrmuc a P. Choc. Povolené učebnice sloužily k výuce do nové školské reformy v roce 1953. Po této reformě byly vydávány nové dějepisné učebnice v praxi od let 1954-1955.¹¹⁰

3.9 Výuka dějepisu v období 1953-1960

24. dubna 1953 byly vydán „zákon o školské soustavě a vzdělávání učitelů“, tzv, školský zákon. Tento zákon zaváděl dva hlavní typy všeobecně vzdělávacích škol. Prvním typem byla osmiletá střední škola. Měla žákům poskytnout základní všeobecné vzdělání, připravovat žáky k nástupu do povolání, na odborné školy nebo vyšší všeobecné vzdělání. Druhým typem byla jedenáctiletá střední škola. Škola tohoto typu poskytovala prvních osm ročníků základní všeobecné vzdělání. Poslední tři ročníky byly výběrové, zde bylo poskytováno vyšší všeobecné vzdělání. Sloužily k přípravě žáků pro studium na vysoké škole. Školy prvního až třetího stupně, tedy školy národní, střední a gymnázia byly přeměněny na všeobecně vzdělávací školy s jednotným učebním plánem.¹¹¹ Podle K. Rýdla vytvořil nový školský zákon z roku 1953 podmínky pro zneužívání vzdělání ve prospěch stranických zájmů s neodbornými zásahy do úrovně vzdělávání.¹¹²

Školní dějepis se stal důležitým prostředkem formování socialistické školy, výchovy k socialistickému vlastenectví a proletářskému internacionalismu. Výuka dějepisu probíhala od pátého do 11. ročníku. Národní a světové dějiny byly vyučovány odděleně. Při výběru učiva se nepřihlíželo k věkové přiměřenosti, což se projevovalo v přemíře abstraktního zobecnění.¹¹³

Vydávány byly také nové dějepisné učebnice odpovídající politické situaci a celkové politické koncepci našeho školství v padesátých letech 20. století. Nové učebnice dějepisu po obsahové stránce preferovaly historickou látku, která odpovídala nástupu marxisticky

---

¹¹⁰ JULÍNEK, Stanislav a Masarykova univerzita. *Základy oborové didaktiky dějepisu* [online]. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. s. 35. ISBN 80-210-3495-5.[cit. 19.5.2020]. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:ec6b07f0-3a20-11e5-8b04-5ef3fc9bb22f>

¹¹¹ Tamtéž, s. 35-36.

¹¹² LABISCHOVÁ, Denisa a GRACOVÁ, Blažena. *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Vyd. 1. V Ostravě: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 24.

¹¹³ Tamtéž, s. 24.

pojaté historiografie. Tyto učebnice se po didaktické stránce vyznačovaly neúměrnou náročností textu, neadekvátně použitými formulacemi a nadměrným rozsahem stran.¹¹⁴

3.10 Výuka dějepisu v období 1960-1978

Školským zákonem vydaným 15. prosince 1960 došlo k vytvoření soustavy škol tzv. prvního a druhého cyklu a příslušných výchovně vzdělávacích zařízení. Tímto školským zákonem byly znovuzřízeny základní devítileté školy. Základní devítileté školy byly členěny na dva stupně, z nichž první stupeň tvořil první až pátý ročník a druhý stupeň šestý až devátý ročník. Školy druhého cyklu poskytovaly střední vzdělání, byly to zejména tříleté střední všeobecně vzdělávací školy (později čtyřletá gymnázia) a čtyřleté střední odborné školy. Součástí druhého cyklu byl systém učňovského školství.¹¹⁵

Výuka dějepisu v šedesátých letech na střední všeobecně vzdělávací škole probíhala ve všech třech ročnících. Obecné dějiny zde byly vyučovány v prvním a do poloviny druhého ročníku, československé dějiny v druhé polovině druhého ročníku a ve třetím ročníku. Výuka dějepisu na středních odborných školách probíhala v prvních dvou ročnících. Na učňovských školách dějepis nebyl vyučován. V osnovách pro střední školy z roku 1961 byly odtrženy národní a obecné dějiny. V důsledku přeměny tříletých gymnázií na čtyřletá gymnázia koncem šedesátých let byl nedostatek odstraněn.¹¹⁶ Ve výuce se více přihlíželo na věkovou přiměřenost učiva. Byl kladen větší důraz na nové a regionální dějiny. Podle D. Labischové a B. Gracové byla neadekvátnější tehdy používanou dějepisnou učebnicí *Z dávné minulosti lidstva* Václava Michovského. Na středních všeobecně vzdělávacích školách došlo k oddělení výuky světových a národních dějin. Od roku 1967 byl dějepis vyučován podle nové učebnice Jaroslava Charváta *Světové dějiny*. V sedmdesátých letech byly používány učební texty Jaroslava Pátka *Československé dějiny 1918-1948*.¹¹⁷ Dějepis byl vyučován na gymnáziích na přírodovědných větvích ve třech ročnících, na humanitních větvích, kde byl maturitním předmětem, byl ve čtvrtém ročníku zařazený prohlubující výklad československých dějin. Pro obohacení dějepisné výuky

---

¹¹⁴ JULÍNEK, Stanislav a Masarykova univerzita. *Základy oborové didaktiky dějepisu* [online]. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. s. 35-36. ISBN 80-210-3495-5. [cit. 19.5.2020]. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:ec6b07f0-3a20-11e5-8b04-5ef3fc9bb22f>

¹¹⁵ Tamtéž, s. 36.

¹¹⁶ JULÍNEK, Stanislav a Masarykova univerzita. *Základy oborové didaktiky dějepisu* [online]. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. s. 36. ISBN 80-210-3495-5.[cit. 19.5.2020]. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:ec6b07f0-3a20-11e5-8b04-5ef3fc9bb22f>

¹¹⁷ LABISCHOVÁ, Denisa a GRACOVÁ, Blažena. *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Vyd. 1. V Ostravě: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 24.

existoval volitelný předmět společenskovední seminář.¹¹⁸ Konec tohoto období výrazně ovlivnil dokument *Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy* z června 1976, který předznamenal změny školského systému, na něž navazovalo vydání školského zákona z roku 1978.¹¹⁹

3.11 Výuka dějepisu v období 1978-1989

21. čer. 1978 byl vydán „školský zákon o opatřeních v soustavě základních a středních škol“. Vydáním zákona vyšly v platnost podstatné změny v soustavě základních a středních škol. K těmto změnám patřilo zkrácení domaturitního vzdělání ze třinácti na dvanáct let a prodloužení povinné školní docházky z devíti na deset let. Základní škola byla osmiletá se dvěma čtyřletými stupni. Na základní školu navazovalo povinné dvouleté vzdělání na jednom ze tří typů středních škol, jak bylo uvedeno výše. Žáci absolvováním splnili požadavek povinné školní docházky a dosáhly tzv. středního vzdělání. Úplné střední vzdělání poskytovala čtyřletá gymnázia, čtyřleté střední odborné školy a čtyřleté tzv. studijní obory s maturitou, zřízené při středních odborných učilištích. Střední odborné učiliště dvouletá, případně tříletá, poskytovala žákům přípravu pro výrobní praxi.¹²⁰

Dějepisná složka byla ochuzena ve vlastivědě ve třetím až čtvrtém ročníku ve prospěch přírodovědné složky. Dějepisné vyučování ve formě systematického a chronologického dějepisného kurzu probíhalo dvě hodiny týdně v pátém až osmém ročníku základní školy. Ačkoliv nebyl realizován návrh lineárního školství V. Čapka, v němž by byl chronologický dějepis uzavřen v prvním ročníku všech typů středních škol, vedl tento pokus k vypracování sady tzv. experimentálních dějepisných učebnic. Tyto učebnice, jejichž autory byli např. M. Hroch nebo V. Michovský, jsou pro svoji kvalitu používány i v současnosti. Vedle experimentálních učebnic vznikly také oficiální dějepisné učebnice pro základní školy, často díla kolektivních autorů. V oficiálních učebnicích nebyla vždy respektována zásada věkové přiměřenosti učiva. Tuto skutečnost dokládá fakt, že učebnice pro pátou a šestou třídu základních škol byly pro svoji přílišnou náročnost často přepracovávány.¹²¹ Podle D. Labischové a B. Gracové přemíra ideologizace dějepisného

---

¹¹⁸ Tamtéž, s. 24-25.

¹¹⁹ JULÍNEK, Stanislav a Masarykova univerzita. *Základy oborové didaktiky dějepisu* [online]. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. s. 36-37. ISBN 80-210-3495-5. [cit. 18.5.2020]. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:ec6b07f0-3a20-11e5-8b04-5ef3fc9bb22f>

¹²⁰ Tamtéž, s. 37-38.

¹²¹ LABISCHOVÁ, Denisa a GRACOVÁ, Blažena. *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Vyd. 1. V Ostravě: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 25.

učiva novějších a nejnovějších dějin ve výkladovém textu učebnic i výběrem zařazených dokumentů učinila z dějepisu náročný a nepříliš oblíbený předmět.¹²²

Novým školským zákonem byla výuka dějepisu, jak je uvedeno výše, zařazena do pátého až osmého ročníku základní školy. V praxi to znamenalo, že učivo pátého ročníku zahrnovalo historickou látku od pravěku po začátek středověku, v šestém ročníku do poloviny 19. století, sedmém ročníku do počátku druhé světové války a v osmém ročníku do současnosti.¹²³

Výuka na gymnáziích probíhala od roku 1984 podle tzv. „Nové koncepce“. Podle této koncepce mělo být gymnázium typově i obsahově unifikované a měla být výrazně oslabena humanitní orientace. V tomto období bylo zaváděno tzv. gymnázium základní a gymnázium se zaměřením, např. na matematiku, fyziku, programování, tělesnou výchovu. Větvení jako forma diferenciacce bylo zrušeno. Z latiny se stal nepovinný předmět, na její úkor i na úkor estetické výchovy byly zaváděny na gymnázia základy výroby a odborné přípravy. Tím, že byl na gymnáziích rozšířen vzdělávací obsah o odborné předměty, ztrácelo gymnázium do značné míry své specifikum.¹²⁴ Výuka dějepisu na gymnáziích probíhala ve třech ročnících. Třetí ročník byl věnován nejnovějším dějinám. Pro rozšíření dějepisných vědomostí sloužil ve čtvrtém ročníku volitelný dějepisný seminář. Dějepis byl zařazen do učebních plánů odborných škol i středních odborných učilišť.¹²⁵

---

¹²² Tamtéž, str. 24-25.

¹²³ JULÍNEK, Stanislav a Masarykova univerzita. *Základy oborové didaktiky dějepisu* [online]. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. s. 39-40. ISBN 80-210-3495-5. [cit. 18.5.2020]. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:ec6b07f0-3a20-11e5-8b04-5ef3fe9bb22f>

¹²⁴ LABISCHOVÁ, Denisa a GRACOVÁ, Blažena. *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Vyd. 1. V Ostravě: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 25.

¹²⁵ Tamtéž, s. 24-25.

4 Nejstarší české přírodopisné učebnice a přírodopisné vyučování v minulosti

Za nejstarší česky psanou přírodopisnou učebnicí je považována *Historie přirozených věcí pro mládež*, vydaná v Praze roku 1784.¹²⁶ Autorem této učebnice byl Aleš Vincenc Pařízek, významný pedagog, filosof, teolog a člen dominikánského řádu. Dalšími autory přírodopisných učebnic, kteří se zabývali celou přírodovědou, byly Jan Tomsa a Jiří Rybay.¹²⁷ Podle A. Altmanna a F. Horníka byl autorem první české učebnice přírodopisu A. H. Gostko ze Saxenthalu, doktor filozofie a farář. Gostkova kniha *O živlech* vyšla v roce 1776. Dalšími autory učebnic přírodopisu podle Altmanna a Horníka byli M. Šimek, autor knihy *Historie přirozených věcí*, z roku 1778 a A. Pařízek.¹²⁸

4.1 Vývoj přírodopisného vyučování v českých zemích do pol. 19. století a přírodopisné učebnice

Samostatná výuka přírodopisu v českých zemích započala za vlády císařovny Marie Terezie. Generální ředitel rakouských škol Jan Ignát Felbinger měl zásluhu na tom, aby se do elementárních škol zařadilo vyučování o přírodě neboli přírodopis. Samotný přírodopis zahrnoval nejdůležitější poznatky z každodenního života, z domácího a polního hospodářství, tedy elementární botaniku, zoologii a mineralogii. Jako vyučovací metoda byla používána metoda katechetická čili metoda otázek a odpovědí.¹²⁹ Pro hlavní školy byly v učebních osnovách pro poslední třídu uvedeny i přírodní vědy v duchu praktického směru. Felbingerova *Metodní kniha (Methodenbuch)*, vydaná v roce 1775, vyžadovala od učitele přednostní využívání domácích přírodnin ve výuce přírodopisu.¹³⁰

---

¹²⁶ PAVELKOVÁ, Jaroslava. *Oborová didaktika biologie: vybraná témata pro učitele všeobecně vzdělávacích předmětů* [online]. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2007 [cit. 20.5.2020]. s. 15. ISBN 978-80-7290-335-1. Dostupné také z:

<https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:b7d88320-7d37-11e3-989f-5ef3fc9bb22f>

¹²⁷ MASLOWSKI, Oton. *Didaktika biologie: určeno pro posl. přírodověd. fak. a pedagog. fak. Univ. Palackého* [online]. Olomouc: Univerzita Palackého, 1990 [cit. 20.5.2020], s. 14. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:c4f59630-c8ae-11e2-ada5-005056825209>

¹²⁸ ALTMANN, Antonín a HORNÍK, František. *Vybrané kapitoly z didaktiky biologie: určeno pro další vzdělávání učitelů, postgraduální studium. [Díl] 1.* 1. vyd. Praha: SPN, 1985, s. 38-39.

¹²⁹ MASLOWSKI, Oton. *Didaktika biologie: určeno pro posl. přírodověd. fak. a pedagog. fak. Univ. Palackého* [online]. Olomouc: Univerzita Palackého, 1990 [cit. 20.5.2020]. s. 14. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:c4f59630-c8ae-11e2-ada5-005056825209>

¹³⁰ ALTMANN, Antonín a Univerzita Karlova. *Úvod do didaktiky biologie: [určeno pro posl. pedagog. fakult]* [online]. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1974 [cit. 21.5.2020], s. 39. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:7455ca80-51a5-11e3-8c6a-005056825209>

Zásluhou piaristy Gratiana Marxe byly r. 1775 zavedeny na gymnasia přírodní vědy. Označovali se jako „znanosti přirozených věcí“, tj. přírodopis a fyzika. Výuka přírodopisu tehdy neměla dobrou úroveň, jeden profesor vyučoval ve třídě všechny předměty. K výuce přírodopisu chyběli obrazy, sbírky, a dokonce i učebnice. Přírodní vědy byly do značné míry podceňovány, zejména z hlediska jejich výchovného významu. Tato situace vyústila v odstranění přírodních věd z gymnasií r. 1819. Přírodní vědy nebyly na gymnasiích vyučovány až do roku 1849. Přírodopis jako vyučovací předmět přetrvával pouze na dvouletých filosofických kursech, které sloužili jako příprava na univerzitní studium.¹³¹

Významnou osobností první poloviny 19. století byl pokrokový vědec a učitel Jan Evangelista Purkyně (1787-1859). Purkyně, zastánce praktického směru, zavedl ve výuce praktická cvičení, vypracoval mikroskopické výzkumné metody a propracoval vědecký experiment. Výuka přírodních věd na pražské filosofické fakultě a na většině škol probíhala způsobem, během něhož posluchači nikdy zvíře, rostlinu nebo nerost, ani jeho obraz neviděli.¹³² Ve výuce přírodopisu chyběla názornost. České školství po vydání školské reformy v roce 1819 bylo zcela germanizováno. Hlavním vyučovacím jazykem se stala němčina. Výjimku z hlediska vyučovacího jazyka měly pouze první třídy hlavních škol v českých krajích, kde se mohlo vyučovat česky.¹³³

V první polovině 19. století vznikaly další učebnice přírodopisu. Významné jsou pro toto období práce F. Šíra *Krátký přírodopis čili Poučení o věcech v přirozenosti se nacházejících, jakož o živočiších, rostlinách a nerostech a jejich krátké popsání* (1835), Dr. V. Staňka *Přírodopis prstonárodní čili popsání zvířat, rostlin a nerostů vedle tříd a řádů jejich* (1843) a Dr. J. Pečírky.¹³⁴

Po praktickém směru ve výuce přírodopisu následovalo období popisného vyučování morfologicko-systematického, v němž vynikl německý učitel August Lüben, autor metodických příruček a ilustrovaných učebnic. Lüben představoval popisný cyklický směr, který se vyučoval na obecných, měšťanských a středních školách. Žáci si mohli přijímaný názor osvojit na reálných přírodninách vlastním pozorováním, účastí na

---

¹³¹ MASLOWSKI, Oton. *Didaktika biologie: určeno pro posl. přírodověd. fak. a pedagog. fak. Univ. Palackého* [online]. Olomouc: Univerzita Palackého, 1990 [cit. 21.5.2020], s. 14. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:c4f59630-c8ae-11e2-ada5-005056825209>

¹³² Tamtéž, s. 14-15

¹³³ ALTMANN, Antonín a Univerzita Karlova. *Úvod do didaktiky biologie: [určeno pro posl. pedagog. fakult]* [online]. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1974 [cit. 21.5.2020], s. 40. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:7468dd50-51a5-11e3-8c6a-005056825209>

¹³⁴ Tamtéž, s. 39-40.

botanických vycházkách. Při vyučování přírodopisu se mělo přihlížet k hledisku nábožensko-mravnímu.¹³⁵

Pod vlivem revolučních událostí roku 1848 byly Exner-Bonitzovým „Nástinem organizace gymnázií a reálných škol v Rakousku“ rokem 1849 zavedeny přírodní vědy opětovně na gymnázia.¹³⁶

4.2 Výuka přírodopisu ve druhé polovině 19. století až do roku 1918

Nejvýznamnější postavou pro výuku přírodopisu ve druhé polovině 19. století byl MUDr. Karel Slavoj Amerling, ředitel pražského učitelského ústavu, autor návrhu nové obecné školské soustavy v roce 1848. K. Amerling vydal první české nástěnné obrazy pro výuku botaniky a zoologie *Živočichové v obrazech k názornému vyučování* (1851) a *Rostliny v obrazech k názornému vyučování* (1852-1856).¹³⁷ Po vzoru Komenského kladl Amerling důraz na názor, zkušenost a aktivitu žáka. Zařadil učivo přírodopisu podle přírody v jednotlivých měsících, byl popularizátorem přírodních věd.¹³⁸

„Základním školským zákonem“ z roku 1869 byly přírodní vědy, tedy i výuka přírodopisu, zavedeny opětovně do obecných a měšťanských škol. Na těchto školách bylo vyučováno jako v předešlém období popisně v pojetí morfologicko-systematickém, pouze pokrokoví učitelé zaváděli do výuky Lübenovy myšlenky.¹³⁹ Rok 1869 byl důležitým mezníkem pro české školství, jelikož mohli být zřizovány české střední školy. Do oblasti elementárního školství pronikala výuka přírodopisu jen pozvolna. Na obecných školách nebyly přírodní vědy jako samostatný učební předmět vyučovány a na hlavních školách se vyučovaly přírodní vědy jen na některých a pouze příležitostně ve čtvrté třídě. Přírodní vědy jako samostatné učební předměty byly vyučovány na dvouletých podreálkách, tzv. měšťanských školách v první třídě čtyři hodiny a ve druhé třídě šest hodin týdně. Na

---

¹³⁵ PAVELKOVÁ, Jaroslava. *Oborová didaktika biologie: vybraná témata pro učitele všeobecně vzdělávacích předmětů* [online]. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2007 [cit. 20.5.2020]. s. 15. ISBN 978-80-7290-335-1. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:b7d88320-7d37-11e3-989f-5ef3fc9bb22f>

¹³⁶ ALTMANN, Antonín a HORNÍK, František. *Vybrané kapitoly z didaktiky biologie: určeno pro další vzdělávání učitelů, postgraduální studium. [Díl] 1.* 1. vyd. Praha: SPN, 1985, s. 40.

¹³⁷ Tamtéž, s. 54

¹³⁸ PAVELKOVÁ, Jaroslava. *Oborová didaktika biologie a geologie. Díl 1, Vybraná témata pro DPS učitelů VVP.* Praha: Univerzita Karlova, 2002, s. 10. ISBN 80-7290-086-2.

¹³⁹ MASLOWSKI, Oton. *Didaktika biologie: určeno pro posl. přírodověd. fak. a pedagog. fak. Univ. Palackého* [online]. Olomouc: Univerzita Palackého, 1990 [cit. 20.5.2020]. s. 15. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:c4f59630-c8ae-11e2-ada5-005056825209>

gymnáziích probíhala výuka přírodních věd podle plánu z roku 1849 ve všech třídách.¹⁴⁰ „Základní školský zákon“ zvýšil úroveň výuky přírodovědných předmětů, kvalitu učebnic vyučovací metody a vzdělání učitelů. Přírodopis a přírodopis byly zavedeny do obecných a měšťanských škol, v obecných školách od třetí do osmé třídy, v měšťanských školách ve všech ročnících. Přírodopis zahrnoval nauku o lidském těle a hygienu.¹⁴¹

V šedesátých a sedmdesátých letech 19. století vznikaly vedle učebnic pro obecné a měšťanské školy první české středoškolské učebnice přírodních věd. Za první českou středoškolskou učebnicí přírodopisu je považována kniha J. Pečírky *Vypsání živočichů* (1862). Dalšími autory středoškolských učebnic byly F. X. M. Zippe a P. Jehlička. Významným autor učebnic přírodopisu, jehož knihy byly překládány do češtiny byl Dr. A. Pokorný, ředitel německého gymnázia ve Vídni. Mezi Pokorného učebnice patří např. *Názorný přírodopis všech tří říší*, *Názorný přírodopis rostlinstva* (1869) a *Názorný nerostopis* (1868).¹⁴² Autory středoškolských učebnic byly kromě výše uvedených autorů např. Jan Svatopluk Presl, Jan Krejčí a Josef Klika.¹⁴³ Kromě středoškolských učebnic vznikaly učebnice pro měšťanské školy F. Šváchy *Přírodopis pro 1. třídu trojtřídních škol měšťanských* (1875), učebnice pro měšťanské a vyšší i nižší střední školy *Přírodopis živočišstva* (1876) a učebnice J. Hanuše *Názorné tělosloví* pro měšťanské a obecné školy.¹⁴⁴

Vydání „Základního školského zákona“ v roce 1869 vyvolalo protesty konzervativních kruhů, které přiměly vládu k vydání reakční školské novely v roce 1883. Novela poskytovala žákům obecných škol úlevy na školní docházce, posílila rovněž vliv církve na obecné školy a vedla k omezení přírodovědného učiva na obecných školách. Přírodopis měšťanských škol směřoval k praktickému zaměření. Střední školství nebylo novelou dotčeno.¹⁴⁵

Přes mnohá omezení byly vydávány další přírodopisné učebnice, zejména pro měšťanské školy a střední školy. Pro měšťanské školy byly vydávány české překlady učenic

---

¹⁴⁰ ALTMANN, Antonín a HORNÍK, František. *Vybrané kapitoly z didaktiky biologie: určeno pro další vzdělávání učitelů, postgraduální studium. [Díl] 1.* 1. vyd. Praha: SPN, 1985, s. 60.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 61.

¹⁴² Tamtéž, s. 60.

¹⁴³ MASLOWSKI, Oton. *Didaktika biologie: určeno pro posl. přírodověd. fak. a pedagog. fak. Univ. Palackého* [online]. Olomouc: Univerzita Palackého, 1990 [cit. 21.5.2020]. s. 16. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:c4f59630-c8ae-11e2-ada5-005056825209>

¹⁴⁴ ALTMANN, Antonín a HORNÍK, František. *Vybrané kapitoly z didaktiky biologie: určeno pro další vzdělávání učitelů, postgraduální studium. [Díl] 1.* 1. vyd. Praha: SPN, 1985, s. 61-62.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 62.

Dr. A. Pokorného. Objevili se také noví autoři přírodopisných učebnic, jako např. F. Polívka, A. J. Bernard, F. Dlouhý a kolektiv autorů Groulík-Úlehla-Hampl.¹⁴⁶

Podle Jaroslavy Pavelkové se na přelomu 19. a 20. století ve výuce biologie začala projevovat snaha o potlačení herbartovského verbalismu a šablonových dogmat. Objevila se snaha o oživení učiva přírodopisu zdůrazněním pokusů, exkurzí, praktických cvičení, prací na školní zahradě apod. Výnosem „Zemské školní rady“ z roku 1912 bylo nařízeno při každé škole zařídit botanickou zahradu a zkušební pole se školkou. V tomto období dochází vypracování metodiky praktických cvičení a objevují se první kvalitní české příručky pro přírodopisná praktika od autorů E. Bayera, K. Spisara, G. Winklera, B. Řezníka, R. Řezníka, F. Studničky, K. Weinfurtera, atd. Ostravský profesor J. Kranich vydával měsíčník pro metodiku přírodopisu *Příroda*.¹⁴⁷ Metodikou přírodopisu se zabýval pražský botanik Josef Dědeček, F. Nekuta v roce 1890 vydal první českou *Metodiku přírodopisu pro střední školy*.¹⁴⁸

4.3 Výuka přírodopisu a přírodopisné učebnice v období první republiky (1918-1938)

Výuka přírodních věd zůstávala po vyhlášení samostatné československé republiky téměř nezměněna, ani po vydání „Malého školského zákona“ v roce 1922 nedošlo k výrazným změnám v biologickém vyučování. Jistý pokrok v metodice vyučování přírodopisu nastal v letech 1920-1930. Toto období je označováno jako období tzv. reformismu, v němž do teorie vyučování začaly pronikat teorie ze západního světa. V tomto období byly z hlediska metodiky vyučování přírodopisu významní autoři Jan Pastejřík, Josef Úlehla, Josef Krejčík, Rudolf Pelíšek, Antonín Grác, Václav Bartušek, Miroslav Fendrych atd. Byly vydávány nové učebnice přírodopisu kolektivů autorů Groulík-Úlehla-Hampl, Beníšek-Furman-Grác-Pelíšek. Vznikaly pracovní učebnice kolektivu autorů Langr-Nykl-Rottová. Pro střední školy byly určeny učebnice zoologie a botaniky Františka Polívky.¹⁴⁹ V období pedagogického reformismu byly uplatňovány různé teorie, např. teorie aktivity

---

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 61.

¹⁴⁷ PAVELKOVÁ, Jaroslava. *Oborová didaktika biologie a geologie. Díl 1, Vybraná témata pro DPS učitelů VVP*. Praha: Univerzita Karlova, 2002, s. 14. ISBN 80-7290-086-2.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 14-15.

¹⁴⁹ MASLOWSKI, Oton. *Didaktika biologie: určeno pro posl. přírodověd. fak. a pedagog. fak* [online]. Univ. Palackého. Olomouc: Univerzita Palackého, 1990 [cit. 21.5.2020]. s. 16-17. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:c4f59630-c8ae-11e2-ada5-005056825209>

samostatnosti a samoučení žáků, tzv. komplexní metoda O. Twiehausena s extrémně rozšířenou koncentrací učiva (biologie, fyzika, chemie, geologie, mineralogie).¹⁵⁰

V průběhu dvacátých a třicátých let 20. století se postavení přírodních věd na školách výrazně zlepšilo. Obecné školy měly přírodní vědy zahrnuté do vlastivědy ve čtvrtém a pátém ročníku. V šestém až osmém ročníku byly dva přírodovědné předměty, konkrétně přírodopis a přírodopis. Přírodopis zahrnoval biologii, mineralogii a geologii, přírodopis chemii a fyziku. Měšťanské školy měli v prvním ročníku přírodovědu, která zahrnovala poznatky přírodopisu a přírodopisu. Od druhém ročníku na měšťanských školách byl vyučován přírodopis a přírodopis jako samostatný vyučovací předmět. Na středních školách byl přírodopis zahrnut do všech vyšších ročníků, na gymnáziích byla vyučována chemie.¹⁵¹

Jistou změnu ve výuce přírodovědných předmětů znamenalo vydání učebních osnov v roce 1932. Osnovy opustili od cyklického přístupu a v přírodopisu zdůraznily přírodní a hospodářská společenstva. Ve výuce přírodopisu byla věnována pozornost kromě morfologickým pojmům i pojmům fyziologickým. Poznatky z přírodopisu byli tříděny podle praktických hledisek a jednotlivé přírodniny se začaly zařazovat do přirozených soustav. Tyto osnovy ovšem podceňovaly soustavné všeobecné vzdělání, připouštěli různé pojetí, výklad i různý obsah učiva.¹⁵² Podle A. Altmanna období „činné školy a pedagogického reformismu“ poskytlo výuce biologie prvky samostatné práce žáků, laboratorní práce, práce v koutku živé přírody, na školním pokusném pozemku a exkurze.¹⁵³

4.4 Výuka přírodopisu a přírodopisné učebnice v období protektorátu Čechy a Morava (1938-1945)

V období protektorátu Čechy a Morava došlo k hlubokému úpadku českého školství v důsledku požadavků nacistického režimu. Velké množství českých škol bylo zrušeno. Mnoho českých učebnic přírodopisu bylo zakázáno, dokonce výuka přírodopisu na některých školách probíhala bez učebnic. Vydávány byly učebnice pro hlavní školy J.

---

¹⁵⁰ PAVELKOVÁ, Jaroslava. *Oborová didaktika biologie a geologie. Díl 1, Vybraná témata pro DPS učitelů VVP*. Praha: Univerzita Karlova, 2002, s. 14-15. ISBN 80-7290-086-2.

¹⁵¹ ALTMANN, Antonín a HORNÍK, František. *Vybrané kapitoly z didaktiky biologie: určeno pro další vzdělávání učitelů, postgraduální studium. [Díl] 1*. 1. vyd. Praha: SPN, 1985. s. 62-63.

¹⁵² PAVELKOVÁ, Jaroslava. *Oborová didaktika biologie a geologie. Díl 1, Vybraná témata pro DPS učitelů VVP*. Praha: Univerzita Karlova, 2002, s. 14-15. ISBN 80-7290-086-2.

¹⁵³ ALTMANN, Antonín a HORNÍK, František. *Vybrané kapitoly z didaktiky biologie: určeno pro další vzdělávání učitelů, postgraduální studium. [Díl] 1*. 1. vyd. Praha: SPN, 1985, s. 70.

Pastejřřka *Přřirodopis pro 3. třřidu hlavnřch řkol* (1942) a kolektivu autorů Breindl., V. Kavina K. - Langr., J. – Řřřař K. *Nauka o řivotě. Učebnice biologie pro hlavní řkoly* (1944).¹⁵⁴

4.5 Vřyuka přřirodopisu a přřirodopisnř učebnice v období po druhé svřtovř vřlce.

Po skončeni druhé svřtovř vřlky dořlo k opřetovnřmu rozvoji řeskoslovenskřho řkolstvř. Ministr řkolstvř prof. Zdeněk Nejedlř nechal vypracovat roku 1948 „zřkon o jednotnř škole“, kterřm bylo veřkerř řkolstvř zestřtnřno a byla vybudovřna novř řkolskř sprřva.¹⁵⁵ „Zřkon o jednotnř škole“ neboli „Zřkon o zřkladnř upravř jednotnřho řkolstvř v řeskoslovensku“ rozdřloval řkoly do třř stupňů na řkoly nřrodnř, střednř a vřbřrovř. Nřrodnř řkoly byly pro řřky prvnhřo ař přtřho ročnřku, střednř řkoly pro řřky řestřho ař devřtřho ročnřku a vřbřrovř řkoly pro dalřř studium. Učivo přřirodopisu prořlo upravou, zřčřnřlo vlastivřdou a pokračovalo v řestřm ročnřku botanikou, v sedmřm ročnřku zoologiř, v osmřm ročnřku biologřř řlovřka a v devřtřm ročnřku mineralogřř a geologřř. Podobnř systřm byl zaveden i na vřbřrovřch řkolřch.¹⁵⁶

V souvislosti s vydřnřm řkolskřho zřkona byly vydřny i ucebni osnovy pro prvnhř ař devřtř ročnřk vseobecnř vzdřlřvacř řkoly s pořadavkem osvojenř zřkladů přřrodnřch vřd a polytechnickřho vzdřlřnř podle sovřtskřho vzoru. V tomto roce byla takř provedena ůprava ucebniřch osnov gymnřziř a reálnřch gymnřziř. Roku 1949 nřsledovalo vydřnř osnov pro gymnřzia a podle nich vypracovřnř novřch ucebniř. Novř ucebnice přřirodopisu byly vydřvřny takř pro prvnhř a druhř stupeň zřkladnřch řkol. Typickřm rysem třchto ucebniř byla vysokř nřročnost pro řřky. Vřřřina ucebniř přřirodopisu byla přřhlcena uřivem.¹⁵⁷ Podle Altmanna byly celkem zřařilř ucebnice *Zoologie pro 2. ročnřch střednřch řkol* kolektivu autorů Bartoř E. -Kramřř. J. - Novřk V. - Pelřřek E. (1950), za typicky maximřlnř ucebniřci považuje prřci *Nauka o řlovřku* kolektivu autorů Vodička A. - Meisner. J. – Vrřensklř V. -Fřgnerovř M. (1950).¹⁵⁸

---

¹⁵⁴ Tamtřř, s. 71.

¹⁵⁵ PAVELKOVř, Jaroslava. *Oborovř didaktika biologie a geologie. Dřl 1, Vybranř třmata pro DPS uřitelů VVP*. Praha: Univerzita Karlova, 2002, s. 15. ISBN 80-7290-086-2.

¹⁵⁶ MASLOWSKI, Oton. *Didaktika biologie: urřeno pro posl. přřirodovřd. fak. a pedagog. fak. Univ. Palackřho*[online]. Olomouc: Univerzita Palackřho, 1990 [cit. 20.5.2020]. s. 16-17. Dostupnř takř z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:c4f59630-c8ae-11e2-ada5-005056825209>.

¹⁵⁷ ALTMANN, Antonřn a HORNřK, Frantřřek. *Vřbranř kapitoly z didaktiky biologie: urřeno pro dalřř vzdřlřvřnř uřitelů, postgraduřlnř studium. [Dřl] 1*. 1. vyd. Praha: SPN, 1985, s. 71.

¹⁵⁸ Tamtřř, s. 76.

4.6 Výuka přírodopisu a přírodopisné učebnice v období padesátých až osmdesátých let 20. století

„Novým školským zákonem“ z roku 1953 byly zrušeny stupně školy a zavedena jednotná všeobecně vzdělávací škola s povinnou osmiletou školní docházkou a výběrovou tříletou jedenáctiletkou. Biologie byla v tomto období oddělena od geologických věd.¹⁵⁹ Vydávány byly nové učebnice biologie a přírodopisu, učivo v nich pro svoji přílišnou náročnost muselo být přepracováno. Jako příklady tehdy vydaných učebnic biologie mohou sloužit práce *Botanika I. část, učebnice pro 6. postupný ročník* (1954) kolektivu autorů Strumhaus O.-Šula J.-Mrkos O. *Zoologie I. část, učebnice pro 7. postupný ročník a Zoologie II. část, učebnice pro 8. postupný ročník* (1954) kolektivu autorů Kocián V.-Kapalín V.-Meisner J. – Novák V. a *Anatomie a fyziologie člověka. Učebnice pro 9. ročník všeobecně vzdělávací školy* (1955) kolektivu autorů Hladká V.-Meisner J.-Hašek M.¹⁶⁰

Roku 1960 došlo k úpravě školské soustavy a vytvoření základní devítileté školy (ZDŠ) a tříleté střední všeobecně vzdělávací školy (SVVŠ). S úpravou školské soustavy souvisel požadavek polytechnické přípravy žáků. Do výuky se dostávaly přírodopisné prvky, a to již od prvního stupně základní školy, zejména do vlastivědy třetího až pátého ročníku. Na druhém stupni probíhala výuka obdobně jako v předcházejícím období, pouze s rozdílem, že v šestém a sedmém ročníku se učilo vždy v pololetích botanice a zoologii. Na SVVŠ probíhala výuka jednotlivých biologických disciplín odděleně.¹⁶¹ Do osnov a učebnic biologie byla zařazena tzv. „mičurinská biologie“. Podle Altmanna mičurinský směr ve výuce přírodopisu a biologie na jednu stranu snížil úroveň biologického vzdělání žáků a narušoval didaktickou zásahu vědeckosti výuky, na druhou stranu však kladně ovlivnil polytechnickou výchovu a těsněji spojil školu se životem.¹⁶²

Ke změnám došlo ve středním školství, především kvůli nedostatečné přípravě absolventů na vysoké školy. Z tohoto důvodu byla jedenáctiletá střední škola přeměněna na

---

¹⁵⁹ MASLOWSKI, Oton. *Didaktika biologie: určeno pro posl. přírodověd. fak. a pedagog. fak. Univ. Palackého* [online]. Olomouc: Univerzita Palackého, 1990 [cit. 20.5.2020]. s. 17. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:c4f59630-c8ae-11e2-ada5-005056825209>.

¹⁶⁰ ALTMANN, Antonín a HORNÍK, František. *Vybrané kapitoly z didaktiky biologie: určeno pro další vzdělávání učitelů, postgraduální studium. [Díl] 1.* 1. vyd. Praha: SPN, 1985, s. 76-77.

¹⁶¹ MASLOWSKI, Oton. *Didaktika biologie: určeno pro posl. přírodověd. fak. a pedagog. fak. Univ. Palackého* [online]. Olomouc: Univerzita Palackého, 1990 [cit. 21.5.2020]. s. 17. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:c4f59630-c8ae-11e2-ada5-005056825209>.

¹⁶² ALTMANN, Antonín a HORNÍK, František. *Vybrané kapitoly z didaktiky biologie: určeno pro další vzdělávání učitelů, postgraduální studium. [Díl] 1.* 1. vyd. Praha: SPN, 1985, s. 77.

dvanáctiletou.¹⁶³ Výuku přírodopisu v tomto období byla doplňována praktickým pozorováním, laboratorními pracemi, exkurzemi, prací na školní zahradě, v biologických zájmových kroužcích a v koutku přírody. Docházelo k rozvoji mimotřídní a mimoškolní biologické práce, rostla vybavenost škol, hmotné podmínky pro biologické vyučování.¹⁶⁴

V souvislosti s úpravou školské reformy byly vydávány nové učebnice přírodopisu a biologie. Pro ZDŠ byly vydávány učebnice pro všechny ročníky. Pro šestý ročník byly používány učebnice Šuly J. *Botanika pro šestý ročník ZDŠ* (1961) a autorů Roubala J. a Zimy K. *Zoologie pro 6. ročník ZDŠ* (1965). Výuce přírodopisu v sedmém ročníku sloužila učebnice *Přírodopis pro sedmý ročník ZDŠ* (1962) od kolektivu autorů Bullová D., Horák S., Strumhaus O., Vilček F. Pro osmý ročník sloužila učebnice *Přírodopis-biologie člověka pro osmý ročník* (1963) kolektivu autorů Hainer V., Hnízdo A., Ličková M., Trávníček T. Devátému ročníku sloužila k výuce přírodopisu učebnice *Přírodopis 9. Mineralogie, geologie a vývoj života* (1963) kolektivu autorů Pauk F., Augusta J., Dvořák J.-Smolíková L., Vodička A.¹⁶⁵

Mezi léty 1967-1968 došlo v souvislosti se zkrácením pracovního týdne také ke zkrácení hodin přírodopisu z devíti na osm hodin týdně v šestém až devátém ročníku. V tomto období došlo k obnovení komplexního předmětu přírodopisu sloučením geologie a mineralogie.¹⁶⁶

Realizace nové výchovně vzdělávací soustavy v roce 1976 znamenala změnu osnov pro výuku přírodopisu a biologie. Na prvním stupni byla vyučována prvouka a přírodověda v prvním až čtvrtém ročníku, na druhém stupni byl přírodopis vyučován v pátém až osmém ročníku. Oproti předešlému období byla již do učiva pátém ročníku zahrnuta botanika, do učiva šestého ročníku zoologie, v sedmého ročníku biologie člověka s obecně biologickým závěrem a v osmého ročníku geologie. Na odborných učilištích a učňovských školách nebyla biologie vyučována. Na gymnáziu výuka biologie probíhala ve druhém až čtvrtém ročníku v obecně biologickém pojetí. Ve čtvrtém ročníku byl volitelný předmět „Seminář a cvičení z biologie“. Cvičení z biologie bylo volitelným předmětem pro první až čtvrté ročníky

---

¹⁶³ Tamtéž, s. 78.

¹⁶⁴ MASŁOWSKI, Oton. *Didaktika biologie: určeno pro posl. přírodověd. fak. a pedagog. fak. Univ. Palackého* [online]. Olomouc: Univerzita Palackého, 1990 [cit. 21.5.2020]. s. 17. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:c4f59630-c8ae-11e2-ada5-005056825209>.

¹⁶⁵ ALTMANN, Antonín a HORNÍK, František. *Vybrané kapitoly z didaktiky biologie: určeno pro další vzdělávání učitelů, postgraduální studium. [Díl] 1.* 1. vyd. Praha: SPN, 1985, s. 79.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 80.

gymnázií.¹⁶⁷ Výuka biologie a přírodopisu podle této vzdělávací soustavy platila až do roku 1989.

---

¹⁶⁷ MASLOWSKI, Oton. *Didaktika biologie: určeno pro posl. přírodověd. fak. a pedagog. fak. Univ. Palackého* [online]. Olomouc: Univerzita Palackého, 1990 [cit. 21.5.2020]. s. 17. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:c4f59630-c8ae-11e2-ada5-005056825209>.

5 Počátek člověka a lidstva

Lidé se již od nepaměti zaobírali otázkami vzniku a počátku člověka a lidstva. V průběhu dějin se objevovaly různé teorie vysvětlující počátek člověka. Pohled na počátek člověka v minulosti nám mohou poskytnout práce mnohých autorů, zejména historiků, antropologů, archeologů a biologů. Názory na počátek člověka procházely v minulosti rozličným vývojem. Vědou o člověku v nejširším slova smyslu je antropologie.

Počátek a vznik člověka byl v minulosti vysvětlován různým způsobem. Člověk se již od nejstarších dob zaobíral otázkami svého původu. Svůj původ lidé odvozovali například ze zvířat, kterým prokazovali božské počty a jimž se chtěli vyrovnat. Podle MUDr. Jiřího Malého právě tyto představy o vzniku a původu člověka ze zvířat byly pravděpodobně základem pozdějšího uctívání zvířat v mytologii národů na vysokém kulturním stupni vývoje jako Egyptanů, Babyloňanů aj.¹⁶⁸ Vývojem lidského myšlení u primitivních i vyspělých národů došlo k vytvoření představy o vzniku člověka působením zázraku. Za původce člověka byly považovány božské bytosti, které měly příznivý nebo nepříznivý vliv na konání člověka a celý jeho život. Podle jednoduchých představ byl člověk stvořen z neživé hmoty, z kamene, z hlíny nebo ze dřeva a do této hmoty byl vdechnut božstvem život. Vývojem procházela vzdělanost i náboženství. Vznikaly různé filosofické systémy, které vysvětlovaly původ a počátky lidstva. Od počátku středověku až do období novověku bylo náboženství, filozofie i hospodářský a společenský život pod přímým vlivem křesťanství. Problematika původu a vzniku člověka byla vysvětlována kreačním názorem vycházejícím z pojetí stvoření světa a člověka převzaté ze Starého zákona. Podle tohoto kreačního názoru bylo všechno živé a neživé na zemi i člověk stvořen působností Boha. Člověk měl být postaven do čela živé přírody jako její pán a vládce. Počátkem 18. století došlo k rozvoji přírodních věd a racionalistické filozofie, které spolu s novými objevy vedly na počátku 19. století k novým cestám v bádání o původu a vzniku člověka. Problematika počátku člověka přenesla své působíště do oblasti přírodních věd.¹⁶⁹

---

¹⁶⁸ MALÝ, Jiří. Původ člověka a jeho plemen. In: ŠUSTA, Josef. *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku: Světla východu a Hellady. Díl první*. Melantrich, 1940, s. 3-4.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 3-4.

5.1 Teorie vzniku člověka

Kreacionismus

V minulosti vzniklo několik teorií vysvětlujících původ a vznik člověka. První z nich je teorie kreacionistická neboli kreacionismus, na níž v 19. století reagovala teorie biologické evoluce a později evoluční teorie. Kreacionismus představuje teorii, v níž je za stvořitele člověka a světa považován Bůh. Představitel středověkého kreacionismu Aurelius Augustinus, křesťanský teolog a zakladatel patristiky, ve svých pracích označil víru za jediný pravdivý zdroj lidského poznání. Pohyblivý a dynamický výklad světa byl nahrazen křesťanskou vírou v Bohem stvořené universum. Podle kreacionismu byl svět živých bytostí považován za pomyslnou, hierarchicky uspořádanou pyramidu, na jejíž vrcholu stojí člověk.¹⁷⁰

Teorie biologické evoluce

Teorie biologické evoluce měla svůj počátek v 18. století, ovšem nelze ho brát pouze v konfrontaci s náboženstvím a „biblickou antropologií“. Carl von Linné, švédský přírodovědec a tvůrce vědeckého názvosloví, zastával teorii kreacionismu. Podle Linného byla příroda systémem složeným z neměnných stavebních kamenů, kterých bylo tolik, kolik jich bylo na počátku Bohem stvořeno. Jeho názor stál v opozici teorie biologické evoluce, v níž mělo dojít k vývojové transformaci rostlinných a živočišných druhů v čase. Za předchůdce evolucionismu a teorie biologické evoluce je považován francouzský přírodovědec Georges Louis Leclerc, hrabě de Buffon. Buffon formuloval tzv. „transmutační teorii“ jejíž základem byl předpoklad proměnlivosti druhů v čase. Zastával monogenetickou teorii původu lidstva, teorii jednotného původu lidstva. Lidstvo mělo být podle této teorie tvořeno jedním druhem, existuje však etnická a rasová rozmanitost vlivem ekologických, geografických aj. faktorů.¹⁷¹ Velmi rozporuplně pro evolucionismus působila ve druhé polovině 18. století teorie kataklyzmat francouzského přírodovědce Georse Cuviera, jejíž podstatou byl názor vysvětlující nálezy fosilních živočichů jako důsledek globálních i lokálních katastrof a záplav, které postihly v průběhu historie Zemi a při níž byla v některých oblastech původní fauna a flóra zničena. První komplexní teorii biologické evoluce, tzv.

---

¹⁷⁰ SOUKUP, Václav. *Prehistorie rodu Homo*. Vydání první. V Praze: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015, s. 28-29.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 46-50.

transmutační teorii, vytvořil francouzský přírodovědec Jean-Baptiste Lamarck. Lamarck kritizoval teorii o neměnnosti druhů a vytvořil hypotézu o postupné změně klimatických podmínek a nepřetržitosti života na Zemi. Vývoj chápal jako biologickou posloupnost, odvozování nových druhů z původních v průběhu jejich zdokonalování. Podle Lamarcka pod vlivem vnějšího prostředí dochází u živých organismů k utváření nových vlastností, které jsou dědičné a mohou v důsledcích vést ke zformování nových živočišných druhů.¹⁷²

Evoluční teorie Charlese Darwina

Anglický přírodovědec Charles Robert Darwin publikoval svoji evoluční teorii ve své knize *O původu druhů* v roce 1859. Podle Darwina se druhy postupně měnily v dlouhodobých časových periodách. Některé druhy byly rozštěpeny na dva či více oddělených druhů, jiné druhy v průběhu evoluce vymizely. Druhovité změny, jak argumentoval Darwin, jsou výsledkem soupeření mezi jedinci v průběhu generací. Uvnitř druhu se jedinci odlišují dědičnými znaky, které ovlivňují jejich schopnost přežít a reprodukovat se. Jedinci, u nichž jsou tyto znaky dobře vyvinuty, mají v průměru více potomků než jedinci, kteří je nemají. V důsledku nestejněho příspěvku do další generace se znaky, které zlepšují přežívání a reprodukci, stávají u daného druhu čtenějšími. V průběhu mnoha generací mění tento proces přírodního výběru znaky u jednotlivých druhů a dochází tak k vývoji druhů. Podle Darwina je výběr v přírodě hnací silou evoluce. Darwin ve své práci naznačil, že člověk pochází z primitivnějších organismů, kteří se v průběhu evoluce vyvíjeli.¹⁷³

---

¹⁷² Tamtéž, s. 51-54.

¹⁷³ SNUSTAD, D. Peter, SIMMONS, Michael J. a RELICHOVÁ, Jiřina, ed. *Genetika*. Druhé, aktualizované vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2017, s. 658.

6 Problematika počátku člověka a lidstva v českých dějepisných a přírodopisných učebnicích

Dějepisné a přírodopisné učebnice poskytují odlišné pohledy na počátky člověka a jeho vývoj. Jako výzkumný vzorek bylo analyzováno celkem 28 českých učebnic dějepisu a přírodopisu z hlediska jejich pohledu na problematiku počátku člověka a lidstva. Analyzovány byly učebnice dějepisu a přírodopisu ze sedmi vybraných období, jednalo vždy o dvě učebnice z období konce 19. století až počátku 20. století, z období první československé republiky, z období 1945-1948, z období padesátých let 20. století, z období sedmdesátých a osmdesátých let 20. století, z období devadesátých let 20. století, z období od roku 2000 do současnosti. Z vybraných českých učebnic byla jedna učebnice pro elementární, základní vzdělání a druhá učebnice pro sekundární, střední vzdělání. Zkoumány byly české učebnice pro základní školy národní a měšťanské, pro střední školy typu gymnázia a obchodní akademie. Vybraná období reflektují dějinné události a ukazují nám představu o politické situaci v daném období, pomáhají také získat představu o myšlení lidí v minulosti. Při analýze učebnic byla zohledněna grafická stránka v učebnicích, rozsah výkladového textu a obrázky.

6.1 Problematika počátku člověka v českých učebnicích dějepisu

Pro výzkum českých učebnic byly vybrány učebnice dějepisu ze sedmi období. Z období konce 19. století do počátku 20. století byly zkoumány učebnice dějepisu z nakladatelství Praha: I. L. Kobera *Stručný dějepis Čech*¹⁷⁴ od Martina Bohumila Hornofa a učebnice z nakladatelství Praha: Historický klub *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. [I], Dějiny starého věku*¹⁷⁵ od kolektivu autorů František Hýbl, Josef Šusta a Jaroslav Bidlo. Z období první československé republiky byly vybrány učebnice dějepisu z nakladatelství Komenium *Dějepis pro měšťanské školy. Díl I., (Pro první třídu měšťanských škol)*¹⁷⁶ od Marie Gebauerové a učebnice dějepisu vydaná v Praze *Všeobecný dějepis pro*

¹⁷⁴ HORNOF, Martin Bohumil. *Stručný dějepis Čech*. 4. opravené vydání. Praha: I. L. Kober, 1872. 50 s.

¹⁷⁵ HÝBL, František, ŠUSTA, Josef a BIDLO, Jaroslav. *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. [I], Dějiny starého věku*. Vyd. pro reálky. Praha: Historický klub, 1911. 170 s.

¹⁷⁶ GEBAUEROVÁ, Marie et al. *Dějepis pro měšťanské školy. Díl I., (Pro první třídu měšťanských škol)*. Desáté vydání podle normálních osnov z roku 1932. V Praze: Komenium, 1933. 104 s.

vyšší třídy škol středních. díl 1., *Dějiny starého věku*¹⁷⁷, druhé přepracované vydání učebnice stejnojmenné učebnice z roku 1911, od kolektivu autorů Jaroslav Bidlo, František Hýbl a Josef Šusta a Z poválečného období let 1945 až 1948 byly vybrány učebnice dějepisu vydané Státním pedagogickým nakladatelstvím v Praze *Pracovní učebnice dějepisu, Díl první: Pro první třídu měšťanských škol*¹⁷⁸ od autorů Eduarda Štorcha a Karla Čondla a učebnice *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Díl první.*¹⁷⁹ od kolektivu autorů Jaroslav Bidlo, Dobiáš a Šusta Josef. Z období padesátých let 20. století byly zkoumány učebnice dějepisu Jana Dědiny *Dějiny starověku: učební text pro 6. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol: (II. třída středních škol)*¹⁸⁰ a učebnice *Dějiny starověku: učební text pro 1. třídu gymnasií.*¹⁸¹ vydané Státním pedagogickým nakladatelstvím. Z období sedmdesátých a osmdesátých let 20. století byly analyzovány učebnice dějepisu ze Státního pedagogického nakladatelství *Z dávné minulosti lidstva: Dějepis pro 6. ročník*¹⁸² od Václava Michovského a učebnice *Dějepis pro 1. ročník gymnázia.*¹⁸³ od kolektivu autorů Tomáš Jílek, Jan Gryc a Jan Navrátil. Z období devadesátých let 20. století byly analyzovány učebnice dějepisu *Dějepis: Pravěk a starověk pro zákl. šk. Díl 1.*¹⁸⁴ od Václava Michovského ze Státního pedagogického nakladatelství a učebnice z nakladatelství Fortuna *Světové*

---

¹⁷⁷ BIDLO, Jaroslav, HÝBL, František a ŠUSTA, Josef. *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. díl 1., Dějiny starého věku. 2. přeprac. vyd.* Praha, 1923. 162 s.

¹⁷⁸ ŠTORCH, Eduard a Karel ČONDL. *Pracovní učebnice dějepisu, Díl první: Pro první třídu měšťanských škol* [online]. V Praze: Státní nakladatelství, 1946 [cit. 12.6.2020]. s. [1a]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:639a5cc7e968073da4a81a69202b3842>

¹⁷⁹ BIDLO, Jaroslav, DOBIÁŠ a ŠUSTA, Josef. *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Díl první, (Pro V. třídu).* Druhé, přepracované a zkrácené vydání. V Praze: Historický klub, 1947. 170 s.

¹⁸⁰ DĚDINA, Jan et al. *Dějiny starověku: učební text pro 6. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol: (II. třída středních škol).* Vyd. 5., změn. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1954. 109 s., [2] obr. příl.

¹⁸¹ DĚDINA, Jan et al. *Dějiny starověku: učební text pro 1. třídu gymnasií.* V prvním vydání. Praha: SPN, 1952. 231 stran.

¹⁸² MICHOVSKÝ, Václav. *Z dávné minulosti lidstva: dějepis pro 6. ročník* [online]. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970 [cit. 15.6.2020]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:dd8ccee0-dc1a-11e3-b110-005056827e51>

¹⁸³ JÍLEK, Tomáš, Jan GRYC a Jan NAVRÁTIL. *Dějepis pro 1. ročník gymnázia* [online]. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984 [cit. 15.6.2020]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:12767e70-1e72-11e7-9efd-005056827e52>

¹⁸⁴ MICHOVSKÝ, Václav. *Dějepis: Pravěk a starověk pro zákl. šk. Díl 1. 2., přeprac. vyd.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. 71 s. ISBN 80-04-25949-9.

*dějiny, [Díl] 1: Dějiny lidských civilizací od pravěku do poloviny 17. století.*¹⁸⁵ od autorů Vratislava Čapka a Karla Pátka. Z období po roce 2000 do současnosti byly analyzovány učebnice dějepisu *Dějepis 6 pro základní školy: pravěk a starověk.*¹⁸⁶ ze Státního pedagogického nakladatelství od Veroniky Válkové a učebnice *Dějepis: vzdělávací oblast Člověk a společnost. Pravěk a starověk: učebnice.*¹⁸⁷ z nakladatelství Nová škola od kolektivu autorů Jarmila Bednaříková, Lubor Kysučan a Marie Fejfušová.

6.2 Problematika počátku člověka v učebnicích přírodopisu

Výzkum učebnic přírodopisu a biologie zahrnoval učebnice pro základní a střední školy z období od konce 19. století až po současnost. Konkrétně byly analyzovány učebnice ze sedmi vybraných období. Jednalo se o učebnice z období od konce 19. století do počátku 20. století *Přírodopis technologický. I., Živočišstvo*¹⁸⁸ od Josefa Věnceslava Soukupa, vyšlá v Plzni tiskem a nákladem Karla Maasche a učebnice *Přírodopis živočišstva pro vyšší třídy škol středních*¹⁸⁹ od A. J. Bernarda, vydaná nakladatelstvím I. L. Kober. Z období první československé republiky byly analyzovány učebnice z nakladatelství R. Prombergera *III. a IV. přírodopis pro měšťanské školy. Říše živočišná, lidské tělo, říše rostlinná a nerostná*¹⁹⁰ od kolektivu autorů Josef Groulík, Rudolf Hampl a Josef Úlehla a učebnice *Biologie pro nejvyšší třídu středních škol: závěr přírodovědného učiva*¹⁹¹ od Miroslava Fendrycha, vydaná v Praze Československou grafickou Unií. Z období 1945-1948 byly analyzovány učebnice *Biologie pro první třídu měšťanských škol*¹⁹² od Antonína Gráce z nakladatelství

---

¹⁸⁵ ČAPEK, Vratislav a Jaroslav PÁTEK. *Světové dějiny, [Díl] 1: Dějiny lidských civilizací od pravěku do poloviny 17. století.* [online]. Praha: Fortuna, 1993 [cit. 20.6.2020]. ISBN 80-85298-86-4. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:95866e60-a9ef-11e3-b833-005056827e52>.

¹⁸⁶ VÁLKOVÁ, Veronika. *Dějepis 6 pro základní školy: pravěk a starověk.* 1. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2006. 144 s. ISBN 80-7235-337-3.

¹⁸⁷ BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila, KYSUČAN, Lubor a FEJFUŠOVÁ, Marie. *Dějepis: vzdělávací oblast Člověk a společnost. Pravěk a starověk: učebnice.* 3., aktualiz. vyd. Brno: Nová škola, 2013. 139 s. Duhová řada. ISBN 978-80-7289-512-0.

¹⁸⁸ SOUKUP, Josef Věnceslav. *Přírodopis technologický. I., Živočišstvo.* V Plzni: Tiskem a nákladem Karla Maasche, 1869. v, 63 stran.

¹⁸⁹ BERNARD A. J.: *Přírodopis živočišstva pro vyšší třídy škol středních*, I. L. Kober, Praha 1895

¹⁹⁰ GROULÍK, Josef, HAMPL, Rudolf a ÚLEHLA, Josef. *III. a IV. přírodopis pro měšťanské školy. Říše živočišná, lidské tělo, říše rostlinná a nerostná.* 8. vyd. V Olomouci: R. Promberger, 1923. 212 s.

¹⁹¹ FENDRYCH, Miroslav. *Biologie pro nejvyšší třídu středních škol: závěr přírodovědného učiva.* V Praze: Československá grafická Unie, 1938. 236 s., [XV] obr. příl. - 8 s. příl.

¹⁹² GRÁC, Antonín. *Biologie pro první třídu měšťanských škol.* 3. dotisk 3. vyd. V Olomouci: R. Promberger, 1948. 123 s., [7] l. barev. obr. příl. Přírodou a životem.

R. Prombergera v Olomouci a učebnice *Biologie pro nejvyšší třídu středních škol: závěr přírodovědného učiva*¹⁹³ od Miroslava Fendrycha, vydaná v Praze Českou grafickou Unií. Z období padesátých let 20. století byly analyzovány učebnice přírodopisu *Biologie pro osmý ročník všeobecně vzdělávacích škol: Pokusná učebnice*¹⁹⁴ od Vojtěcha Hainera a kolektivu, vydaná Státním pedagogickým nakladatelstvím v Praze a učebnice *Přírodopis živočišstva díl 3. sv.3.*¹⁹⁵ od Otokara Štěpánka. Z období sedmdesátých až osmdesátých let byly analyzovány učebnice *Přírodopis: biol. člověka pro 8. roč. základních devítiletých šk*¹⁹⁶ od Vojtěcha Hainera a učebnice *Biologie člověka. Pro 4. roč. gymnázií: Pokusný učeb. text.*¹⁹⁷ od Lubora Jílka, Eliany Trávníčkové a kolektivu. Z období devadesátých let 20. století byly analyzovány učebnice přírodopisu *Přírodopis 3: biologie člověka se základy etologie a genetiky: pro žáky základní školy (8. ročník) a nižší ročníky víceletých gymnázií.*¹⁹⁸ od Vladimíra Černíka, vydané SPN – státním nakladatelstvím a učebnice *Biologie pro třetí ročník gymnázií*¹⁹⁹ od Milana Stloukala. Z období od roku 2000 do současnosti byly analyzovány učebnice *Přírodopis 8: biologie člověka pro základní školy.*²⁰⁰ od kolektivu autorů Vladimíra Černíka, Zdeňka Martince a Vladimíry Vodové, vydaná SPN – pedagogickým nakladatelstvím a učebnice *Přírodopis 8: pro základní školy a víceletá gymnázia*²⁰¹ od Ivany Vaněčkové, z nakladatelství Fraus.

---

¹⁹³ FENDRYCH, Miroslav. *Biologie pro nejvyšší třídu středních škol: závěr přírodovědného učiva*. Dotisk 1948. Praha: Česká grafická Unie, 1948. 239, [1] s.

¹⁹⁴ *Biologie pro osmý ročník všeobecně vzdělávacích škol: Pokusná učebnice* [online]. Praha: SPN, 1959 [cit. 8.6.2020]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:f2b6d1f0-6a6b-11e4-b202-005056827e52>

¹⁹⁵ ŠTĚPÁNEK, Otokar. *Přírodopis živočišstva díl 3. sv.3.* 1.vyd. Praha, 1956.

¹⁹⁶ HAINER, Vojtěch. *Přírodopis: biol. člověka pro 8. roč. základních devítiletých šk.* 13. vyd. Praha, 1977. 151s.

¹⁹⁷ JÍLEK, Lubor a TRÁVNÍČKOVÁ, Eliana. *Biologie člověka. Pro 4. ročník gymnázií: Pokusný učební text.* 6., nezm. vyd. Praha: SPN, 1982. 268 s. Edice Učebnice pro střední školy.

¹⁹⁸ ČERNÍK, Vladimír. *Přírodopis 3: biologie člověka se základy etologie a genetiky: pro žáky základní školy (8. ročník) a nižší ročníky víceletých gymnázií.* 1. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 1998. 80 s. ISBN 80-85937-97-2.

¹⁹⁹ STLOUKAL, Milan et al. *Biologie pro třetí ročník gymnázií.* 2. vyd. Praha: SPN, 1990. 256 s. Učebnice pro stř. školy. ISBN 80-04-24972-8.

²⁰⁰ ČERNÍK, Vladimír, MARTINEC, Zdeněk a VODOVÁ, Vladimíra. *Přírodopis 8: biologie člověka pro základní školy.* 2. vydání. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 2015. 77 stran. ISBN 978-80-7235-559-4.

²⁰¹ VANĚČKOVÁ, Ivana et al. *Přírodopis 8: pro základní školy a víceletá gymnázia.* 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2006-2007. 3 sv. ISBN 80-7238-428-7.

7 Problematika počátku člověka v dějepisných a přírodopisných učebnicích z období konce 19. století až začátku 20. století

Až do 19. století byla všeobecně akceptována myšlenka kreacionismu odmítající prehistorii lidstva a jeho vývoj od primitivního stádia až po dnešního člověka. Dějiny byly vnímány podle biblické chronologie, nejstarší historii mělo představovat období od vyhnání Adama a Evy z ráje do vybudování Jeruzaléma. V souvislosti se zámořskými objevy se již od 16. století pokoušeli přírodovědci obhájit myšlenku prehistorie, ovšem neúspěšně.²⁰² Nálezy v 18. století naznačovaly možnost existence člověka v předhistorické době před biblickou „potopou světa“.²⁰³ Objevy pozůstatků lidí a nástrojů z doby předhistorické se až do 19. století setkaly s nepochopením a byly odmítány. Teprve během 19. století došlo na území Velké Británie a Francie k archeologickým nálezům, které vedly k uznání lidské prehistorie.²⁰⁴ Významný mezník představoval rok 1859, kdy byla vydána Darwinova kniha *O původu druhů*. V tomto roce, zejména zásluhou britských geologů a archeologů, došlo k uznání lidské prehistorie.²⁰⁵

Během 19. století docházelo k nálezům pozůstatků předvěkých lidí. Jedním z nejvýznamnějších objevů se stal roku 1856 nález pozůstatků člověka z Neanderova údolí mezi Elberfeldem a Düsseldorfem.²⁰⁶ Tento předchůdce člověka byl později popsán jako člověk neandertálský.²⁰⁷ Roku 1868 následoval nález fosilních pozůstatků předků člověka tzv. „kromaňonců“ v lokalitě Cro-Magnon v jihofrancouzském kraji Dordogne.²⁰⁸ Dalším významným objevem byl roku 1891 nález jávského člověka učiněný E. Duboisem na ostrově

---

²⁰² SOUKUP, Václav. *Prehistorie rodu Homo*. Vydání první. V Praze: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015, s. 36-37.

²⁰³ Možnost existence člověka v prehistorické době před biblickou „potopou světa“ naznačil především nález v Gaillenreutské jeskyni u města Bayreuth luteránského pastora Johna Friedricha Espera z r. 1771, v jedné vrstvě lidské kosti z pozůstatky vyhynulých zvířat.

²⁰⁴ Ve Velké Británii se jednalo o objevy z Kentovy jeskyně a jeskyně v Brixhamu. Ve Francii nálezy pěstních klínů v Abbeville a Saint Acheul.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 37-41.

²⁰⁶ první nálezy neandertálců byly učiněny už v letech 1829-1830 v Belgii v jeskyních u Meusy.

²⁰⁷ SVOBODA, Jiří A. *Předkové: evoluce člověka*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2014, s. 325.

²⁰⁸ SOUKUP, Václav. *Prehistorie rodu Homo*. Vydání první. V Praze: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015, s. 71.

Jáva v Trinilu²⁰⁹, označovaný jako *Homo erectus*.²¹⁰ Počátkem 20. století, konkrétně v roce 1907, byl nalezen v Maueru u Heidelbergu pozůstatky archaického lidského druhu označovaného podle lokality jako *Homo heidelbergensis*.²¹¹

K nálezům pozůstatků předků dnešního člověka docházelo koncem 19. století také na území tehdejšího Rakouska-Uherska, především na Moravě. Významný objev pozůstatků neandertálského člověka r. 1880 učinil K. J. Maška v jeskyni Šipka u Štramberka, Roku 1905 provedl Karel Kubásek v jeskyni Švédův stůl v Moravském krasu objev zlomku dolní čelisti neandertálce.²¹² Na našem území byly nacházeny také pozůstatky lidí dnešního typu. K jednomu z nejvýznamnějších lokalit v Evropě se řadí Předmostí u Přerova, kde r. 1894 zahájil výzkum K. J. Maška. Významným nalezištěm konce 19. a počátku 20. století byly Mladečské jeskyně na Moravě.²¹³

7.1 Učebnice dějepisu z období od konce 19. století do počátku 20. století

Učebnice dějepisu z období konce 19. století až počátku 20. století představují měnící se pohled na počátek člověka. Starší učebnice *Stručný dějepis Čech* od Martina Bohumila Hornofa zobrazuje představu o počátku člověka podloženou novými objevy z oblasti geologie a biologie, druhá učebnice *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních [I], Dějiny starého věku* kolektivu autorů František Hýbl, Josef Šusta a Jaroslav Bidlo představuje výklad o počátcích člověka podložený kosterními pozůstatky předků člověka, svědčících o jeho postupném vývoji.

V učebnici *Stručný dějepis Čech* od Martina Bohumila Hornofa je počátek člověka vysvětlen nepřímou, a to skrze vznik kontinentu Evropy a po ní následující vznik české země. V této učebnici je vysvětlován vznik kontinentu Evropy a vznik české země ovlivněný novými objevy z oblasti biologie a geologie.²¹⁴ Vznik kontinentu Evropy je popisován takto:

---

²⁰⁹ E. Dubois dělal archeologické průzkumy na ostrově Jáva v letech 1890 až 1900. Kromě naleziště v Trinilu byly další nálezy na Jávě v Kedungbrubusu. E. Dubois původní jávského člověka označil jako *Pithecanthropus erectus*. Mělo se jednat o přechodnou formu mezi pravěkými lidoopy a člověkem.

²¹⁰ Tamtéž, s. 259-260.

²¹¹ Tamtéž, s. 280.

²¹² Tamtéž, s. 315-316.

²¹³ SOUKUP, Václav. *Prehistorie rodu Homo*. Vydání první. V Praze: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015, s. 850-851.

²¹⁴ Z této učebnice Martina Bohumila Hornofa je patrné, že byl ovlivněn novými objevy z oblasti geologie a biologie. Jeho práce má sice kreacionistický základ, ale je již ovlivněna novým pohledem na stvoření světa.

„Za pradávnych časův byla celá Evropa pokryta vodou. Během času vynořovali se z vody jednotlivé části země, tvořice ostrovy. Těchto ostrovů přibývalo pořád více a více, až z nich povstal celý jeden díl světa, totiž: nynější Evropa.“²¹⁵ Po vzniku Evropy pak následoval vznik českých zemí. Nejprve vystoupili z vody hory, např. Krušné hory, Šumava, Český les atd., „vody ustavičně opadávaly, až se celá nynější země česká objevila. Jenom v nížinách proudili se vody, a to byly řeky a potoky, jak je podnes spatřujeme. Když země oschla a povrch její úrodným se stal, zakořenilo se zde stromoví a všelijaké rostliny. Též rozličná zvíř se zde usadila, jako: medvědi, losi, zubrové, vlci; jenom člověka zde ještě nebylo“²¹⁶. Po vzniku českých zemí v této učebnici nenásleduje vznik člověka, jak by se dalo předpokládat. České země měli být plné zvíř a rostlin, úrodné, ale liduprázdné. Autor v této učebnici dějepisu představuje vlastní ideu vzniku české země a Evropy, která je v mnohém inspirována novými objevy z oblasti biologie a geologie. Výklad o vzniku světa je ovšem v rozporu s tradiční kreacionistickou představou, která byla v tomto období uznávána.²¹⁷ Počátku člověka je v této učebnici věnována jedna strana textu. Po grafické stránce obsahuje učebnice pouze prostý text bez obrázků, doplňujícího textu a vysvětlivek.

Učebnice *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. [I], Dějiny starého věku* od kolektivu autorů František Hýbl, Josef Šusta a Jaroslav Bidlo, zobrazuje představu o počátku člověka podloženou o nálezy kosterních pozůstatků předků člověka. V této učebnici je představen názor na počátek člověka a jeho vývoj založený na výzkumech z oblasti geologie a biologie, ale jsou zde patrné pozůstatky biblické rétoriky.²¹⁸ Vznik člověka je zde zařazen do doby předhistorické. Podle kosterních nálezů vznikl člověk v době diluviální²¹⁹, jak je zde řečeno: „Památky tyto svědčí, že člověk žil na zemi již v době diluviální, že tedy byl svědkem posledních velkých geologických přeměn kůry zemské, tzv. doby ledové a že byl vrstevníkem zvířat nyní už dávno vyhynulých, např. mamuta, medvěda jeskynního aj.“²²⁰ Předpokládalo se, že člověk mohl vzniknout dříve než v době diluviální. Lidé žijící v době

Martin Bohumil Hornof byl pravděpodobně ovlivněn dílem francouzského paleontologa Joachima Barranda, jehož rozsáhlé dílo vyšlo mezi lety 1852-1907.

²¹⁵ HORNOF, Martin Bohumil. *Stručný dějepis Čech*. 4. opravené vydání. Praha: I. L. Kober, 1872, s. 1.

²¹⁶ Tamtéž, s. 1.

²¹⁷ Tradiční kreacionistickou představu o stvoření světa a člověka podávají učebnice náboženství. Srovnání učebnic dějepisu, přírodopisu a náboženství může být námětem pro další výzkum, např. magisterskou práci.

²¹⁸ Jako pozůstatek biblické rétoriky lze označit pojem diluviální doba, období před „biblickou potopou“ světa.

²¹⁹ Doba diluviální označuje období pleistocénu, doby předpotopní. Pojem člověk diluviální se v českých učebnicích dějepisu objevuje od konce 19. století do období 1. republiky.

²²⁰ HÝBL, František, ŠUSTA, Josef a BIDLO, Jaroslav. *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. [I], Dějiny starého věku*. Vyd. pro reálky. Praha: Historický klub, 1911, s. 7.

diluviální byli považováni za velmi primitivní. Od člověka diluviálního, primitivního stádia člověka, měli lidé pokročit k dokonalejšímu způsobu života. Počátek lidské kultury byl spatřován v umění rozdělovat oheň a ve znalosti jazyka. Vývoj člověka neměl proběhnout stejným způsobem ani současně. Důležitými činiteli ve vývoji lidstva měl být přírodní podmínky. Postupný vývoj člověka je rozdělen na čtyři období, konkrétně období starší doby kamenné nebo též paleolitické i diluviální, období mladší doby kamenné nebo neolitické, období doby bronzové a období doby železné.²²¹ V období starší době kamenné měl žít člověk „ve stavu naprosto nevyvinutém“²²², ve společnosti jiných lidí žijící v tzv. honebních okresech. Představen je zde způsob života prvních lidí. První lidé se podle autorů oblékali do kůží a žili společně v pralesích a jeskynních. Živili se lovem a rostlinnými plody. Neznaly oheň a byli považováni za lidojedy. Uměli vyrábět zbraně z pazourku, z kamene a z kostí, např. dřevěný kyj a hrubý kamenný mlat. Znali již řeč, která byla chudá na pojmy. U prvních lidí se měli objevit náboženské představy, které „zastupovala pověrečná hrůza z neznámých mocností přírodních.“²²³ V období mladší doby kamenné měli lidé dosáhnout vyššího stupně vývoje než lidé v mladší době kamenné. Nástroje vyráběli z kamene, z kostí a ze dřeva, dále je ovšem upravovali broušením, přihlazováním a vrtáním. Živili se lovem a rybařením. Ochočili se některá zvířata, např. psa. V méně úrodných krajinách se měli stát kočovnými pastýři koz, v úrodnějších krajinách začali pěstovat užitečné rostliny a postupně přecházeli k usedlému způsobu života. Později se naučili počátkům řemesel, jako hrnčířství a tkání hrubých látek. Nejprve žili v jeskynních, později si stavěli umělé příbytky a vytvářeli osady. V neolitu vznikala rodová společenství tvořící kmen. Kmenový vládce měl stejné pravomoci jako otec v rodině a vládl společným majetkem kmene, společnost byla patriarchální. Silnější kmeny si podmaňovali slabší. Zajatí nepřátelé se stali otroky. V neolitu měly vzniknout náboženské představy o nadpřirozených bytostech, mezi nimi a lidmi měli být prostředníky kouzelníci a zaklínači. Nadpřirozené bytosti si představovali na nebi, pod zemí, ve vzduchu i v zvířecích tělech nebo neživých předmětech, proto uctívali různá zvířata a neživé předměty. V tomto období se měla objevit představa o posmrtném životě, což

---

²²¹ Periodizace dějin pravěku měla své počátky v první polovině 19. století. Na základě práce dánského historika Lauritze Vedela Simonsena se o přijetí periodizace zasloužil r. 1819 dánský archeolog Christian J. Thomsen. Thomsen rozdělil prehistorii lidstva na dobu kamennou, bronzovou a železnou. Další rozpracování periodizace pravěku provedl v 60. letech 19. století skotský přírodovědec a antropolog sir John Lubbock, který rozdělil dobu kamennou na paleolit (starší doba kamenná) a neolit (mladší doba kamenná).

²²² Tamtéž, s. 8.

²²³ HÝBL, František, ŠUSTA, Josef a BIDLO, Jaroslav. *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. [I], Dějiny starého věku.* Vyd. pro reálky. Praha: Historický klub, 1911, s. 9.

dokládají pohřební zvyky. Velký pokrok znamenalo poznání kovů, nejprve mědi a později bronzu. Podle období používání bronzu bylo označeno další období jako doba bronzová. Na dobu bronzovou navázala doba železná. Kovové nástroje z bronzu a železa byly mnohem dokonalejší než dřevěné. S poznáním kovů také měla vzniknout dělba práce, kdy se jednotlivci věnovali určitému zaměstnání trvale a výrobky si vyměňovali.

Počátkům člověka a jeho vývoji je věnováno v této učebnici pět stran textu, samotný text není doprovázen obrázky. V textu jsou zvýrazněny některé důležité pojmy, po stranách jsou vysvětlivky a poznámky k textu. Výklad o počátku člověka je chronologický, člověk musel projít během svého vývoje od primitivního stupně, člověka diluviálního, po člověka současného.

7.2 Učebnice přírodopisu z období od konce 19. století až do počátku 20. století

Učebnice přírodopisu z období konce 19. století až počátku 20. století představují rozdílný pohled na počátek člověka. Učebnice přírodopisu z tohoto období představují učebnice *Přírodopis technologický. I., Živočišstvo* od Josefa Věnceslava Soukupa a učebnice *Přírodopis živočišstva pro vyšší třídy škol středních* od A. J. Bernarda.

První učebnice přírodopisu *Přírodopis technologický. I., Živočišstvo* od Josefa Věnceslava Soukupa představuje kreacionistický pohled na počátek a vznik člověka. Učebnice sloužila pro výuku přírodopisu pro žáky obecných, průmyslových, vyšších dívčích škol a národních škol. V kapitole *Rozprávky* je vysvětleno, že člověk je povýšen nade všemi tvory a přírodu si upravuje pro svou potřebu. Člověk měl být stvořen Bohem jako nejdokonalejší tvor odlišující se od zvířat především tím, že má duši a zvláštní schopnosti. Duše i tělo jsou u člověka v souladu. Duše člověka sídlí v mozku, tělo bez duše je mrtvé. Duše je tedy představena jako Boží dar, který získali pouze lidé. Autor představuje nepřímou kreacionistickou představu o stvoření člověka Bohem. Duše člověka je stvořena podle božího obrazu. „Duše naše jest tedy něco vznešeného, jestiť podle obrazu Božího stvořena“²²⁴ Duše má podle autora podivné a krásné vlastnosti, které by se měly výchovou a vzděláváním zesilovat, aby byly v souladu. Mezi vlastnosti duše člověka patří např. touha po poznání, obrazotvornost, paměť, rozum, soudnost, vtip a um. Tato publikace tedy

---

²²⁴ Tamtéž, s. 61.

nevysvětluje přímo počátek člověka, ale vyjadřuje vlastně tehdy platné dogma kreacionismu.²²⁵

Počátkům člověka jsou v této učebnici věnovány dvě strany textu, text obsahuje zvýrazněné pojmy a je členěn na odstavce. V této učebnici nejsou obrázky ani mapy doprovázející text.

Druhá učebnice přírodopisu *Přírodopis živočišstva pro vyšší třídy škol středních* od Alexe Josefa Bernarda zobrazuje pohled na počátek člověka a jeho vývoj ovlivněný evoluční teorií a myšlenkou postupného vývoje člověka od primitivnějších předků po dnešního člověka. Výklad o počátku člověka nejprve představuje rozdíly mezi člověkem a jeho nejbližšími příbuznými zvířaty, opicemi. Člověk se od opic odlišuje v anatomických znacích, především téměř okrouhlou lebkou s větší obličejovou částí a velkým značně vyvinutým mozkiem. Člověk je schopen přímé chůze a má zcela jiný poměr končetin k trupu než opice. Od opic se člověk odlišuje také duševním nadáním a rozumem. Pouze u člověka je rozvinuta článkovaná řeč a jen člověk žije ve společnostech. Člověk se od opic nejvíce odlišuje schopností vytvořit si náboženské představy a náboženství, tedy člověk „jest tvor sebevědomý a mravní; má náboženství.“²²⁶ Samotný počátek člověka a jeho vývoj je zde podložen o fosilní nálezy předků člověka. Člověk měl pocházet z doby čtvrtohorní, ale mohl žít již v době třetihorní, tedy: „První stopy po člověku byly nalezeny ve vrstvách diluviálních; nelze však pochybovati, že člověk žil již na sklonku doby třetihorní.“²²⁷ Výklad o počátku člověka je představen na území střední Evropy, odkud přišli první lidé pravděpodobně z Asie. První lidé měli žít společně se zvířaty, jako jsou např. sob, los a medvěd jeskynní, „...to jest nezvratně dokázáno lidskými kostmi, nalezenými mezi kostmi zvířat...“²²⁸. Tito lidé měli bydlet v jeskyních a odívat se měli do kůží. K výrobě zbraní a nástrojů používali kámen a dřevo. Doba, ve které žili, se označuje jako „doba kamenných mlatů“. U vody si měli stavět dřevěné příbytky na kůlech. Později došlo k domestikaci divokých zvířat, která lidé chovali u svých obydlí, např. skot, vepře, ovce, kozy a psy. Člověk z doby diluviální přecházel postupně od loveckého způsobu života k zemědělství „Kdežto zprvu byl jen lovcem a bojovníkem, vzdělával tu již pole a shromažďoval zásoby do hrubých

---

²²⁵ Počátek člověka, jeho stvoření, bylo vyučováno v tomto období na hodinách náboženství. Dokládají to učebnice náboženství (katechismu) z tohoto období. Např. učebnice náboženství: SKOČDOPOLE, Antonín. *Katechismus náboženství katolického pro školy obecné*. [V Českých Budějovicích]: A. Skočdopole, 1872. 191 s.

²²⁶ BERNARD A. J.: *Přírodopis živočišstva pro vyšší třídy škol středních*, I. L. Kober, Praha 1895, s. 31-32.

²²⁷ Tamtéž, s. 33.

²²⁸ Tamtéž, s. 33.

hliněných nádob.²²⁹ Od zemědělství měl člověk plynule přejít v dobu bronzovou. V době bronzové začali pokročilejší lidé obchodovat s bronzovými nástroji. Později lidé poznali další kov, železo, „železnými nástroji počíná se doba pokroku.“²³⁰

Tato učebnice přírodopisu představuje názor na postupný přechod člověka od primitivnějšího člověka žijícího v době diluviální až po dnešního člověka. Výkladu o počátcích člověka jsou v této učebnici věnovány čtyři strany textu, text je strukturován na odstavce, obsahuje zvýrazněné pojmy. Text doprovází obrázky, kresby lebek člověka a opice.

8 Problematika počátku člověka v dějepisných a přírodopisných učebnicích v období první republiky (1918-1938)

Během první poloviny 20. století docházelo k novým objevům fosilních pozůstatků předků člověka, prvních hominidů. Roku 1924 byly v jižní Africe nalezeny Raymundem Dartem fosilní pozůstatky rodu *Australopithecus*, druhu *Australopithecus africanus*. Ve dvacátých a třicátých letech 20. století probíhaly výzkumy v lokalitě Čou-kchou-tien v Číně. Paleantropologové zde našly fosilní pozůstatky hominidů, označených r. 1929 jako druh *Sinanthropus pekinensis*.²³¹ Roku 1938 byla v lokalitě Kromdraai v Transvaalu v Jihoafrické republice nalezena část lebky, později zařazena do rodu *Australopithecus* jako druh *Australopithecus robustus*.²³²

K objevům pozůstatků pravěkých předků člověka docházelo i na území tehdejšího Československa. K nejznámějším patří v tomto období výzkumy Karla Absolona v lokalitě Dolní Věstonice-Pavlov, započaté r. 1924.²³³

8.1 Učebnice dějepisu z období první československé republiky (1918-1938)

---

²²⁹ Tamtéž, s. 33.

²³⁰ Tamtéž, s. 33-34.

²³¹ SOUKUP, Václav. *Prehistorie rodu Homo*. Vydání první. V Praze: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015, s. 36.

²³² Tamtéž, s. 212-213.

²³³ SVOBODA, Jirí A. *Předkové: evoluce člověka*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2014, s. 400-401.

Učebnice dějepisu z období první československé republiky představují učebnice *Dějepis pro měšťanské školy. Díl I., (Pro první třídu měšťanských škol)* od Marie Gebauerové a učebnice *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. díl I., Dějiny starého věku* od kolektivu autorů Jaroslav Bidlo, František Hýbl, Josef Šusta. V obou učebnicích je obsažen vědecký přístup podložený o nálezy pozůstatků člověka, začíná se v nich také projevovat český nacionalismus. Velmi rozdílně tyto učebnice pohlížejí na přechod mezi paleolitickým a neolitickým člověkem.

V učebnici dějepisu Marie Gebauerové *Dějepis pro měšťanské školy. Díl I., (pro první třídu měšťanských škol)* jsou počátky člověka zařazeny do období pravěku. Vznik člověka je popisován lineárně od člověka diluviálního po dnešního člověka. Nejprve je v této učebnici popisován vznik Země a vznik života na Zemi, vznik rostlin a živočichů. Následuje vznik člověka, který se na Zemi objevil jako poslední tvor.²³⁴ O vzniku a počátcích člověka pojednává samostatná kapitola *Pravěk člověka*. Člověk se měl na Zemi objevit v době čtvrtohorní, v diluviu,²³⁵ jako člověk diluviální neboli pračlověk.²³⁶ Diluviální člověk měl žít v období starší doby kamenné, byl považován za člověka „nepokročilého a nevzhledného.“²³⁷ Dále je popisován způsob života diluviálního člověka. Diluviální člověk používal jako zbraně těžký kyj a kámen. Nejprve se živil mršinami, později sběrem plodů a lovem menších zvířat. V době hladu se měl živit kanibalismem. Později měl lovit větší zvířata, jako jeleny, mamuty a divoké koně. Oblékal do kůží a bydlel v jeskynních. Pračlověk uměl rozdělat oheň. Je na něj zde pohlíženo jako na možného předka člověka, ale ne jako na skutečného člověka.

Přechod od neandertálců k dnešním lidem neprobíhal postupnou přeměnou neandertálce v moderního člověka. Neandertálci měli být „vypuzeni“ novými lidmi, kteří byli dokonalejší a pokročilejší než oni. Noví lidé²³⁸ byly považováni za „statečné lovce“, vyrábějící dokonalejší a opracovanější nástroje ze dřeva a z kamene než neandertálci. Byli považováni za umělce, kteří své umění ryly do slonoviny a parohů do podoby zvířat, nebo je malovali na stěny jeskynní. Neznali nádoby ani látky, oblékali se jako pralidé do kožešin.

---

²³⁴ Jedná se pravděpodobně o pozůstatek biblické rétoriky, biblickou reminiscenci.

²³⁵ V této učebnici je diluvium označeno jako starší čtvrtohory.

²³⁶ Člověk diluviální je v této učebnici ztotožněn s pračlověkem a člověkem neandertálským.

²³⁷ GEBAUEROVÁ, Marie et al. *Dějepis pro měšťanské školy. Díl I., (Pro první třídu měšťanských škol)*. Desáté vydání podle normálních osnov z roku 1932. V Praze: Komenium, 1933, s. 8.

²³⁸ Jako noví lidé jsou označeni lidé dnešního typu.

Noví dokonalejší lidé tedy vlastně nahradili primitivnější neandertálce. Příchod nových lidí ovšem nebyl náhlý, ale trval delší časové období.

Starší doba kamenná potom přešla v mladší dobu kamennou, ve které měli být lidé již pokročilejší. Kamenné nástroje upravovali broušením, hlazením a vrtáním. Uměli vyrábět nové zbraně, luky a šípy. Byli stále lovci, ale postupně si ochočili některá zvířata, např. psa, skot, ovci, kozu a vepře. Později začali pěstovat plodiny. Z lovců a sběračů se lidé v neolitu postupně stali zemědělci a pastýři. Vyráběli první nádoby v ruce a tkali hrubé látky z rostlinných vláken. Lidé v tomto období sídlili v chatách, nejčastěji u vod. Stavěli také stavby nákolní. Neolitictí lidé se postupně stávali usedlejšími a vytvářeli osady. Rodiny se rozrůstaly v rody, rody v kmeny. Lidé v mladší době kamenné pohřbívali své mrtvé se a objevila u nich víra v posmrtný život. Měli vytvořené náboženské představy, zejména uctívání předků. V mladší době kamenné měli noví lidé podle této učebnice obsadit celou Evropu a stát se tak našimi předchůdci. Později začali poznávat kovy, po době kamenné poté nastala nejprve doba bronzová, později doba železná. V době železné se člověk stal horníkem a hutníkem. S vynálezem písma pravěk přešel v dobu historickou. Člověk se během svého vývoje postupně dále zdokonaloval, což ho odlišuje od ostatního tvorstva.

Počátkům člověka jsou v této učebnici věnovány čtyři strany textu. Text je strukturován na odstavce, důležité pasáže textu jsou zvýrazněny. Text je doprovázen vysvětlivkami a poznámkami. Kapitola o člověku v pravěku obsahuje také černobílé obrázky, kresby neandertálského člověka, mamuta a jeskynního medvěda, nádob a zbraní z doby kamenné, bronzové a železné.

V učebnici dějepisu *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. díl 1., Dějiny starého věku* od kolektivu autorů Jaroslava Bidla, Františka Hýbla a Josefa Šusty je představen vědecký přístup podložený kosterními pozůstatky předků člověka. Výklad o počátcích člověka se velmi podobá výkladu předchozího vydání této učebnice. V této učebnici se ovšem objevují myšlenky kolektivního vlastnictví majetku kmene před soukromým vlastnictvím. Počátek člověka a jeho vývoj je uspořádán lineárně. Období počátku člověka je rozděleno na období doby paleolitické, doby neolitické, doby bronzové a doby železné. Podle kosterních nálezů žil člověk na Zemi v době diluviální, ale mohl žít na Zemi již v době třetihorní. Počátek lidské kultury je spatřován v umění rozdělávat oheň a ve znalosti jazyka.

První lidé měli žít primitivním životem a trvalo tisíce let, než pokročili k dokonalejšímu způsobu života. Na rozdíl od předchozí učebnice se zde všem vyskytuje myšlenka, že tito první lidé měli náčelníka, silného jedince, který vedl první skupinu lidí. Popis způsobu života lidí ve starší době kamenné se opět podobá popisu předchozího vydání této učebnice. Lidé se měli oblékat do kůží, žít v pralesích a jeskynních, živit se měli lovem a sběrem rostlinných plodů. Jako zbraně používali dřevěný kyj a hrubý kamenný mlat. Vytvářeli nástroje z pazourku, ze dřeva a z kostí. V době paleolitické neznaly lidé oheň a byli považováni za lidojedy. Od zvířat se odlišovali znalostí řeči, která byla chudá na pojmy.

Z období paleolitu přešli lidé do období neolitu postupným vývojem do dokonalejšího stavu. V neolitu si zhotovovali upravené nástroje z kamene, z kostí a dřeva. Způsob života se změnil z lovu a sběru na rybaření. Lidé byly závislí na přírodních podmínkách, v méně úrodných krajích se z nich stali kočovnými pastýři, v úrodnějších krajích pěstovali užitečné rostliny a stali se z nich zemědělci. Postupně přecházeli k usedlému způsobu života, naučili se řemesla, např. hrnčířství a tkaní hrubých látek. Začali si stavět umělé příbytky. Z doby neolitické potom lidé přešli do doby bronzové a později do doby železné.

Větší pozornost je v této učebnici věnována vývoji společenských řádů a vývoji společnosti. V období neolitu měla nastat dělba práce, při které se jednotlivci nebo skupiny jednotlivců věnovali nějakému zaměstnání trvale a výsledky své práce si vyměňovali. Vedle pastýřů a zemědělců tak vznikala zvláštní stav řemeslníků, později obchodníků. V tomto období působili proti sobě dvě protichůdné síly, tzv. pokrevný svazek rodové příbuznosti a násilné podmaňování slabších skupin mocnějšími. Uvnitř kmenových celků se tvořili rody nebo svazky rodové. Vznikalo také soukromé vlastnictví místo kolektivního: „Proti původnímu kmenovému komunismu se vyvíjí pojem vlastnictví a majetku soukromého.“²³⁹ Stáda chovaného dobytka a obdělávané pozemky přestali být majetkem kmene jako celku, ale stali se majetkem jednotlivých rodů. Z některých rodů se potom nashromážděním majetku vytvořila šlechta, která měla větší práva než ostatní lidé a někde je dokonce uvedla do úplné závislosti. Kmenový náčelník byl zároveň soudcem. Za vraždu, zabití nebo poškození na těle hrozila viníkovy krevní msta.²⁴⁰ Zvláštní část kapitoly o člověku

---

²³⁹ BIDLO, Jaroslav, HÝBL, František a ŠUSTA, Josef. *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. díl 1., Dějiny starého věku*. 2. přeprac. vyd. Praha, 1923, s. 8.

²⁴⁰ Při krevní mstě rod splácel za vraždu nebo ublížení členovi rodu zabitím viníka. Krevní msta měla mít za následek novou krevní mstu, což vedlo k „ustavičnému vzájemnému pobíjení“.

představuje pojednání o náboženství v období pravěku, které představovala víra v animismus.²⁴¹ Jako prostředníci mezi nadlidskými bytostmi, bohy, a lidmi vystupovali kouzelníci a zaklínači, ze kterých se měl časem vyvinout kněžský stav. Lidé měli vytvořenou představu o posmrtném životě, v souvislosti s touto představou vznikalo také umění.

Počátku člověka a jeho vývoji je této učebnici dějepisu věnováno pět stran textu, text je doprovázen vysvětlivkami a poznámkami. Zvýrazněny jsou zde důležité pojmy, jednotlivé pasáže textu jsou členěné do odstavců. Text nedoprovázejí obrázky.

8.2 Učebnice přírodopisu z období první československé republiky (1918-1938)

Učebnice přírodopisu z období první československé republiky, z období 1918 až 1938, představují učebnice *III. a IV. přírodopis pro měšťanské školy. Říše živočišná, lidské tělo, říše rostlinná a nerostná* od kolektivu autorů Josefa Groulíka, Rudolfa Hampla a Josefa Úlehly a učebnice *Biologie pro nejvyšší třídu středních škol: závěr přírodovědného učiva* od Miroslava Fendrycha. Obě učebnice reflektují postupný vývoj člověka od primitivnějších předků až po dnešního člověka. Výklad obou učebnic o vývoji člověka se ovšem liší.

První učebnice *III. a IV. přírodopis pro měšťanské školy. Říše živočišná, lidské tělo, říše rostlinná a nerostná* od kolektivu autorů Josefa Groulíka, Rudolfa Hampla a Josefa Úlehly zařazuje člověka mezi živé bytosti spolu se zvířaty a rostlinami. Člověka považuje za nadřazeného nad zvířaty, zejména proto, že „...má mozek, schopný vyšší duševní činnosti, článkovanou řeč, vzpřímenou chůzi a na předních končetinách vyvinutou ruku.“²⁴² Samotný výklad o počátku člověka poskytuje kapitola *Kterak se vyvíjela země a pozemské tvorstvo* a její čtvrtá část *Dějiny a vývoj pozemského tvorstva*. V této části učebnice jsou rozdělena geologická období země na věk prvohorní, věk druhohorní, věk třetihorní a věk čtvrtohorní. Ve čtvrtohorách měl žít na Zemi vedle velkých savců také člověk. Vznik člověka je vysvětlen následovně: „A k těmto živočichům přidružila se pojednou nová bytost, zjevil se na zemi člověk, obyvatel techže jeskyň. Kostí jeho našli se v jeskynních hlínách spolu s kostmi zvířat.“²⁴³ V období čtvrtohor mělo existovat podle této učebnice několik

---

²⁴¹ Víra v animismus zobrazovala představu nadlidských bytostí, které mohou člověku prospívat nebo škodit. Lidé si tyto bytosti chtěli získat pro sebe, přinášeli jim oběti, obraceli se na ně s prosbami a vzdávali jim úctu obřady.

²⁴² GROULÍK, Josef, HAMPL, Rudolf a ÚLEHLA, Josef. *III. a IV. přírodopis pro měšťanské školy. Říše živočišná, lidské tělo, říše rostlinná a nerostná*. 8. vyd. V Olomouci: R. Promberger, 1923, s. 61.

²⁴³ Tamtéž, s. 203-204.

druhů lidí, jednalo se lidské druhy z Neanderského údolí u Düsseldorfu, z Heidelberku a z jeskyně Krapina v Chorvatsku. Jiný lidský druh měl pocházet z Cro-Magnonu v údolí Vesery, další druh „člověk tvaru negroidního“ z Grimaldi. Blíže je v této učebnici představen život tzv. člověka krapinského: „Člověk kapiňský byl lovec, měl hrubé nástroje kamenné, znal oheň, byl lidojed, hnáty lidské nebo zvířecí opíkal nad ohněm a vypíjel z nich morek.“²⁴⁴ Člověk se měl postupně vyvíjet a vyrábět dokonalejší nástroje. Později začali lidé používat bronz a obchodovat.

Zvláštní kapitola *Tělesné a duševní vlastnosti lidu československého*²⁴⁵ představuje český nacionalismus. Jsou zde chváleny nejlepší vlastnosti Čechoslováků, jejich tělesné a duševní vlastnosti, díky kterých se stalo de facto Československo samostatným státem.

Počátkům člověka a jeho vývoji je v této učebnici věnováno pět stran textu, text je členěn na kapitoly a podkapitoly, oddělené odstavci. V textu se vyskytují také zvýrazněné pojmy. V této učebnici se nevyskytují obrázky.

Druhá učebnice z období první československé republiky *Biologie pro nejvyšší třídu středních škol: závěr přírodovědného učiva* od Miroslava Fendrycha přináší ucelenější představu o vzniku člověka a o jeho předchůdcích. V této učebnici je nejprve představen vznik vesmíru, vznik hvězd, poté vznik planet, především planety Země. Dějiny planety Země rozděluje na prvohory, druhohory, třetihory a čtvrtohory. Do období čtvrtohor je zařazen vznik člověka. „Nejvýznačnějším zjevem ve čtvrtohorách je vznik člověka.“²⁴⁶ Člověk vznikl v období staršího pleistocénu, v diluviu.

V kapitole *Postavení člověka v přírodě* jsou vysvětleny představy o původu člověka. Člověk byl považován za zvláštní bytost odlišnou od ostatních organismů, jeho původ byl vysvětlován stvořením. Teprve podrobné zkoumání jeho těla a evoluční myšlenka umožnila vytvořit vědecký názor o postavení člověka v přírodě a jeho původu. Jedinečnost člověka mezi organismy dokládá tvrzení „Člověk je poslední a nejdokonalejší člen organického vývoje na zemi.“²⁴⁷ Člověk je zařazen mezi živočichy, patří mezi obratlovce, do skupiny *Primates* mezi placentální savce. Nejvíce podobné ze skupiny savců jsou člověku antropoidní opice, s nimiž má člověk společné znaky, např. uzavřená očnice, lysý obličej,

---

²⁴⁴ Tamtéž, s. 203-204.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 92.

²⁴⁶ FENDRYCH, Miroslav. *Biologie pro nejvyšší třídu středních škol: závěr přírodovědného učiva*. V Praze: Československá grafická Unie, 1938, s. 43.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 173.

stejný chrup, jeden pár mléčných žláz, stejné laloky a rýhy na mozku, některé duševní vlastnosti. Na rozdíl od antropoidních opic má člověk vzpřímenou postavu a vysoce vyvinutý mozek. Podle této učebnice měli mezi člověkem a antropoidními opicemi existovat přechodné typy. První lidé se měli objevit nejdříve ve čtvrtohorách. Podle nalezených kosterních pozůstatků jsou zde rozděleni příslušníci lidského druhu do tří skupin, tedy předchůdci člověka, lidi primitivní a lidi praví. Do první skupiny předchůdců člověka jsou zařazeny druhy *Pithecanthropus erectus*, *Sinanthropus* a *Eoanthropus*²⁴⁸. *Pithecanthropus erectus* byl považován za spojovací střední článek mezi antropoidními opicemi a člověkem, byl schopen přímé chůze. Druhou skupinu lidí primitivních nebo prvotních (*Homo primigenius*, *antiquus*) tvořili druhy *Homo heidelbergensis*, *Homo neanderthalensis* a *Homo rhodesiensis*. *Homo heidelbergensis* byl považován za „nejprimitivnější zachovaný typ člověka“²⁴⁹. *Homo neanderthalensis* byl považován za skutečného člověka, ale od dnešního člověka se odlišoval: „je to již vlastní člověk, ale jiný primitivnější druh, než jsou lidé dnešní.“²⁵⁰ *Homo neandertalensis* měl velké nadočnicovými oblouky, nízké čelo, nepatrnou bradu, zuby bez skloviny, ohebný palec a schýlenou postavu. Druh *Homo rhodesiensis* měl tvořit přechod od neandertálců k pravému člověku.

Třetí skupinu tvořili praví lidé *Homo sapiens*. Svými znaky podobali dnešnímu člověku. Praví lidé měli pocházet z jihu, odkud se přistěhovali do střední Evropy. Zajímavý je zde pohled na setkání pravých lidí a neandertálců, kdy měli praví lidé neandertálce v některých oblastech vyhubit a jinde se s nimi smísit. Praví lidé měli tvořit dvě rasy, člověka aurignackého a člověka cromagnonského. Člověk aurignacký a člověk cromagnonský byli postavou i vzhledem podobní dnešním lidem, měli stejnou kapacitu mozku. Mezi pravé lidi je zařazena také rasa grimaldská, jejíž příslušníci byli tmavé pleti.

Po představení předchůdců člověka se tato učebnice dále zabývá původem člověka a způsobem jeho vzniku. Člověk vznikl postupným vývojem z vývojově nižších organismů: „Člověk vznikl jako všechny organismy vývojem z živočichů nižších; je posledním článkem vývoje organismů na zemi.“²⁵¹ Způsob vzniku člověka probíhal pravděpodobně přechodem některé antropoidní opice ze života na stromech k životu na Zemi. Tato antropoidní opice začala chodit po zadních končetinách, čímž se její postava vzpřímila a přední končetiny se

---

²⁴⁸ Tamtéž, s. 175-176 ; Tzv. piltdownský člověk je dnes považován za falsum. Jednalo se lebku, jejíž dolní čelist byla ze šimpanze a zbytek lebky byl z lebky člověka dnešního typu.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 176.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 176.

²⁵¹ Tamtéž, s. 177.

uvolnily k práci. Mozek této opice „značně vzrůstal“, takže se u ní vyvinul duševní život. Ostatní znaky člověka měli být důsledkem vzpřímené postavy a vysoce vyvinutého mozku.

Poslední část učebnice o počátcích člověka je věnována kultuře předvěkého člověka. Podle „výtvorů“ předvěkého člověka, např. nástroje, zbraně, nádoby aj., je rozdělena kultura předvěkého člověka na dobu kamennou a dobu kovovou. Doba kamenná je rozdělena na starší dobu kamennou a mladší dobu kamennou. V období starší doby kamenné neměli lidé stálá sídla, žili pod širým nebem nebo v jeskynních. Živili se lovem zvířat. Žili buď osaměle nebo v malých skupinách, které ovládal nejstarší muž. Lidé v době kamenné se oblékali do kožišin a uměli rozdělat oheň. Nejprve vyráběli hrubé nástroje, později jemnější. U lidí ve starší době kamenné byly známy umělecké výtvořy, např. kresby, rytiny a malby. Z konce paleolitu jsou známa pohřebiště, která svědčí o vzniku náboženských představ.

V období mladší doby kamenné byla kultura mnohem dokonalejší než paleolitická, měla pocházet od jiného obyvatelstva než kultura předešlá. Poprvé se zde nachází projevy dokonalejšího společenského života, např. stálá sídla. V tomto období lidé pěstovali užitkové rostliny, především obilí a chovali domácí zvířata. Zhotovovali také různé tkaniny na látky, vyráběli hliněné nádoby. Nástroje vyráběli kamenné a kostěné, ale lépe zpracované než v předchozím období.

Dalším obdobím byla doba kovová, rozdělena se na dobu bronzovou a dobu železnou. V tomto období byly vyráběny různé nástroje a zbraně z kovu, nejprve z mědi a později z bronzu, nakonec ze železa. Autor se zmiňuje o neolitickém osídlení v Čechách a na Moravě. Významné naleziště na Moravě tvoří Předmostí u Přerova a Věstonice.

Představa vývoje člověka je v této učebnici lineární. Počátkům člověka a jeho vývoji je zde věnováno sedm stran textu. Text je členěn na kapitoly a rozdělen na odstavce, zvýrazněné pasáže textu a poznámky. Výkladový text doprovázejí obrázky, např. kresby lebek předků člověka, fotografie čelisti člověka heidelberského, celostránková kresba „kulturní výtvořy předvěkého člověka“, rytina mamuta a bizona, aj.

9 Problematika počátku člověka v dějepisných a přírodopisných učebnicích v období 1945-1948

V období 1945-1948 nedošlo k významným objevům v oblasti prehistorie člověka. Toho období je ovšem významné z hlediska českých dějin. Po skončení druhé světové války byla obnovena československá republika. K moci se pozvolna dostávala komunistická strana, která začala mít velký vliv na širokou veřejnost. Marxistická ideologie poté pronikala do školství, což se projevilo ještě před únorovým převratem.

9.1 Učebnice dějepisu z období 1945-1948

Učebnice dějepisu z období od skončení druhé světové války po nástup komunismu v Československu, tedy z období let 1945 až 1948 vybrané pro výzkum, tvoří učebnice *Pracovní učebnice dějepisu, Díl první: Pro první třídu měšťanských škol* od Eduarda Štorcha a Karla Čondla a *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Díl první* kolektivu autorů Jaroslav Bidlo, Josef Dobiáš a Josef Šusta.

V učebnici *Pracovní učebnice dějepisu, Díl první: Pro první třídu měšťanských škol* od autorů Eduarda Štorcha a Karla Čondla je patrný český nacionalismus, české vlastenectví a snaha českého národa odpoutat se po druhé světové válce od německého vlivu. Úvodní kapitola je v této učebnici věnována starým pověstem českým, poté následuje kapitola o počátcích člověka. Kapitola o starých pověstech českých v této učebnici dějepisu působí jako snaha autorů vzbudit u žáků nacionální cítění, připomenout jim, že máme nejstarší české dějiny bez německého vlivu, jsme Slovani ne Němci. V úvodu je zřejmá snaha vysvětlit osamostatnění Československa. České pověsti nejsou považovány za historickou skutečnost, ale mají v této učebnici sloužit spíše k povzbuzení nacionálního myšlení, hrdosti k českému národu a české vlasti.

Kapitola *Počátky lidstva* pojednává o počátcích člověka a jeho vývoji. Vývoj člověka je podrobně popisován zejména na našem území. Člověk se od svého vzniku postupně vyvíjel, od polozvířecího pračlověka pokročil až k dnešnímu člověku. Prvotní člověk, pračlověk, žil v diluviu velmi primitivním životem. Nenosal kožešiny ani neznal oheň, neuměl si připravit zbraně k lovu zvěře ani postavit úkryt před nepohodou. K lovu a obraně používal kameny a klacky, které našel v lese. Kromě lovu se živil také sběrem lesních

plodů a chytáním drobných zvířat. Žil v menších skupinách, v rodinách. Neměl stálá sídliště, toulal se po kraji a na jednom místě se zdržoval jen tak dlouho, dokud jim dané území poskytovalo dost potravy. Pračlověk znal základy řeči, ale jednalo se o řeč podobnou spíše zvířecím skřekům.

Naše území nemělo být osídleno lidmi až do příchodu toulavých lovců, kteří šli za zvěří a dostali se na území Čech, Moravy a Slovenska. Tito lidé postupně přešli k pokročilejšímu způsobu života. Od prvotních lidí se odlišovali znalostí ohně a schopností ho rozdělovat. Oproti prvotním lidem žili ve větších skupinách, v tlupách. Tlupu vedl náčelník, nejsilnější muž, kterého museli všichni poslouchat. Pravěcí lovci loví společně, používali nástroje a zbraně ze dřeva a z kamene. Důležitou zbraní pro lovce byl oštěp. Z kamenů a kostí vytvářeli později drobné nástroje. Lovecký život vedl k pozorování přírody, společný život v tlupách měl vést ke zdokonalení řeči. Pravěcí lovci si začali uvědomovat „jsoucnost lidského ducha“ a objevila se u nich víra v posmrtný život. Diluviální lovci znali umění, malovali hlinkami na stěny jeskyň, vyrývali do kostí podoby zvířat, vyřezávali figurky. Český nacionalismus se zde projevuje také ve zmiňování „proslulých“ a „světoznámých“ nálezů na území Československa: „prosluly zejména světoznámé moravské nálezy u vsi Věstonic pod Pavlovskými vrchy, ...proslaveny jsou i nálezy z Předmostí u Přerova, ze sloupských jeskyň“²⁵².

V mladší době kamenné se lidstvo dále vyvíjelo. Toulavé lovce mělo vystřídat nové obyvatelstvo, pastýři dobytka. Tito pastýři vyráběli dokonalejší zbraně a nástroje z kamenů a z kostí, „vysoko vynikali“ nad toulavými lovci. Lidé v mladší době kamenné znali hrnčířství, považované za „jeden z největších vynálezů lidského ducha.“²⁵³ Člověk se v době neolitické vyvinul k vyššímu stupni: „od toulavého lovectví přešel k usedlému zemědělství“²⁵⁴, tento proces byl považován za největší změnu v dějinách lidstva. U neolitických lidí se objevily technické pokroky, zejména lepší opracování kamene, kostí a parohů. V neolitu měli vzniknout vynálezy, jako vynález rozněcování ohně a tkalcovské přelny.

V neolitu také došlo ke vzniku rodové společnosti. Neolitictí zemědělci žili ve větších skupinách, tzv. družstvech. Z rozšířené rodiny vznikl rod, z osamělé chaty se rozrostla rodová osada, postupně tak vznikaly první vesnice. V čele každého rodu byl

---

²⁵² Tamtéž, s. 25.

²⁵³ Tamtéž, s. 29.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 31.

náčelník. Důležité věci rozhodovalo shromáždění mužů, tzv. společná hromada. Členové rodu považovali za svého předka a praotce některé zvíře a prokazovali mu úctu. Rod si také vytvářel své zákony. V době diluviální měla vzniknout sociální nerovnost mezi mužem a ženou a majetková nerovnost. Uvnitř rodu měla být dělba práce mezi mužem a ženou. Zatímco žena se starala o potravu a děti, muž lovil a pečoval o bezpečnost. Muži začali vykonávat více práce, např. stavěli chaty, vyráběli zbraně a nástroje, pásli dobytek, účastnili se obřadů. Ženy obstarávaly domácí práce, vařily a pekly chléb. Na poli jim při těžkých pracích pomáhali muži, jinak bylo zemědělství prací žen. Ženy kromě vaření pletly košíky a rohožky, tkaly látky a vyráběly nádoby. Majetková nerovnost měla vzniknout uvnitř rodů, některé rodiny měli více členů, více dobytka a větší majetek, byly rodiny bohatší a chudší. Majetek tedy vedl k nerovnosti mezi lidmi a k rozlišení lidí bohatých a chudých. Kulturní pokrok doby neolitické přinesl rozdělení lidu na svobodné pány a nevolné otroky. Vzrůst majetků způsobil oživení obchodu, výměnu přebytků a vznik skupiny obchodníků a kupců. V mladší době kamenné se rozvíjelo náboženství, zejména víra v duši. Náčelník byl zároveň knězem. Po době neolitické následovala doba bronzová. Příchod kovu znamenal další rozvoj obchodu. Vyráběny byly bronzové nástroje a zbraně. Po době bronzové následovala doba železná, v níž se rozvinulo hutnictví a hornictví.

Počátkům člověka je v této učebnici věnováno celkem 37 stran textu, text je členěn na odstavce, kapitoly, objevuje se v nich zvýraznění v textu. Text doprovázejí obrázky a mapy, obrázky tvoří černobílé fotografie a kresby, mapy představují českou zemi. V textu je patrná snaha autorů o přiblížení výkladu mládeži, text je velmi čtivý, ale v mnohém nepřesný. Autoři se v textu snažili popsat dopodrobna život pravěkých lidí, mnohé tvrzení neměli vědecky podložené.

Druhá vybraná učebnice dějepisu *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Díl první*, vyšla jako druhé přepracované vydání předválečné učebnice. Počátky lidstva jsou zařazeny do období doby předhistorické. První kapitola *Pravěk lidstva* pojednává o počátcích člověka: „S prvními stopami člověka na zemi se setkáváme v t. řeč. diluviu (době starších naplavenin), posledním to stupni v geologickém a atmosférickém vývoji zeměkoule před obdobím, v němž žijeme sami.“²⁵⁵ V době diluviální měl být dokončen vývoj „tělesné stránky“ člověka. Neandertálský člověk s nápadně ploským čelem a silnými nadočnicovými

---

²⁵⁵ BIDLO, Jaroslav, DOBIÁŠ a ŠUSTA, Josef. *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Díl první, (Pro V. třídu)*. Druhé, přepracované a zkrácené vydání. V Praze: Historický klub, 1947, s. 5.

oblouky měl být v době diluviální nahrazen člověkem moderním. Výrobky člověka měli dokázat, že vynikal po duševní stránce nad zvířata.

Dalšími kapitola rozděluje období pravěku na dobu kamennou, dobu měděnou, dobu bronzovou a dobu železnou. Období doby kamenné je rozděleno na starší dobu kamennou a mladší dobu kamennou. V období starší doby kamenné neboli paleolitické žil člověk ve společnosti jiných lidí. Živil se lovem a sběrem rostlinných plodů. Člověk se v tomto období oblékal do kůží a bydlel v jeskynních. Jako zbraně mu sloužil hrubý kyj a kamenný mlat. Za první pokrok je ve starší době kamenné považováno zhotovování drobnějších nástrojů z kamene, např. nožů. Ve starší době kamenné dovedli lidé rozdělovat oheň a znali umění, především rytiny a malby.

Po období starší doby kamenné následovalo období mladší doby kamenné, kdy lidé uměli upravovat kámen hlazením a vrtáním. Lov měl být v mladší době kamenné částečně nahrazen chovem některých ochočených druhů zvířat, např. psa, ovce a skotu. V úrodných krajích začali lidé pěstovat obilí. Postupně tak došlo k přeměně nestálého způsobu života k usedlému životu. Lidé si stavěli umělé příbytky, např. chýše a nákolní stavby. Skupiny chýší vytvořily osady. Později se lidé naučili vyrábět hliněné nádoby, rohože a látky. V tomto období lidé pohřbívali své mrtvé. Za velký pokrok k vyššímu stupni kultury bylo považováno využití kovu ke zhotovování nástrojů a zbraní. Nejprve poznaly lidé zlato a měď, později bronz a železo.

Zvláštní kapitola *Vývoj společenských řádů* sleduje vývoj společnosti v období pravěku. Člověk od svého počátku vystupuje ve společnosti. Není jisté, zda byla prvním řádem rodina nebo obdoba hordy či stáda zvířat. Lidé žili nejdříve v malých společnostech od sebe vzdálených, často jako nepřátelé. Každý člověk ve společnosti měl být zároveň voják, lovec a výrobce všech svých potřeb. Jediný způsob dělby práce měl být dán přírodou mezi mužem a ženou. Žena vykonávala hrubé práce, muž se zaměstnával lovem nebo válkou. Primitivní lidé měli žít v poměrech dokonale demokratických, všechno měli mít společné. Se „stoupáním“ kultury se začali uplatňovat rozdíly schopností a tím i majetkové rozdíly. Zpočátku patřil majetek celému rodu. Z majetnějších rodů vznikala šlechta, která měla vyšší práva než ostatní lidé. Ke změně společenských rozdílů měla přispět nejvíce změna života kočovného na život usedlý. Lidská činnost byla rozmanitější a vedla k dělbě práce. Vznikl „stav“ zemědělců, pastýřů a řemeslníků. Rozdíly druhu a jakosti výrobků vedli

k výměnnému obchodu, později užívání platidel, např. kus kovu, ozdoby, z nich se vyvinuly peníze.

Poslední část kapitoly o počátcích člověka je věnována náboženství. Člověk na nejnižším stupni vývoje měl rozeznávat rozdíly mezi duší a tělem. Snažil se vysvětlit si, co mu prospívalo a co mu škodilo působením neviditelných bytostí. Z animismu později vznikala představa bohů. Později se objevil víra v posmrtný život, pohřební obřady a kult předků. Jako prostředníci mezi lidmi a bohy měli být nejprve čarodějníci a zaklínači, později mělo uspořádáním všech představ o božských bytostech vzniknout náboženství.

Počátkům člověka jsou v této učebnici věnovány čtyři strany textu. Text je strukturovaný na kapitoly a odstavce. Obsahuje zvýrazněné pojmy a poznámky po stranách knihy. Na konci knihy obsahuje přílohu s černobílými fotografiemi jeskynních maleb soba a ležícího bizona z jihozápadní Francie a Španělska.

9.2 Učebnice z období přírodopisu 1945-1948

Učebnice z období let 1945-1948, zejména pokud se jedná o dotisky předválečných učebnic, pokračují ve stejném výkladu o počátku a vývoji člověka, jako učebnice vydané před rokem 1939. Nově vydané učebnice přírodopisu a biologie začaly do výkladu zahrnovat myšlenky českého nacionalismu a zárodky marxistických myšlenek o kolektivním vlastnictví a prvobytně pospolné společnosti. Z období 1945 až 1948 byly analyzovány učebnice přírodopisu *Biologie pro první třídu měšťanských škol* od Antonína Gráce a kolektivu a učebnice *Biologie pro nejvyšší třídu středních škol: závěr přírodovědného učiva* od Miroslava Fendrycha.

První učebnice *Biologie pro první třídu měšťanských škol* od Antonína Gráce pojednává o počátcích člověka v kapitole *Příroda a člověk*. Počátky a vývoj člověka jsou zde spíše vyprávěny. V této učebnici chybí strukturovanost vývoje člověka. První lidé měli žít v hustých pralesích a travnatých údolích jako lovci. „Praotec nynějšího lidstva, pravěký člověk“²⁵⁶ měl lovit stáda divokých zvířat. Celý život byl nucený „bojovat“ s pravěkou zvěří a nepohodou. Zbraní pravěkého člověka byl hrubý kámen. Pravěký člověk „žil uprostřed divoké a krásné přírody, ale neznal ji. Nevěděl o jejím bohatství a silách a nedovedl jich užít

---

²⁵⁶ GRÁC, Antonín. *Biologie pro první třídu měšťanských škol*. 3. dotisk 3. vyd. V Olomouci: R. Promberger, 1948, s. 3.

k lepšímu životu“²⁵⁷ Pravěký člověk postupně poznával přírodní síly. Nejdůležitější „sílu ohně“ objevil náhodou, tato síla z něj udělala „pána a porobitele tvorstva“. V průběhu staletí člověk začal rozumět přírodě. Život člověka se začal zdokonalovat, ochočil si zvířata, aby mu „pomáhala“. První z ochočených zvířat byl pravděpodobně pes. Člověk se nacházel ve stádiu člověka lovce. Později si člověk ochočil tura, který se pro něj stal živou zásobárnou mléka a masa. Člověk pro ochočená zvířata potřeboval pastvu, putoval s nimi z kraje do kraje, a tak se stal pastýřem. Později se naučil pěstovat rostliny, které ho poutaly k půdě. Pastýř si postavil jednoduchou chatu a stal se usedlým rolníkem. Člověk ve svém vývoji musel projít dlouhou cestou, jeho cesta byla plná trpkých zkušeností, nezdarů, pokusů a bojů: „Ze zápasu o život, ze strádání a práce se zrodil lidský rozum a rozumem ovládl člověk přírodu, ze které vyšel.“²⁵⁸

Počátkům člověka je v této učebnici věnována jedna strana textu. Text obsahuje zvýrazněné pojmy, ale neobsahuje obrázky.

Druhá učebnice *Biologie pro nejvyšší třídu středních škol: závěr přírodovědného učiva* od Miroslava Fendrycha vyšla v roce 1948 jako dotisk stejnojmenné učebnice. Výklad o počátku člověka je velmi podobný výkladu předchozího vydání učebnice. Počátky člověka jsou kladeny do období čtvrtohor, ovšem předkové člověka měli žít již na konci třetihor. Člověk vznikl postupným vývojem antropoidních opic, které přešli ze života na stromech k životu na zemi. Přizpůsobily se životu na zemi vzpřímením postavy, jejich mozek se začal postupně vyvíjet. Předkové člověka jsou rozděleni na tři skupiny. První skupiny tvoří předchůdci člověka *Pithecanthropus erectus*, *Sinanthropus* a *Eoanthropus*. Druhou skupinu tvoří primitivní lidé druhu *Homo*, *Homo heidelbergensis*, *Homo neanderthalensis* a *Homo rhodesiensis*. Poslední skupinu tvoří praví lidé, rozdělují se na člověka aurignackého a člověka cromagnonského. Období, v němž vznikl a vyvíjel se člověk je rozděleno na starší dobu kamennou a mladší dobu kamennou. Dalším obdobím vývoje je doba kovová, rozdělující se na dobu bronzovou a dobu železnou. Člověk postupně vyráběl nástroje a zbraně, nejprve z kamene, později z kovu, bronzu a železa. Na předky člověka je pohlíženo jako na primitivní tvory, kteří během mnoha tisíců let prošli postupným vývojem, při němž se zdokonalovali, až dospěli do stádia, ve kterém jsou lidé dnešního typu.

---

²⁵⁷ Tamtéž, s. 3.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 3.

Počátkům a vývoji člověka je v této učebnici věnováno také sedm stran textu, text je strukturován na odstavce a kapitoly. V textu jsou zvýrazněny důležité pasáže, vyskytují se poznámky. Text doprovázejí obrázky, především kresby a fotografie. V této učebnici přírodopisu chybí výklad o nejstarším předkovi člověka, pouze se zde vyskytuje myšlenka postupného vývoje člověka z antropoidních opic.

10 Problematika počátku člověka v dějepisných a přírodopisných učebnicích v období padesátých let 20. století

V roce 1959 byl nalezen M. N. Leakeyovou a popsán L. Leakeym v Olduvaické roklí v Tanzanii druh australopitéka *Australopithecus bisei*.²⁵⁹ K významným objevům předků člověka docházelo v šedesátých letech 20. století. Asi nejvýznamnějším objevem byl roku 1964 objev pozůstatků předka člověka zařazeného do rodu Homo, druhu *Homo habilis* neboli člověka zručného.²⁶⁰ V roce 1967 byly v lokalitě Omo v jižní Etiopii objeveny C. Aramboroughem a Y. Coppensem pozůstatky druhu australopitéka označeného jako *Australopithecus aethiopicus*.²⁶¹

10.1 Učebnice dějepisu z období padesátých let 20. století

Učebnice dějepisu z období padesátých let 20. století představují dvě učebnice Jana Dědiny *Dějiny starověku: učební text pro 6. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol: (II. třída středních škol)* a *Dějiny starověku: učební text pro 1. třídu gymnasií*. Obě učebnice představují názor na počátky člověka a lidstva velmi silně ovlivněný marxistickými myšlenkami a komunistickou ideologií o materialistickém pojetí dějin.²⁶²

Učebnice dějepisu *Dějiny starověku: učební text pro 6. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol: (II. třída středních škol)* od Jana Dědiny popisuje počátky člověka ve třech kapitolách. První kapitola *Pravěká příroda a první stopy člověka* vysvětluje vznik života na zemi a vznik předchůdců člověka. Život na zemi byl dávno před vznikem prvních lidí, vyvíjel se pozvolna, z nižších živočichů se vyvíjeli vyšší živočichové, až nakonec vznikly pravěcí lidoopi. Pravěcí lidoopi byli společnými předky dnešních lidoopů a člověka. První předchůdci člověka žili v tlupách, živili se sběrem rostlin a drobnými živočichy. Naučili se používat kameny jako zbraně k lovu zvířat nebo jako nástroje. Právě výrobou nástrojů se předkové člověka lišili od opic. Práce, tedy výroba nástrojů, vytvořila člověka. Předchůdci člověka mohli přežít pouze pokud žili společně. Skupina lidí vytvořila tlupu, ve které všichni společně pracovali, starali se o obživu, lovili zvěř a udržovali oheň. Znalost

---

²⁵⁹ SOUKUP, Václav. *Prehistorie rodu Homo*. Vydání první. V Praze: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015, s. 1086-1087.

²⁶⁰ SVOBODA, Jiří A. *Předkové: evoluce člověka*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2014, s. 237.

²⁶¹ Tamtéž, s. 211-212.

²⁶² Marxistické myšlenky přinášely učebnice marxismu, např. učebnice FRDLA, František. *Základy marxismu-leninismu. Část I, Základy marxistické filosofie*. 1. vyd. Praha, 1962. 122 s.

ohně odlišila člověka od zvířat. První lidé žili v prvobytně pospolné společnosti, kde mezi nimi nebyl rozdíl v majetku. Nebylo „vykořisťovatelů ani vykořisťovaných“. Člověk s přírodou vedl těžký boj o zachování života. Podle výroby nástrojů z kamene se toho období označuje jako doba kamenná. Praveký člověk se postupným zdokonalením výroby naučil vyrábět nástroje s ostrím, např. mlaty, nožíky a hroty oštěpů. Dokonalejší nástroje usnadnili člověku život, mohl lépe bojovat s přírodou a mohl si ji postupně podmaňovat. V souvislosti s tím se vyvíjela lidská společnost. Lidé byly schopni díky novým loveckým zbraním, luku a šípu, lépe uhájit své živobytí za ztížených podmínek. Stavěli obydlí na březích řek a zabývali se rybolovem. Lov a sběrné hospodaření nemohli trvale zajistit obživu rostoucímu obyvatelstvu, lidé proto začali obdělávat půdu, pěstovat půdu a stávali se z nich zemědělci. Začali chovat dobytek, nejprve jen pro maso a kůži, později se z nich stali pastevci. Člověk se postupem času stával svobodnějším a méně závislým na přírodě. Pěstováním plodin a chovem dobytka se naučil přírodu ovládat, vytvořil si jakousi zásobárnu obilí. Lidé se vytvořením zemědělství stali nezávislí na přírodě. Zdokonalovali kamenné nástroje a vytvářeli motyky k obdělávání půdy. Později lidé vyráběli nádoby z hlíny k uchování potravin a nápojů. Lidé ze lnu a vlny tkaly látky. Nejprve tkali ručně, potom vytvořili tkalcovský stav. V tomto období fungovalo kolektivní vlastnictví, veškerý majetek patřil celému rodu. Lidé vyrobili jen tolik, kolik potřebovali k životu. Marxistické myšlenky tu zobrazuje představa, že každý člověk musel pracovat, nikdo nemohl žít z cizí práce. Lidé se nerozdělovali na bohaté a chudé, na vládnoucí a ovládané. Důležité otázky řešili na společných shromážděních. Za smrt člena rodu hrozila vrahovi krevní msta. V pravěku vzniklo náboženství, lidé se vytvořili božstva, která jim měla zajistit lov a dobrou úrodu.

Druhá kapitola *Naše země v pravěku* představuje názor na naši zemi v období pravěku. Nejprve jsou zde představeny „nejproslulejší“ naleziště na Moravě u Předmostí blízko Přerova, nálezy z Věstonic v Pavlovských vrších a jeskyně Pekárna u Brna. Člověk doby kamenné na našem území vytvářel sošky, kresby zvířat a kresby na stěnách jeskynní, sloužící jako modly nebo kouzelné předměty. První zemědělci u nás žili v nižších polohách v Polabí, na Berounsku a Plzeňsku. Lidé stavěli chaty ze dřeva a vyráběli nástroje, které si vyměňovali.

Třetí kapitola *Rozpad prvobytně pospolné společnosti* popisuje přechod od zemědělství k výrobě kovů. Lidé nejprve vynalezli měď, později bronz, používaný k výrobě zbraní, nástrojů a ozdob. Bronzové nástroje byly zpočátku používány s kamennými nástroji. Bronzovými zbraněmi se dalo ulovit více zvířete a bronzovými nástroji mohli lépe obdělávat

půdu, hromadili se tak přebytky zemědělských plodin a ulovené zvěře. Přebytky se mohli vyměňovat, a to vedlo k výměnnému obchodu. Dokonalejší nástroje umožnili člověku, aby přešel od primitivního zemědělství k pastevectví. Rozvinulo se kočovné pastevectví, zejména v jihovýchodní Evropě. V zemědělských oblastech se začal používat k orbě dřevěný pluh. Lidé se začali rozlišovat podle majetku, muži pokládali stáda za svůj majetek. Protože rodiny neměli stejně velká stáda, vznikla mezi nimi majetková nerovnost, vedoucí k bojům a třenicím. Rozpad prvobytně pospolné společnosti zapříčinila výroba železa, kdy vznikaly dokonalejší nástroje a zbraně. Zdokonalila se výroba keramiky, byl vynalezen hrnčířský kruh. Výrobou dokonalejších nástrojů se zabývali jednotlivci, stali se z nich řemeslníci. Pokračovala dělba práce, dříve se na výrobě podíleli všichni členové rodu, potom se výroba rozdělila na práci zemědělskou a řemeslnickou. S přebytky začali obchodovat obchodníci, hromadili bohatství, obchod se oddělil od zemědělství a řemesel.

Počátkům člověka je v této učebnici dějepisu věnováno 10 stran textu, text je strukturován na odstavce a doplněn zvýrazněnými pojmy. Objevuje se zde množství obrázků, černobílých kreseb zpodobňujících kamenné nástroje, pěstní klíny, sošky z kostí, nástěnné jeskynní malby zvířat (bizon), kamenné nástroje s otvory. Období pravěku člověka není strukturováno, od předků člověka rovnou přechází k dnešnímu člověku. Velmi detailně se zabývá popisem výroby tkalcovského stavu, výrobou kamenných nástrojů a úpravou půdy k setí. Období nejsou rozdělena, starší doba kamenná přechází v zemědělství, dále k pastevectví, výrobě kovů a vzniku obchodu.

Učebnice pro gymnázia *Dějiny starověku: učební text pro 1. třídu gymnasií* od Jana Dědiny zařazuje počátek a vznik člověka do období prvobytně pospolné společnosti. Počátek člověka je vysvětlován v kapitole *Společnost prvobytně pospolná a její rozklad*. Podkapitola *Vznik člověka* pojednává o člověku dnešního typu a o předchůdcích člověka. Za předchůdce člověka jsou považováni opolidé, podobající se v mnohém dnešnímu člověku. Opolidé se měli vyvinout velmi složitou cestou ze společných předků opic a lidí. Na počátku čtvrtohor opolidé přešli od života na stromech k životu na zemi. Museli své tělo přizpůsobit prostředí, zejména ruce dostaly nové úkoly. Kromě šplhání a jednoduchého chápání začali opolidé vyrábět nástroje. Důležitá byla úloha práce. Práce je považována za určující faktor, na jehož základě se předkům člověka zdokonalovaly ruce a jiné tělesné ústrojí. Opolidé tak přizpůsobili své ruce k práci, tedy k výrobě jednoduchých hrubě opracovaných kamenných nástrojů. Živili se lovem zvířat a sběrem rostlin. Opolidé tvořili stádo, podobné stádu zvířat, které tvořili jednotlivci plní zvířecích pudů. Stádo se společně účastnilo lovu, členové

společně pracovali, dělili se o výtěžky své práce a společně vystupovali proti nepříteli. Období, ve kterém žili opolidé, je zařazeno do první poloviny starší doby kamenné. Na konci tohoto období se objevil pokročilejší tělesný typ tzv. člověk neandertálský. Byl považován za pokročilejší typ člověka po tělesné stránce i ve výrobě kamenných nástrojů. Byly u něj vyvinuty náboženské představy, které měli vzniknout jako důsledek jeho těžkého zápasu s okolím. Při nepatrně rozvinutých výrobních silách člověk neandertálský podléhal a hledal proto pomoc v různých kouzelných praktikách. U neandertálců se také vyvíjela jednoduchá řeč, která měla pro vývoj lidské společnosti značný význam.

Další část je věnována vývoji člověka dnešního typu. Člověk dnešního typu neboli člověk moudrý se objevil ve druhé polovině starší doby kamenné. Pokročil dále ve výrobě kamenných nástrojů, dovedl připravovat oheň a lovit velká zvířata. U člověka moudrého se začala vytvářet skutečná společnost, založená na pokrevním příbuzenství, tedy rod. Rodové zřízení vznikalo složitě, nejspíše rozpadem původního kmene, na který se přetvořilo prvobytné stádo. Za první rodové zřízení, zřízení prvobytně pospolné, je považován matriarchát. V matriarchátu rod odvozoval svůj původ od pramateře a vládlo v něm přísné pravidlo exogamie. Příslušníci rodu společně pracovali, dělili se o výsledky své práce a vystupovali společně proti nepříteli. Žena v matriarchátu nejprve zaujímala postavení rovné muži, později se zabývala zemědělstvím a měla vyšší postavení než muž. Uctívána byla jako matka, a z této úcty měli vzniknout obřady, sochy a kresby. Ve střední době kamenné se objevily jako další vymoženosti, zejména vynález dálkové zbraně luku a ochočování zvířat.

V mladší době kamenné byl považován za krok vpřed přechod k prvobytně pospolnému zemědělství. Lidé přecházeli k usedlému životu a stavěli velké příbytky. Vyráběli také nádoby z pálené hlíny a značně pokročilé kamenné nástroje. Vznikaly první zemědělské nástroje, motyky. Zemědělství v mladší době kamenné bylo označováno jako motykové nebo kopaničářské. Zatím co zemědělství se stalo hlavním zaměstnáním ženy, muž se věnoval lovu. V období mladší doby kamenné začali lidé zvířata ochočovat, chovali je pro maso a mléko, čímž vzniklo pastýřství. Pastýřství se stalo hlavním zaměstnáním muže, zatímco práce ženy se stalo pouhým doplňkem práce mužů. Tímto klesal hospodářský význam ženy a její postavení ve společnosti. Prvobytně pospolná společnost matriarchátu se změnila na společnost patriarchátu. V období patriarchátu, kromě vzniku pastýřství, došlo také k objevu kovů. Nejprve byla vynalezena měď, poté bronz a později železo. Období mladší doby kamenné se označuje jako doba měděná, později ji vystřídala doba bronzová a doba železná. K obstarávání životních prostředků stačila práce jedné rodiny. Stáda se stala

majetkem jedné rodiny, kterou ovládal muž. Tak byl dán základ soukromého vlastnictví a ke vzniku nerovnosti mezi členy jednoho rodu.

Pohled na první náboženské představy je ovlivněný marxistickou ideologií. Člověk na nejnižším vývojovém stupni nebyl schopný bojovat s okolím, což mělo vliv na vytváření prvotní ideologie. První lidé se snažili působit kouzly na výsledek lovu. Určité obřady provázeli i zemědělství, např. zvyky při prvním setí. Obřady a zvyky měli být svědectvím primitivního názoru na přírodu a nesnadného boje s ní. Uctívání matky nebo ženy je spojeno s matriarchálním zřízením. Uctívání jednoho Boha, muže, se vyvinulo v patriarchátu.

V době železné postupoval vývoj k rozpadu rodové společnosti. Ze železa se vyráběli zemědělské nástroje, především radlice a pluh. Motykové hospodářství bylo nahrazeno pluhovým hospodářstvím. Rozmach výrobních sil měl za následek vznik soukromého vlastnictví. V zemědělství začali vznikat přebytky, které vedly ke směně mezi jednotlivými rody a později jednotlivci. Touha nashromáždit bohatství v jedné ruce vedla k válkám mezi jednotlivými kmeny. Zajatci se stali levnou pracovní silou, byl tak dán předpoklad pozdějšího otrokářského řádu. Nakonec se začalo rodové zřízení rozpadat, rodová pospolitost se přetvářela v pospolitost hospodářskou neboli sousedskou občinu. Půda a stáda přecházela do soukromého vlastnictví, nerovnost mezi lidmi se zvětšovala. Války mezi kmeny měly za následek sjednocení sousedních kmenů ke společné obraně nebo vedení války. Vytvářeli se tak nadkmenové jednotky. Uvnitř nadkmenových jednotek se vydělila zvláštní vládnoucí vrstva s vlastními právy. Tato epocha přechodu k třídní společnosti se nazývá vojenskou demokracií. Následoval potom otrokářský řád.

Tato učebnice věnuje počátkům člověka pět stran textu, text je oddělen odstavci, doplněn poznámkami a zvýrazněnými pojmy. Ačkoliv působí přehledně, je po výkladové stránce velmi obtížný, plný složitých souvětí a abstraktních pojmů. V textu učebnice nejsou zahrnuty obrázky, které by mohli pomoci představit si počátky člověka a jeho vývoj. Vývoj člověka je lineární.

10.2 Učebnice přírodopisu z období padesátých let 20. století

V učebnicích přírodopisu a biologie z období padesátých let 20. století je patrný výrazný vliv marxistických myšlenek, odrážející se zejména v představě o prvotním náboženství a prvotní lidské společnosti. Učebnice přírodopisu z období padesátých let 20. století představují *Biologie pro osmý ročník všeobecně vzdělávacích škol: Pokusná učebnice* od Vojtěcha Hainera a kolektivu a učebnice *Přírodopis živočišstva díl 3. sv.3* od Otokara Štěpánka.

Učebnice *Biologie pro osmý ročník všeobecně vzdělávacích škol: Pokusná učebnice* od Vojtěcha Hainera a kolektivu přináší výklad o počátku a vývoji člověka založený na evoluční teorii o postupném vývoji druhů. Počátky a vývoj života na Zemi popisuje kapitola *Vznik a vývoj života*. V první části kapitoly je popisován vznik Země z plynů, dále vznik živé hmoty a vznik rostlin a živočichů z prabičikovců. Další část kapitoly se zabývá vysvětlením pojmu druh, rodovými a druhovými jmény a nevědeckými názory na proměnlivost druhů. Nevědecký názor představuje Karl Linné, představu o postupném vývoji Jean Baptiste Lamarck, na něhož navázal Charles Darwin. V další části je rozdělena Země na šest geologických dob, z nichž jsou pro vývoj člověka nejdůležitější třetihory a čtvrtohory. Ve třetihorách došel vývoj savců k opicím, na konci třetihor až k lidoopům, z jejichž větve se vyvinuli živočišní předchůdci člověka. Čtvrtohory jsou označeny za dobu, kdy člověk vznikl a vyvíjel se.

Další kapitola *Původ a vývoj člověka* vysvětluje vývoj člověka od třetihorních lidoopů po dnešního člověka. Na konci třetihor došlo na Zemi k ochlazení, při kterém lidoopi, nuceni shánět potravu v bezlesích stepích, přešli od šplhání a chůze po čtyřech k chůzi po dvou. Změna pohybu u lidoopů vedla ke vzpřímení postavy a uvolnění rukou ke sběru a lovu živočišné potravy. Podle autora právě: „Činnost rukou a převaha masité potravy měla vliv na vývoj mozku, který se postupně zvětšoval s ním i mozková část lebky, zatím co obličejová část ztrácela zvířecí výraz.“²⁶³ Lidoopi žili v tlupách a lovili zvířata, např. antilopy. Došlo u nich k vývoji mozku, čímž se pudové jednání měnilo na cílevědomé. Z lidoopů se poté vyvinuli živočišní předchůdci člověka. Z živočišných předchůdců člověka vznikl opočlověk, který začal zhotovovat kamenné nástroje a používat oheň. Neuměl ještě

---

²⁶³ *Biologie pro osmý ročník všeobecně vzdělávacích škol: Pokusná učebnice* [online]. Praha: SPN, 1959 [cit. 9.6.2020]. s. 132. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:30cb7990-a267-11e4-b69d-5ef3fc9ae867>,

oheň rozdělat. U opočlověka došlo k vývoji řeči. Výroba nástrojů a společné opatrování potravy lovem vyžadovali dorozumívání mezi členy tlupy. Nastal počátek vývoje řeči a s ním i počátek vývoje myšlení. Tímto se opočlověk „navždy odlišil od ostatních živočichů“ a byl to „významný skok ve vývoji člověka“. Opolidé žili v Asii, v Evropě a v Africe před asi půl milionem let. Dalším vývojovým stupněm člověka byl pračlověk, vyrábějící dokonalejší zbraně a nástroje z pazourku a z kostí. Pračlověk bydlel v jeskynních a naučil se rozdělovat oheň, lovil velká zvířata, např. jeskynního medvěda. Od dnešního člověka se odlišoval tvarem lebky a ne zcela vzpřímenou postavou. Pračlověk žil v Evropě, v Asii a v Africe asi před 100 000 až 50 000 lety. Dalším vývojovým stupněm byl člověk předvěký, jenž se měl přímo vyvinout z pračlověka. Předvěký člověk se stavbou těla nelišil od dnešního člověka, vyráběl dokonalé nástroje a zbraně z pazourku, kostí a parohů, např. oštěpy, šípy, harpuny, aj. Jako obydlí mu sloužili jeskyně, ve volné přírodě stavěl stanovitě chýše. Bylo u něj rozvinuto umění, což dokládají kresby na stěnách jeskynní, rytiny na kostech, první sošky zvířat a člověka. Pravecí lidé žili v početných skupinách a lovíli velká zvířata, např. mamuty, divoké koně, soby. Žili asi před 50 000 až 20 000 lety a osídlili celou Zemi.

Počátkům člověka a jeho vývoji je v této učebnici věnováno 23 stran textu. Text je strukturovaný, členěný na kapitoly a odstavce. Text doprovázejí obrázky. Vývoj člověka je vysvětlen srozumitelně, oproti předchozí učebnici. Marxistické myšlenky se objevují až na závěr kapitoly o vývoji člověka, když se přímo píše, že „práce vytvořila člověka“, práce způsobila, že vznikl tvor, který vyráběl nástroje, které používal k další práci. Společná práce a společný život vedli u našich předků k tomu, že se potřebovali dorozumívát mezi sebou. Z původních nečlánekovaných skřeků se u nich postupně vyvinula řeč a s ní myšlení. A tak tvor, který žije ve společnosti, pracuje, umí mluvit a myslet, odlišuje se podstatně od dalších živočichů a stává se rozumnou bytostí, člověkem. Člověk není již pouhým členem přírody, ale prací svých rukou ji přetváří a přizpůsobuje svým lidským potřebám.²⁶⁴

Druhá vybraná učebnice *Přírodopis živočišstva díl 3. sv.3.* od Otokara Štěpánka představuje počátek a vznik člověka vycházející z Darwinovy evoluční teorie. Jeho výklad je ovlivněn marxistickou ideologií. Kapitola *Člověk* pojednává o původu, vzniku a vývoji člověka. Po představení teorií vzniku člověka je popsán postupný vývoj člověka ze zvířecích předků. Člověk není podle autora považován za samostatnou bytost odlišnou od zvířat, ale je součástí přírody a řadí se mezi ostatní živočichy do čeledi lidí. Za předchůdce člověka

---

²⁶⁴ Tamtéž, s. 153.

jsou považovány antropoidní opice, které se postupně vyvinuly do podoby předků člověka. Dále jsou srovnávány morfologické a anatomické znaky mezi hominidy a antropoidními opicemi a mezi hominidy a lidmi. Praví hominidé se od antropoidních opic odlišují nápadně zvýšenou kapacitou mozkovny, váhou mozku a větším obsahem mozkové části lebky. Kostra hominidů je podobná kostře lidoopů, ale dolní končetiny jsou hominidů mnohem delší a silnější než horní, proto se u hominidů ztrácí u palce dolní končetiny schopnost opozice, dochází k úpravě patní kosti a vytvoření paty. Pata je charakteristickým znakem hominidů. Dalšími znaky jsou nápadná délka a štíhlost stehenní kosti. Všechny znaky měli vzniknout jako důsledek vzpřímení postavy a života v bezlesé krajině. Za důležité znaky u hominidů byly považovány také znaky na lebce, obličejová část lebky je u hominidů méně protáhlá vpřed. U hominidů zůstávají silné nadočnní výčnělky, které mizí až u recentního lidstva. Mezi lidské znaky se řadí vývin brady, rty se sliznicí i na zevní straně. Za nejdůležitější znak člověka je považována lidská řeč, která nebyla u vymřelých hominidů vyvinuta. Podle autora právě: „Vývoj mozku, jeho činnosti a řeči, je v těsné souvislosti se schopností hominidů vyrábět si potřebné věci a těchto předmětů pak účelně užívat k určité a nevyhnutelné práci.“²⁶⁵. Práce měla být určujícím faktorem dalšího vývoje hominidů. Obě větve primátů, lidoopi a hominidi se museli „setkat ve společných předcích“. Těmito společnými předky měli být antropoidní opice. Za první antropoidní opici je považován *Propliopithecus* z třetihor, další např. rod *Dryopithecus*, rod *Sivapithecus*, *Pliopithecus*, aj, Vznik hominidů byl odvozován od *Dryopithecus*. Na rozhraní třetihor a čtvrtohor měli žít skuteční hominidé, přímí předci člověka. Mezi pravé hominidy se zařazuje opočlověk jávský, *Pithecanthropus erectus*, považovaný za spojující článek mezi lidoopy a člověkem. Opočlověk byl jedním z předků člověka, chodil zpřímá a uměl vyrábět jednoduché nástroje. Byly k němu přiřazeny druhy opočlověk čínský, *Sinanthropus pekinensis*, *Protanthropus heidelbergensis* a *Africanthropus*. Opočlověk se naučil používat oheň a vyrábět nástroje, čímž se měl odlišit od lidoopů a získat lepší možnosti pro svůj rozvoj. Měl se naučit „vítězit nad nižšími bytostmi“²⁶⁶ svého okolí a svým rozumem si měl usnadňovat živobytí. Nastoupil „vítěznou vývojovou cestu“²⁶⁷ k dalšímu stupni, k pračlověku z rodu *Homo*. Prvním zástupcem pračlověka měl být piltdownský *Eoanthropus*. Za prvního skutečného pračlověka byl považován *Homo neanderthalensis*, u něhož měla být vzpřímená, ale „sražená“ postava, nízké čelo, mohutné nadočnicové oblouky a silné čelisti bez brady. Byl zevním vzhledem

---

²⁶⁵ ŠTĚPÁNEK, Otokar. *Přírodopis živočišstva díl 3. sv.3.* 1.vyd. Praha, 1956, s. 304.

²⁶⁶ Tamtéž, s. 310.

²⁶⁷ Tamtéž, s. 310.

podobný opočlověku, ale byl již „jistě značně rozumově vyspělý“²⁶⁸, znal oheň a dovedl si vyrábět jednoduché nástroje z kamene a ze zvířecích kostí. Měl znát umění a rituální pohřby. Pračlověk měl být nahrazen skutečným člověkem druhu *Homo sapiens*, předvěkým člověkem cromagnonským. Tento člověk se živil lovem, vyráběl dokonalé nástroje a objevili se u něj první umělecké pokusy na stěnách jeskyní. Člověk cromagnonský „stál na značném stupni kultury“²⁶⁹

Tato učebnice věnuje počátkům člověka a jeho vývoji deset stran textu, text je rozdělený na odstavce, neobsahuje zvýrazněné pojmy. Text doprovází obrázky pravěkého člověka od Zdeňka Buriana, černobílé fotografie lebek předků člověka a čelistí člověka a šimpanze. Samotný výklad o vývoji člověka působí spíše jako odborná studie než jako výklad látky pro žáky základní školy. V textu se objevují velmi složitá souvětí, autor nevysvětluje odborné pojmy. Textu chybí návaznost, působí jako sled informací bez hlubší struktury. Autor se v textu často opírá o myšlenky sovětských autorů. V textu se vliv marxistické ideologie odráží v pojmech „vítězná vývojová cesta“ a „vítězství nad nižšími bytostmi“.

---

²⁶⁸ Tamtéž, s. 311.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 312.

11 Problematika počátku člověka v dějepisných a přírodopisných učebnicích z období sedmdesátých a osmdesátých let 20. století

Během sedmdesátých a osmdesátých let došlo několika významným objevům předků člověka. Roku 1972 byl v lokalitě Koobi Fora v oblasti východní Turkany v Keni objeven druh, patřící do rodu *Homo*, později označený jako *Homo rudolfensis*,²⁷⁰ Roku 1975 vymezili australský badatel Colin Groves a český zoolog Vratislav Mazák, na základě nálezů kosterních pozůstatků nalezených v Africe, nový taxon *Homo ergaster*, tzn. člověk-dělník.²⁷¹ V roce 1978 byl popsán D. Johnsonem a T. Whitem druh *Australopithecus afarensis*. Pozůstatky tohoto druhu byly nalezeny v lokalitě Hadar v oblasti Afar v Etiopii.²⁷²

11.1 Učebnice dějepisu z období sedmdesátých a osmdesátých let 20. století

Učebnice dějepisu v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století pokračovaly ve výkladu o počátku člověka a jeho vývoji jako učebnice z předchozího období. Vysvětlení počátku člověka je v tomto období ovšem podáno přístupnější formou. V těchto učebnicích zůstává členění pravěku na období prvobytně pospolné společnosti a jejího rozkladu a přechod na otrokářskou společnost. Učebnice dějepisu z období sedmdesátých a osmdesátých let 20. století představují učebnice *Z dávné minulosti lidstva: dějepis pro 6. ročník* od Václava Michovského a učebnice *Dějepis pro 1. ročník gymnázia* od kolektivu autorů Tomáše Jílka, Jana Gryce a Jana Navrátila.

Učebnice Václava Michovského *Z dávné minulosti lidstva: dějepis pro 6. ročník* představuje rozdělení pravěku lidstva na starší dobu kamennou a mladší dobu kamennou. Ve starší době kamenné žili pravěcí lovci a sběrači, které postupně tvořili zástupci druhů opočlověk, pračlověk a člověk dnešního typu. Člověk představuje nejvyšší stupeň vývoje mezi živočišnými druhy. Prvním předchůdcem člověka měl být opočlověk, jenž měl mít

---

²⁷⁰ SVOBODA, Jiří A. *Předkové: evoluce člověka*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2014, s. 234-236.; Holotyp druhu *Homo rudolfensis* byl popsán až v roce 1986.

²⁷¹ Tamtéž, s. 249-250.

²⁷² SOUKUP, Václav. *Prehistorie rodu Homo*. Vydání první. V Praze: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015, s. 1083-1084.

společné předky se zvláště vyvinutými druhy opic. Odlišoval se od ostatních živočichů schopností pracovat a vyráběl jednoduché nástroje ze dřeva a z kamene. Živil se lovem drobných zvířat a sběrem různých plodů. Opolidé žili od počátku ve větších skupinách, v tlupách, kde si měli členové tlupy vzájemně pomáhat. Znali oheň, ale neuměli ho ještě rozdělat. Tlupy při hledání potravy přecházeli z místa na místo, neměli stálá sídliště, pouze dočasné úkryty, např. převisy skal. Opolidé pro společnou práci v tlupě, sdílení poznatků a myšlenek používali mnoho od sebe se lišících zvuků, které sloužili jako počátek řeči. Práci získávali stále větší zručnost, rostla jejich schopnost přemýšlet a sdělovat myšlenky, v důsledku toho se zvětšil objem jejich mozku. Mezi znaky opočlověka patřilo nízké prudce vystupující dozadu, mohutné nadočnicové oblouky a silné čelisti bez brady.

Opočlověk se měl postupně vyvinout v další typ, tzv. pračlověka. Pračlověk se živil sběrem plodů, ale dovedl lovit i velká zvířata, např. jeskynní medvědy a nosorožce. Naučil se rozdělat oheň a užíval ho při lovu. Pralidé žili v početnějších tlupách. Úspěch při lovu zajišťovala schopnost poměrně složitých úvah a větší kapacita mozku. Měl silně vyvinuté nadočnicové oblouky a spodní čelist bez brady. Vyráběl dokonalejší nástroje k jednomu druhu činnosti, např. škrabadla ke škrabání.

Opočlověka měl postupně nahradit člověk dnešního typu, žijící zpočátku ve stejných podmínkách jako pralidé. Hlavní obživou byl pro ně lov, dokázali ovšem ulovit mnohem větší množství zvěře než pralidé díky využívání nových dokonalejších nástrojů a zbraní, zejména luku se šípů. Vytvářeli si tábořiště, tvořící jámy v zemi nebo prostorné jeskyně. Postupně se měnil život lidí v tlupě, zatímco muži se věnovali pouze lovu, ženy sbírali plodiny, pečovaly o děti, udržovaly oheň a připravovaly pokrmy. Tak se měla uskutečnit přirozená dělba práce mezi mužem a ženou. Rozdělením práce se členové tlupy na sobě staly závislejšími, uvědomili si svou příbuznost, tlupa se tak změnila v rod. Dorozumívali se mezi sebou řečí, která se nelišila od dnešní řeči. Vypěstlost jejich myšlení dokládají nové zbraně a první umění, kresby a malby na stěnách jeskyní. Lidé dnešního typu pohřbívali své mrtvé a vytvořili si náboženskou představu o těle a duši. V přírodě se setkávali s jevy, které si nedovedli vysvětlit a „z nevědomosti připisovaly jejich účinky neviditelným bytostem,

duchům“²⁷³ Uctívaly přírodní jevy a přinášeli jim dary. Na konci doby kamenné se začali lidé živit rybolovem.

Po období starší doby kamenné následovala mladší doba kamenná, ve které žil jen člověk dnešního typu. Díky nashromážděným zkušenostem a vědomostem o přírodě lidé přešli od sběračství a lovu k zemědělství a chovu dobytka. Tento „převrat v lidských dějinách“ naučil člověka ovládat přírodu. Lidé začali pěstovat obilí a upravovat půdu vypálením porostu a kypřením motykami. Chovali ochočená zvířata, např. ovce, kozy a vepře. Za pokrok v zemědělství byl považován vynález prvního oracího nářadí, dřevěného háku. Později se objevilo hrnčířství a tkalcovství. Lidé se začali usazovat na jednom místě a budovali si stálé příbytky, chalupy. Více chalup vytvářelo první vesnice. Z rozrostlého rodu se časem oddělila část lidí a vytvořila nový rod. Několik příbuzných rodů tvořilo kmen. Lidé společně pracovali a výsledky jejich práce patřili všem členům tlupy nebo rodů. Nejprve byl jejich majetek, pole a stáda dobytka společné. Lidská společnost v tomto období měla být prvobytně pospolná. Všichni lidé si byli v této společnosti rovni, měli stejná práva a povinnosti.

Učebnice dějepisu věnuje počátkům člověka 22 stran textu. Učebnice obsahuje velké množství obrázků, obrázky jsou černobílé i barevné, nejčastěji hnědé. Na obrázcích jsou opolidé, jejich nástroje a jejich tlupa, pralidé se svými nástroji a tlupou, lidé dnešního typu s nástroji, pěstními klíny, pralidé při lovu člověka, jeskynní malby, časová přímka daného období, nástroje v zemědělství, radlice, nádoby. K textu jsou přiřazeny mapy, zobrazující rozšíření opočlověka, pračlověka a dnešního člověka.

Druhá učebnice dějepisu z tohoto období *Dějepis pro 1. ročník gymnázia* od kolektivu autorů Tomáše Jílka, Jana Gryce a Jana Navrátila zařazuje počátky člověka do pravěké prvobytně pospolné společnosti. Hlavním znakem prvobytně pospolné společnosti bylo společné vlastnictví výrobních prostředků. Kapitola o člověku pojednává o období vzniku, rozvoje a rozkladu prvobytně pospolné společnosti.

V období vzniku prvobytně pospolné společnosti mělo docházet k procesu antropogeneze, vývoji člověka od původního živočišného druhu až k dnešnímu člověku. Živočišní předchůdci člověka, společní s dnešními lidoopy se objevili na konci třetihor.

---

²⁷³ MICHOVSKÝ, Václav. *Z dávné minulosti lidstva: dějepis pro 6. ročník* [online]. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970 [15.6.2020], s. 21. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:dd8ccee0-dc1a-11e3-b110-005056827e51>

Během procesu hominizace, polidštění, došlo k napřimování postavy, vývoji ruky jako orgánu práce, ústupu zvířecího vzezření obličeje, zvětšování mozku a klenutí lebky. Za předchůdce člověka jsou považováni australopitéci, především *Australopithecus africanus* žijící počátkem čtvrtohor v lesostepích jižní Afriky. Blíže k člověku měl být *Homo habilis*, vyrábějící jednoduché nástroje. Navázal na něj nový druh *Homo erectus*, z něhož se měl vyvinout druh *Homo sapiens*. V Evropě měl žít *Homo sapiens neanderthalensis*, kterého měl nahradit člověk dnešního typu *Homo sapiens sapiens* se znaky dnešního člověka. Období prvobytně pospolné společnosti je zařazeno do paleolitu, rozděleného na starší paleolit, střední paleolit a mladší paleolit. Období staršího paleolitu se označuje jako doba prisvojovacího hospodářství. Člověk se živil sběrem, lovem a rybolovem. Ve starším paleolitu žili druhy *Homo africanus*, *Homo habilis*, *Homo erectus* a *Homo neanderthalensis*. *Homo habilis* uměl vyrábět jednoduché nástroje k lovu, k hrabání v zemi a ke zpracování kořisti. Další typ *Homo erectus* vyráběl pěstní klín, univerzální kamenný nástroj. *Homo erectus* žil v tlupě a společně lovil velká zvířata, bydlel v jeskynních nebo v přístřešcích, používal oheň.

Ve středním paleolitu žili lidé druhu *Homo sapiens*. K lovu používali dřevěný oštěp a znali techniku rozdělávání ohně. Byli schopni žít v méně příznivých oblastech v podmínkách dob ledových. Vyráběli specializované nástroje, např. drásadla a škrabadla. V tomto období se měli formovat zárodky rodové společnosti a počátky náboženských nebo kultovních představ. Zdokonalovalo se také myšlení a řeč lidí.

Období mladšího paleolitu žil pouze člověk dnešního typu *Homo sapiens sapiens*, u něhož byla plně rozvinuta rozumová schopnost a artikulovaná řeč. V tomto období se rozvinula výroba specializovaných nástrojů, např. pazourkových čepelí. Význam měl kolektivně provozovaný lov velké stádní zvěře a sběr plodin. Lidé byly závislí na klimatických podmínkách, bydleli v jeskynních, pod skalními převisy, nebo si stavěli chaty a stanovité obydlí. Relativní stálost sídliště měla vliv na způsob života, došlo k přirozené dělbě práce mezi mužem a ženou. Muži lovili a ženy pečovali o děti, připravovaly pokrmy a zaměstnávaly se sběrem plodin. Lidé si byli vědomi vzájemné závislosti a pokrevní příbuznosti, tlupa se změnila v rod. Důležité místo zaujímala žena jako matka, udržovatelka rodu. Lidé měli rozvinuté abstraktní myšlení, vytvářeli malby a rytiny. Vznik náboženství je vysvětlen strachem pravěkého člověka z nevysvětlitelných přírodních jevů. Objevila se u něj víra v posmrtný život.

Poslední období přisvojovacího hospodářství tvořil mezolit, střední doba kamenná. Lidé se živili lovem menší zvěře, sběrem rostlinných plodů a rybolovem. Vytvářeli kamenné nástroje zasazované do násad ze dřeva nebo z parohu.

V období rozvoje prvobytně pospolné společnosti nastalo období výrobního hospodářství, představující mladší dobu kamennou. Proběhly velké hospodářsko-společenské změny, tzv. neolitická revoluce, během níž došlo k přechodu od lovu a sběru k zemědělství a chovu dobytka. Základem obživy se stalo kopaničářské zemědělství doplněné chovem dobytka. Jistější obživa upevnila rodové zřízení s matriarchálními rysy, kde měla žena rozhodující postavení. Byly vyráběny dokonalejší kamenné nástroje, první srp, jednoduché mlýnky z kamenů. Důležitý byl vynález keramiky a tkalcovského stavu. Chov zvířat a pěstování obilí přimělo lidi budovat trvalá obydlí a sídla. Členové rodů vytvářeli první vesnice. Náboženství představovaly kulty předků, plodnosti země a stád a zejména kult matky.

Posledním obdobím je rozklad prvobytně pospolné společnosti, probíhající v pozdní době kamenné a v době bronzové. Rozpad prvobytně pospolné společnosti měl probíhat nerovnoměrně. Za technický pokrok je považováno zavedení dřevěného oradla. Rozvíjela se dělba práce a směna. Postupně rostl hospodářský význam muže, čímž se rodová společnost matriarchátu přeměnila na společnost patriarchální. Objev kovů, zejména bronzu, představoval jeden ze základních zlomů vývoje pravěkého lidstva. Bronz ulehčil a urychlil práci, vyvolal čilejší směnu a důsledkem toho rychlejší přenášení poznatků. Došlo ke specializaci a vyvrcholila tak společenská dělba práce, což vedlo k oddělení řemesel od zemědělství. Doba bronzová se dělí na starší, střední a mladší dobu bronzovou. Doba železná, starší doba železná, halštatská a mladší doba železná doba laténská.

Učebnice obsahuje mapy a fotografie nalezišť pozůstatků člověka, neobsahuje obrázky. Text je strukturovaný, chybí bližší vysvětlení některých období. Období počátku člověka je v této učebnici věnováno 18 stran textu.

11.2 Učebnice přírodopisu z období sedmdesátých a osmdesátých let 20. století

Učebnice přírodopisu z období sedmdesátých až osmdesátých let 20. století představuje učebnice Vojtěcha Hainera *Přírodopis: biol. člověka pro 8. roč. základních devítiletých škol*. a učebnice *Biologie člověka. Pro 4. roč. gymnázií: Pokusný učeb. text.* od Lubora Jílka, Eliany Trávníčkové a kolektivu.

Učebnice *Přírodopis: biol. člověka pro 8. roč. základních devítiletých škol* od Vojtěcha Hainera zobrazuje představu postupného vývoje člověka. V kapitole *Původ a vývoj člověka* je člověk zařazen do řádu primátů, do čeledi lidí jako jeden žijící druh. Ze všech primátů jsou člověku nejpodobnější lidoopi. Člověk má s primáty společné znaky, zejména stejný typ chrupu, jeden pár mléčných žláz na prsou a ploché nehty na prstech končetin. Od lidoopů se odlišuje stavbou kostry, vývojem a činností mozku. Člověk dovede mluvit, myslet a vyrábět nástroje. Další část kapitoly sleduje původ člověka a vznik náboženství. Působením nevysvětlitelných přírodních jevů si první lidé vytvářeli náboženské představy.

Druhá kapitola *Živočišní předchůdci člověka* představuje nejstarší předky člověka. Na konci doby třetihorní, došlo díky ochlazení k ústupu tropických lesů a jejich přeměně v bezlesé stepi. U lidoopů vedli změněné životní podmínky ke změně způsobu života, zejména k chůzi po zemi a používání chápajících končetin ke sběru a lovu potravy. Postupně se přední končetiny měnily v ruce a zadní končetiny v nohy. Docházelo ke změnám na kostře, páteř se napřimovala, pánev se rozšiřovala a snižovala, hlava se vzpřimovala. Postupně se obličejová část zmenšovala a mozková část se zvětšovala. Lidoopi žili v tlupách, původně rostlinnou potravu nahradili masitou potravou. Usilovná činnost rukou, opatrování potravy lovem a masitá potrava měly mít vliv na vývoj mozku. Původní pudové jednání se stávalo uvědomělým, z těchto lidoopů se postupně stali živočišní předchůdci člověka.

Třetí kapitola *Živočišní předchůdci člověka* představuje druhy opočlověk, pračlověk a předvěký člověk. Vývojem z živočišného předchůdce člověka vznikl opočlověk *Pithecanthropus*. Žil v tlupách a uměl vyrábět jednoduché nástroje z kamene a ze dřeva. Používal oheň, ale neuměl ho rozdělát. Život v tlupách, výroba nástrojů a společné opatrování potravy lovem vyžadovaly vzájemné dorozumívání mezi členy tlupy, což vedlo ke vzniku řeči.

Dalším vývojovým stupněm se stal pračlověk, neandertálec. Byl střední, ne zcela vzpřímené postavy, obličejová část lebky u něj vystupovala dopředu, dolní čelist neměla bradový výběžek, nadočnicové oblouky byly mohutnější. Znal řeč složenou z jednoduchých slov označující předměty a jevy, s nimiž přicházel do styku. Živil se převážně lovem. Vyráběli dokonalejší nástroje a zbraně. Na rozdíl od opočlověka dovedli rozněcovat oheň. Vlivem životních podmínek se z neandertálců vyvinul člověk předvěký, kromaňonec. Nelišil se stavbou těla od dnešního člověka. Předvěcí lidé žili již ve větších tlupách a dovedli si v otevřené krajině stavět chýše. Podle četných nálezů se u nich měla projevovat dělba práce. Lovili velká zvířata, např. mamuty a divoké koně. Znaly pohřební rituály a umění, kresby a rytiny.

Poslední kapitola *Podíl práce na vzniku a vývoji člověka* vysvětluje ideologický pohled na vývoj člověka, započatý uvolněním ruky. V době, kdy si prapředek člověka vyrobil první jednoduchý nástroj se měl stát člověkem. Nástroj mu usnadňoval práci, umožňoval snáze překonávat nepříznivé životní podmínky a vést snesitelnější život. Práce měla vliv na vývoj smyslů člověka, nutila ho přemýšlet. Postupem času člověk vyráběl dokonalejší nástroje a zbraně. S tím souvisel i vývoj mozku a změna tvaru lebky. Společný život v tlupách, společná práce a lov, vzájemná pomoc a obrana při nebezpečí vedly k vzájemnému dorozumívání, a tím i ke vzniku článkované řeči. Člověk se stále více a více vzdaloval od svých živočišných předchůdců, stával se bytostí rozumnou, která díky rozvoji práce získala nadvládu nad přírodou, kterou přetváří a přizpůsobuje vlastním potřebám.

Počátkům člověka a jeho vývoji je v této učebnici věnováno šest stran textu, text je strukturovaný na kapitoly a odstavce. Výklad doprovázejí celostránkové barevné obrazy Z. Buriana a J. Augusty. Výklad o původu člověka je ovlivněn marxistickou ideologií.

Druhá učebnice přírodopisu *Biologie člověka. Pro 4. ročník gymnázií. Pokusný učební text.* od Lubora Jílka, Eliany Trávníčkové a kolektivu, vysvětluje počátky člověka a jeho vývoj v kapitole *Vznik a vývoj člověka (fylogeneze)*. V podkapitole *Významné lidské vlastnosti* jsou nejprve představeny odlišnosti člověka od ostatních živočichů, zejména vzpřímená postava, dvojesovité prohnutí páteře a chůze po dvou. Znaky na lebce typické pro člověka představují oči obrácené dopředu, větší mozková část lebky než obličejová část a bradový výběžek dolní čelisti. Důležitým anatomickým znakem je pro člověka volná horní končetina, která se stala orgánem práce. „Žádný živočich nemá tak obratný orgán, jako je

lidská ruka.²⁷⁴ Člověk se odlišuje také schopností abstraktního myšlení a schopností řeči. Společnými znaky člověka a opicemi jsou oční směřující dopředu. Rty jsou považovány za význačnou lidskou vlastnost.

V další podkapitole *Vývoj člověka a přírody* nejprve zařazuje člověka do zoologické soustavy obratlovců mezi primáty. Člověk tvoří samostatnou podčeleď s lidoopy. Vývojově jednodušší třetihorní lidoopy představuje druh *Dryopithecus*, považovaný za živočišného předchůdce člověka a lidoopů. Od něj měl začít vývojový proces polidštění, tzv. hominizace.

V podkapitole *Předchůdce člověka* jsou popsáni nejstarší zástupci rodu *Homo*.²⁷⁵ Je zde vysvětlen postupný vývoj člověka od nejstarších zástupců po dnešního člověka. Do skupiny předchůdců člověka patřili opočlověk, pračlověk, předvěký člověk a současný člověk. Opočlověk, *Homo erectus*,²⁷⁶ měl pocházet z období nejstarších čtvrtohor. Vyráběl jednoduché kamenné nástroje a používal oheň. Měl mohutné nadočnicové oblouky. Opočlověka měli ve druhé polovině čtvrtohor nahradit zástupci druhu *Homo sapiens*, u něhož měla být starší fáze pračlověka a mladší fáze předvěkého člověka. Fázi pračlověka představoval neandertálec s primitivními znaky, jako např. celkově hrubá a robustní stavba těla, velká obličejová část lebky, dolní čelist bez brady a mohutné nadočnicové oblouky. Pralidé měli jednoduché kultury a ustálené pohřební obřady. Žili v jeskyních nebo pod převisy skal v malých skupinkách. Stádium pračlověka měli kromě neandertálců představovat i jiní zástupci rodu *Homo*.²⁷⁷

V další fázi byl předvěký člověk a současný člověk. Měli společné znaky jako menší obličejovou část, velkou klenutou mozkovnu, redukované nadočnicové oblouky a bradu na dolní čelisti. Odlišovaly se ve společenské organizaci, v pracovní technice, ve znalosti výrobních materiálů a jejich zpracování, ve stupni kulturního vývoje, v pokročilosti civilizace a v myšlení.²⁷⁸

Předchůdci člověka žili jako sběrači lesních plodin a byly přímo závislé na stavu rostlinné vegetace. Pravěcí lidé, žijící jako lovci, byly závislé na množství zvířat, která

---

²⁷⁴ JÍLEK, Lubor a TRÁVNÍČKOVÁ, Eliana. *Biologie člověka. Pro 4. ročník gymnázií: Pokusný učební text*. 6., nezm. vyd. Praha: SPN, 1982, s. 215.

²⁷⁵ Za nejstaršího zástupce rodu *Homo* byl považován druh *Homo habilis*, V úvodu podkapitoly je zmínka o jeho nálezu, ale nebyl zařazen do skupiny předchůdců člověka.

²⁷⁶ Mezi *Homo erectus* byl zařazen nálezný pozůstatek člověka z Heidelbergu.

²⁷⁷ Do tzv. fáze pračlověka měli patřit vedle *Homo neanderthalensis* druhy *Homo sapiens rhodesiensis*, *Homo sapiens soloensis*, *Homo sapiens palestinensis* a *Homo sapiens steinheimensis*.

²⁷⁸ Tyto znaky měli být projevem pokračujícího zespočtenštění lidského života, větší převahy sociálního vlivu nad přírodními vlivy.

ulovili. Život člověka byl přímo ovlivňován přírodním prostředím, které nedokázal měnit. Po období sběračů a lovců mělo následovat ve vývoji období pastevců. Člověk se stával méně závislý na přírodních podmínkách. Později začali lidé obdělávat půdu a pěstovat užitkové rostliny, čímž se z nich staly zemědělci. Organizace společnosti se v dalším období zdokonalovala a postupně vznikala řemesla a obchod. Lidé získávali svou obživu prací pro jiné, tak vznikla práce společenská.

Poslední podkapitola *Československá naleziště* představuje nálezy pračlověka a předvěkého člověka na území Československa.

Počátkům člověka a jeho vývoji je v této učebnici věnováno 17 stran textu. Text je strukturovaný, rozdělený na odstavce. V textu jsou zvýrazněny důležité pasáže. Výklad o počátku člověka doprovázejí černobílé obrázky a tabulky. Z obrázků např. srovnání lebky psa a člověka, lidská klenba nohy, rozdíl v tělesných proporcích člověka a šimpanze, porovnání lebky gorily a člověka, srovnání ruky člověka a opice, vývoj chrupu, vývoj lebky. Kromě obrázků jsou v této učebnici dvě tabulky popisující vývoj člověka a schéma vývoje řádu primátů.

12 Problematika počátku člověka v dějepisných a přírodopisných učebnicích z období devadesátých let 20. století

Během devadesátých let 20. století došlo k několika významným objevům předků člověka. V roce 1994 byl v nalezišti Afar, střední Awaš v lokalitě Aramis v Etiopii nalezen kolektivem T. Whita druh *Ardipithecus ramidus*, původně označený jako *Australopithecus ramidus*. V době svého objevu byl považován za nejstaršího australopitéka.²⁷⁹ V tomto roce byl objeven Meave Leakeyovou v lokalitě Kanapoi v Turkaně v Keni další zástupce rodu *Australopithecus*, popsáný roku 1995 jako *Australopithecus anamensis*.²⁸⁰ V roce 1996 byl v lokalitě Bahr el Ghazal v Čadu objeven pozůstatek čelisti australopitéka, popsáného jako *Australopithecus bahrelghazali*. V roce 1997 byl objeven v lokalitě jeskyně Gran Dolina ve Španělsku v masívu Sierra Atapuerca druh *Homo* označený jako *Homo antecessor*.²⁸¹ Roku 1999 došlo ke dvěma významným nálezům předků člověka. V tomto roce v lokalitě Lomekwi v Keni nalezeny pozůstatky druhu *Kenyathropus platyops*.²⁸² V lokalitě Bei Bouri ve středním Awaši v Etiopii byly toho roku nalezeny pozůstatky druhu *Australopithecus garhi*.²⁸³

12.1 Učebnice dějepisu z období devadesátých let 20. století

Učebnice dějepisu vzniklé po roce 1989 začali pozvolna opouštět zažité pojmy a představy z předchozího období. Učebnice dějepisu z období devadesátých let 20. století představují učebnice *Dějepis: Pravěk a starověk pro zákl. šk. Díl 1.* od Václava Michovského a učebnice *Světové dějiny, [Díl] 1: Dějiny lidských civilizací od pravěku do poloviny 17. století.* od autorů Vratislava Čapka a Jaroslava Pátka.

První učebnice *Dějepis: Pravěk a starověk pro zákl. šk. Díl 1.* zařazuje počátky člověka do období pravěku. Období pravěku rozděluje na období přisvojovacího hospodářství nebo starší dobu kamennou a období výrobního hospodářství nebo mladší dobu

---

²⁷⁹ SVOBODA, Jiří A. *Předkové: evoluce člověka*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2014, s. 191-192.

²⁸⁰ SOUKUP, Václav. *Prehistorie rodu Homo*. Vydání první. V Praze: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015, s. 1082-1083.

²⁸¹ Tamtéž, s. 1085-1096.

²⁸² Tamtéž, s. 1084-1085.

²⁸³ Tamtéž, s. 1089-1090.

kamennou. Vlastní kapitolu věnuje střední Evropě v pravěku. V období přisvojovacího hospodářství, starší době kamenné, se objevil člověk. Za nejstarší druh rodu člověk je považován člověk zručný. Člověk zručný se musel přizpůsobit měnícím se podmínkám v období střídání doby ledové a meziledové. Pro jeho další vývoj pro něj byla nejdůležitější schopnost přemýšlet, vytvářet a zlepšovat své nástroje, aby obhájili svůj život. Člověk zručný se živil sběrem semen a chytáním drobných živočichů, začal přitom používat jednoduché nástroje. Prvními kamennými nástroji byly sekáče a úštěpy. Od počátku měli lidé žít ve skupinách, tlupách, bez stálého sídla. Dorozumívali se zvuky a posunky, zárodky řeči. Využívali oheň, který našli v přírodě.

Za vyspělejší druh je považován člověk vzpřímený, který měl díky vyvinutějšímu mozku schopnost přemýšlet. Dorozumíval se dokonalejší řečí a vyráběl pokročilejší kamenné nástroje. Živil se sběrem plodů a kolektivním lovem. Využíval oheň pro svou potřebu.

Postupně se z člověka vzpřímeného vyvinul člověk rozumný. Vyráběli dokonalejší nástroje pro jeden druh činnosti, při lovu se specializovali na určitý druh zvěře. Uvědoměním si závislosti jednoho na druhém a vzájemnou odpovědností se měl vytvářet rod. U člověka rozumného se měla objevit víra v posmrtný život

Na konci poslední doby ledové se vyvinul člověk dnešního typu. Hlavním zdrojem obživy u něj byl specializovaný lov velké zvěře. Vyráběli dokonalejší zbraně, např. luk a kostěné harpuny. Měli přechodná tábořiště, stavěli si stanové chaty. Trvalejší pobyt na jednom místě vedl ke změně způsobu života lidí. Zatímco muži se zabývali lovem, ženy sbírali jedlé plody, starali se o oheň, připravovali pokrmy a pečovaly o děti. Práce byla rozdělena mezi muže a ženy podle jejich přirozených schopností, došlo k přirozené dělbě práce. Členové rodu byly rovnoprávní. Objevily se u nich náboženské představy.

V období výrobního hospodářství, mladší době kamenné, měli dílky oteplení podnebí vzniknout zemědělství a chov dobytka. Lidé začali záměrně a cílevědomě vyrábět, co potřebovali k životu, období přisvojovacího hospodářství přešlo do období výrobního hospodářství. Přejít k zemědělství a chovu dobytka probíhal postupně a nezávisle v několika oblastech. Chov dobytka byl umožněn postupnou domestikací zvířat. V mladší době kamenné byly vyráběny dokonalejší nástroje na zemědělské práce. Vznikalo hrnčířství a tkalcovství. Zemědělství vedlo k usedlejšímu způsobu života. V domech žily velkorodiny, více domů tvořilo vesnici. Příbuzné velkorodiny tvořili rodovou občinu. V rodové občině

společně obdělávali půdu a společně chovali domácí zvířata, výsledky práce si rozdělovali mezi sebou. Vznikl kult ženy-matky a kult uctívání předků.

Poslední období tvoří pozdní doba kamenná, v němž byl k obdělávání půdy používán hák. Vyráběny byly první kovové nástroje. V tomto období se řemeslná výroba oddělila od zemědělské a došlo ke společenské dělbě práce. Došlo k důležité změně ve způsobu spoluzití lidí, muži vykonávali nejnámáhavější práce v zemědělství a při chovu dobytka, zabývali se řemeslnou činností. Rozhodující postavení v rodině připadlo muži, otci, který se stal hlavou rodiny. Vzniklo chrámové hospodářství, kde vládl kněz. Mezi vesnicemi se projevovaly majetkové rozdíly. Docházelo k rozvrstvení společnosti na vrstvu zemědělců, řemeslníků a vrstva kněží.

Tato učebnice věnuje dějinám pravěku 23 stran textu, text je strukturovaný, na začátku každého období je přímka času, text doprovází barevné obrázky, mapy (např. zalednění v době ledové, rozšíření jednotlivých druhů člověka), každá mapa má doprovodný text, obrázky mají doprovodný text, každá kapitola má na konci otázky a úkoly, obrázek člověka vzpřímeného od Zdeňka Buriana, mapa rozšíření člověka vzpřímeného na území Československa, na konci tabulka na stránku. Učebnice Václava Michovského tedy pokračuje v upravené podobě výkladem z předešlého období, objevuje se nově pojem chrámové hospodářství.

Druhá učebnice z období devadesátých let *Světové dějiny, [Díl] 1: Dějiny lidských civilizací od pravěku do poloviny 17. století*. Vratislava Čapka a Karla Pátka vysvětluje počátky člověka a jeho vývoj v kapitole *Vznik a vývoj člověka v pravěku*. Na konci třetihor se vyvinuli nejbližší předkové člověka v podobě antropoidních opic. Proces hominizace, polidštění, předků člověka se odehrál ve čtvrtohorách. Na vznik člověka mělo rozhodující vliv přírodní prostředí. Lidská společenství byla lépe vybavena schopností přizpůsobení se životním podmínkám, používala lepší metody získávání potravy. Kombinovaná schopnost ruky a oka spojená se schopností učit se umožnila používání nástrojů. Výroba nástrojů založená na tradici učit se a učit jiné tyto nástroje vyrábět, předpokládala existenci trvalého lidského společenství, péče o potomky a měla vést ke vzniku rodiny, rodu a kmene. Živočišné předky člověka měli tvořit antropoidní opice *Pongidae*, od nichž se později měla odštěpit větev *Hominidae*. K hominidům patří rody *Ramapithecus*, *Australopithecus* a *Homo*. Vznik rodu *Homo* byl podmíněn biologickými změnami ve tvaru a velikosti lebky, zvětšením mozkovny a mozku. Na vývoj člověka měl vliv přechod k masité potravě.

Rozvojem funkční schopnosti lidské ruky se vytvořili předpoklady pro postavením palce proti prstům. Vznik řeči souvisel se vznikem a rozvojem lidského myšlení. Základní mezníky tvořilo u hominidů vzpřímení postavy, vznik kráčivé nohy, zvětšení a zkvalitnění mozku, vytvoření ruky jako orgánu práce, vznik řeči a myšlení a společenský způsob života. Z tohoto hlediska byly ve vývoji člověka rozlišeny tři druhy, a to *Homo habilis*, *Homo erectus* a *Homo sapiens*. Nejstarší formu člověka druh představoval *Australopithecus*.

Další část kapitoly je věnována pravěku. Dějiny pravěku jsou rozděleny podle způsobu opatrování potravy na období přisvojovacího hospodářství a na období výrobního hospodářství. Podle materiálu, ze kterého se zhotovovali nástroje, je rozdělen pravěk na dobu kamennou, dobu bronzovou a dobu železnou. Období přisvojovacího hospodářství začalo vznikem člověka a mělo trvat až do vzniku zemědělství. Lidé si v tomto období přisvojovali jen to, co jim příroda sama poskytovala. Živilo se sběrem, lovem a rybolovem. Lidé žili v tlupách nebo ve stádech, V období výrobního hospodářství začal člověk postupně do přírody zasahovat, začal pěstovat kulturní rostliny a chovat domácí zvířata. Výrobní hospodářství začalo vyrábět přebytek potravin, který umožnil specializaci člověka, vznik obchodu a řemesel. Vznikala rodová společnost nejprve matriarchální a později patriarchální. Společenská dělba práce vytvořila základy civilizace založené na soukromém vlastnictví a státu, rodové zřízení se poté rozpadlo. Podle materiálu použitého na výrobu nástrojů se období pravěku dělí na dobu kamennou, dobu bronzovou a dobu železnou. Doba kamenná se rozděluje na starší dobu kamennou, střední dobu kamennou a mladší dobu kamennou.

Počátkům člověka a jeho vývoji je v této učebnici věnováno pět stran textu. Výkladový text doprovází mapa rozšíření nejstarších lidí dnešního typu a barevné fotografie, např. fotografie pravěké Venuše, řezby bizona na sobím parohu, malby v jeskyni Lascaux, fotografie z jeskyní, např. raněný býk. Na konci kapitoly je část Přílohy ke studiu obsahující otázky a úkoly k samostudiu.

12.2 Učebnice přírodopisu z období devadesátých let 20. století

Učebnice přírodopisu z období devadesátých let 20. století představuje učebnice *Přírodopis 3: biologie člověka se základy etologie a genetiky: pro žáky základní školy (8. ročník) a nižší ročníky víceletých gymnázií* od Vladimíra Černíka a kolektivu a učebnice *Biologie pro třetí ročník gymnázií* od Milana Stloukala a kolektivu.

Učebnice přírodopisu *Přírodopis 3: biologie člověka se základy etologie a genetiky: pro žáky základní školy (8. ročník) a nižší ročníky víceletých gymnázií* od Vladimíra Černíka popisuje počátky člověka v kapitole *Původ a vývoj člověka*. Člověk je zařazen do živočišné říše do kmene strunatců, podkmene obratlovců, třídy savců, řádu primátů, čeledi hominidů rodu *Homo*. Předkové člověka a lidoopů se objevili v polovině třetihor. Změna podnebí nutila předky hominidů přizpůsobit se změněným životním podmínkám. Začali se pohybovat po dvou končetinách, postupně se napřimovali a stali se z nich přímí předchůdci člověka. Tito primáti prodělali proces polidštění, hominizace. Nejvýznamnější změnou v procesu hominizace bylo zvětšení mozku.

Prvním vývojovým stupněm byl rod *Australopithecus*, australopiték africký, *Australopithecus africanus*. Australopitéci byly považováni za „téměř vzpřímené“. Živili se lovem a sběrem, při kterém používali jednoduché nástroje. Prvního předka člověka zařazeného do rodu *Homo* představuje člověk zručný (*Homo habilis*). Pohyboval se po zadních končetinách a používal primitivní kamenné nástroje. Příbuzným typem byl člověk dělný (*Homo ergaster*). Dalším vývojovým stupněm byl člověk vzpřímený (*Homo erectus*), s mohutnými nadočnicovými valy. Nejpokročilejší vývojový stupeň tvořil člověk rozumný (*Homo sapiens*), s poddruhy *Homo sapiens neanderthalensis* a *Homo sapiens sapiens*. Pro neandertálce byly typické výrazné nadočnicové oblouky, silné čelisti a mohutná postava. Žili v tlupách jako lovci a sběrači, dorozumívali se artikulovanou řečí. Měli rozvinuté duševní schopnosti. Po vyhynutí neandertálců se měl objevit člověk vyspělý (*Homo sapiens sapiens*). Starším typem byl člověk předvěký, respektive člověk kromaňonský. Znalý umění byly u nich počátky kultury a společnosti.

Počátkům člověka a jeho vývoji je v této učebnici věnováno sedm stran textu, text je členěn na odstavce a kapitoly. Výklad doprovázejí obrázky, např. barevný obrázek člověka neandertálského, kresba postavení pánve u člověka a šimpanze. Dále mapy nalezišť předků člověka na našem území. Schéma vývoje strom života.

Druhá učebnice přírodopisu z období devadesátých let *Biologie pro třetí ročník gymnázií* od Milana Stloukala a kolektivu. Počátky a vývoj člověka je popisován v kapitole *Původ a vývoj člověka*. Nejprve je zde zobrazen vývoj primátů vedoucích k člověku. Počátek vývoje primátů je kladen na přelom druhohor a třetihor. První primáti se měli vyvinout z hmyzožravců. Za předka lidoopovitých je považován rod *Aegyptopithecus*, za nejstarší známé zástupce čeledi hominidů je považován rod *Ramapithecus*. V období nejstaršího pleistocénu měli žít rody *Australopithecus* a *Paranthropus*, *Australopithecus africanus* je zařazen do lidské vývojové řady. Důležitým znakem byla u něj vzpřímená chůze. Australopitéci používali primitivní nástroje. Postupně docházelo k procesu hominizace, tvar kostry se měl změnit ve třech etapách. Nejprve došlo ke změnám ve tvaru hrudníku a horní končetiny, poté mělo dojít ke vzpřímení postavy a chůzi po dvou, nakonec měli proběhnout změny ve stavbě lebky a ruky, např. zvětšování mozkovny, vývojem ruky se zvýšila se pohyblivost prstů a manuální zručnost. Po hominizaci měl proběhnout proces sapientizace, při níž došlo k dalšímu zdokonalování vývoje ruky a lebky a ke vzniku řeči.

Nejstarší zástupce rodu *Homo* představuje *Homo habilis*. Vyráběl primitivní nástroje, měl vzpřímenou postavu a chodil po dvou. *Homo habilis* se vyvinul z australopitéků a stal se jejich současníkem. Další vývojovou fází byl *Homo erectus*, s poddruhy *Homo erectus erectus*, *Homo erectus pekinensis*, *Homo erectus heidelbergensis*. Další fází byl *Homo sapiens* s poddruhy rodu *Homo sapiens steinheimensis* a *Homo sapiens neanderthalensis*. Neandertálci byly rozděleni na časně neandertálce a klasické neandertálce. Zástupci rodu *Homo* žili ve starší době kamenné, v mladším paleolitu žil *Homo sapiens sapiens*.

Počátkům člověka a jeho vývoji je v této učebnici věnováno celkem 10 stran textu, text je členěn na kapitoly a odstavce. Výklad doprovázejí obrázky a kresby pravěkých lidí, schéma vývoje člověka od nejstarších primátů po současného člověka.

13 Problematika počátku člověka v dějepisných a přírodopisných učebnicích z období od roku 2000 do současnosti

Od roku 2000 došlo k několika významným objevům předků člověka. Roku 2000 objevil Kiptalam Cheboi v lokalitě Kapsomin v pohoří Tugen v Keni pozůstatky předchůdce člověka druhu *Orrorion tugenensis*. Roku 2001 byla objevena týmem Michela Bruneta v lokalitě Djutab u Čadského jezera lebka druhu označeného jako *Sahelanthropus thadensis*. Oba druhy jsou považovány za jedny z nejstarších předchůdců člověka. Jejich stáří je odhadováno na šest až sedm milionů let.²⁸⁴ Roku 2003 byly objeveny týmem Michaela Morwooda a Radiana Soejona na ostrově Flores v lokalitě Liang Bua v Indonésii pozůstatky rodu *Homo*, označeného jako *Homo floresiensis*. Nalezeny byly i pozůstatky nového druhu rodu *Australopithecus*, v roce 2008 byly v lokalitě Malapa v Jihoafrické republice týmem Lee Bergera nalezeny pozůstatky druhu *Australopithecus sediba*.²⁸⁵ Roku 2015 byl v jihoafrické republice představen vědecké veřejnosti objev nového druhu rodu *Homo*, *Homo naledi*.²⁸⁶

13.1 Učebnice dějepisu z období po r. 2000 do současnosti

Učebnice z období po roce 2000 představují změnu v pohledu na počátek člověka. Učebnice dějepisu z tohoto období představuje učebnice *Dějepis 6 pro základní školy: pravěk a starověk*. od Veroniky Válkové a učebnice dějepisu *Dějepis: vzdělávací oblast Člověk a společnost. Pravěk a starověk: učebnice*. od kolektivu autorů Jarmily Bednaříkové, Lubomíra Kysučana a Marie Fejfušové.

Učebnice dějepisu *Dějepis 6 pro základní školy: pravěk a starověk*. od Veroniky Válkové zařazuje počátek člověka do období pravěku.²⁸⁷ Za nejpřevratnější událost v dějinách pravěku a v dějinách lidstva je považován vynález zemědělství. Období pravěku se rozděluje podle materiálu, z něhož si lidé vyráběli nástroje na dobu kamennou, dobu

---

²⁸⁴ SVOBODA, Jiří A. *Předkové: evoluce člověka*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2014, s. 187-191.

²⁸⁵ Tamtéž, s. 224-225.

²⁸⁶ DVOŘÁKOVÁ, Radka Marta a ABSOLONOVÁ, Karolína. Vznik a vývoj člověka. *Živa*. [online]. Praha: Nakladatelství Academia, 2017, 28 (26) [cit.26.6.2020]. ISSN 0044-4812. Dostupné z: <https://ziva.avcr.cz/files/ziva/pdf/vznik-a-vyvoj-cloveka.pdf>. pozn. Homo naladi znamená „člověk hvězdný“.

²⁸⁷ První lidé se na Zemi měli objevit před 3 miliony let.

bronzovou a dobu železnou. Prvním obdobím byla doba kamenná neboli období přisvojovacího hospodářství. První lidé se živili sběrem a lovem. Žili v tlupách a vyvíjely se u nich základy řeči. Vyráběli jednoduché nástroje. Později se v Africe vyvinul vyspělejší druh člověka, který chodil po dvou nohách. Chůzí po dvou se ruce uvolnili pro práci. Naučili se používat oheň, začali se postupně šířit z Afriky do Asie a Evropy. Později se vyvinul typ člověka neandertálského.²⁸⁸ Po neandertálském člověku se vyvinul člověk dnešního typu. Dále je popisován způsob života lidí dnešního typu. Kromě sběru plodů se živili společným lovem velkých zvířat. Stavěli si sezónní sídliště a chaty. Lidé dnešního typu měli vytvořit první umění, např. sošky a malby. Bylo u nich vytvořeno náboženství, uctívání ženy-matky a představy o posmrtném životě. Po skončení doby ledové lidé zůstávali trvale na lovištích s dostatkem zvěře. V tomto období se lov stal výhradně mužskou záležitostí a ženy obstarávaly potravu sběrem. Žena měla ve společnosti stále výsadní postavení jako matka. Lidé začali žít v rodech, v pokrevně spřízněných skupinách.

V kapitole *Zemědělci v době kamenné* je popisováno období výrobního hospodářství. Nejprve mělo vzniknout tzv. ochranářské zemědělství, kdy lidé pečovali o užitečné rostliny. Později záměrným výsevem semínek užitečných rostlin vzniklo skutečné zemědělství. Postupně lidé domestikovali rostliny a zvířata. Domestikace rostlin byla práce žen a domestikace zvířat práce mužů. Zakládání polí přimělo lidi usadit se na jednom místě. Zemědělstvím přestali být lidé závislí na přírodě. Začali stavět trvalé příbytky a vytvářeli první keramiku. V období výrobního hospodářství se rozvíjelo se umění a kultura. Lidé vypěstovali více potravin, než spotřebovali, čímž se vytvořila nadprodukce. Někteří lidé se mohli věnovat jiným činnostem, vznikala tak řemesla. Od zemědělců a řemeslníků se postupně oddělila vrstva bojovníků a vrstva kněží, došlo ke společenské dělbě práce

Poslední kapitolou v pravěku je kapitola *Zpracovatelé kovů*, rozdělena na dobu bronzovou a dobu železnou. V době došlo ke vzniku prvního řemesla, kovářství. Lidé zpracovávali nejprve měď a bronz. Z bronzu se vyráběli pracovní nástroje a zbraně. Pro získání mědi a cínu ze vzdálenějších míst vznikl dálkový obchod. Dálkový obchod s mědí a cínem začal upadat po vyčerpání jejich nalezišť. Náhradou za bronz se stalo železo. Železné nástroje byly dostupnější širším vrstvám lidí.

Zvláštní kapitola *Pravěk v českých zemích* pojednává o počátcích člověka na našem území. Naše území mělo být přechodně osídleno už paleolitu, trvalé osídlení mělo nastat

---

²⁸⁸ V této učebnici je považován člověk neandertálský za slepou vývojovou větev.

v neolitu. Lidé tehdy na našem území měli žít kolem velkých řek. Další část kapitoly pojednává samostatně o Keltech, Germánech a Slovanech.

Počátkům člověka, jeho vývoji a společnosti je v této učebnici dějepisu věnováno 21 stran, text je strukturovaný, členěný na odstavce, obsahuje zvýrazněné pojmy. Text doprovázejí obrázky předků člověka, fotografie, obrázky nástrojů, kresby, fotografie jeskynních maleb, mapy Evropy a českého území v pravěku. Na konci každé kapitoly je shrnutí, otázky a úkoly k dopracování a slovníček pojmů k dovysvětlení. Tato učebnice obsahuje na bocích lištu s doplňujícím textem a dalším úkoly.

Druhou učebnicí dějepisu je *Dějepis: vzdělávací oblast Člověk a společnost. Pravěk a starověk: učebnice*. od kolektivu autorů Jarmily Bednařikové, Lubomíra Kysučana a Marie Fejfušové. Počátky člověka a jeho vývoj popisuje kapitola *Pravěk* rozdělená na podkapitoly *Doba kamenná, Doba bronzová a Doba železná*. Vývoj člověka, jeho počátky, zahrnuje období pravěku. Pravěk začíná „objevením se prvních předchůdců člověka současného typu a končí vznikem psaných pramenů a prvních států“²⁸⁹. Podle materiálu převažujícího při zhotovování nástrojů se pravěk dělí na dobu kamennou, dobu bronzovou a dobu železnou. Doba kamenná se rozděluje se na starší dobu kamennou, střední dobu kamennou, mladší dobu kamennou a pozdní dobu kamennou. Ve starší době kamenné se objevili první předchůdci člověka na území Afriky. Sbírali plody a lovíli zvěř a ryby. Žili ve skupinách, tlupách, později v rodech. Dále jsou představeni předchůdci člověka.

Za první předchůdce člověka jsou považováni Australopitéci. Australopiték měl být: „první tvor vzdáleně podobný člověku“.²⁹⁰ Pohyboval se většinou po dvou končetinách, díky čemuž se z jeho předních končetin vyvinuly ruce, jimiž mohl uchopit různé předměty. Druhým předchůdcem člověka byl člověk zručný, považovaný za nejstarší druh rodu *Homo*. Vyráběl první nástroje, kamenné sekáče. Živil lovem menších zvířat a sběrem plodů, žil v malých tlupách. Příslušníci druhu člověk zručný se měli dorozumívat pomocí posunků a hrdelních zvuků. Dalším předchůdcem člověka byl člověk vzpřímený, který měl vyvinutější mozek, vyšší vzrůst a výrazně napřímené tělo. Kromě sběru se živil lovem velkých zvířat. Důležitá u něj byla znalost ohně. Žil ve větších tlupách, kde měli členové rozděleny povinnosti. Zatímco muži lovíli a vyráběli nástroje a zbraně, ženy pečovaly o děti, o oheň a

---

²⁸⁹ BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila, KYSUČAN, Lubor a FEJFUŠOVÁ, Marie. *Dějepis: vzdělávací oblast Člověk a společnost. Pravěk a starověk: učebnice*. 3., aktualiz. vyd. Brno: Nová škola, 2013, s. 9.

²⁹⁰ Tamtéž, s. 10.

měli na starosti sběr plodů a přípravu jídla. Dalším typem byl člověk rozumný, už něhož byl lovil specializovaný na určitý druh zvěře. Vyráběl dokonaleji opracované nástroje, dovedl rozdělat oheň. Uvnitř tlupy se dorozumívali jednoduchou řečí. Podruhem člověka rozumného byl člověk neandertálský. Byl nižší postavy, měl mohutnější kostru a v obličejí byly nápadné nadočnicové oblouky. Neandertálci se po tělesné stránce měli přizpůsobit podmínkám doby ledové a jejich vývoj se zastavil. Později byli zčásti vyhubeni a zčásti splynuli s člověkem rozumným. Neandertálce měl nahradit člověk současného typu. V místech, kam se zvěř opakovaně vracela zakládali stálejší tábořiště, tvořil jednoduchá obydlí zahloubená do země. V souvislosti se zakládáním tábořišť vznikaly rody, tvořené velkou skupinou pokrevně příbuzných lidí. Dorozumívali se vyvinutější řečí. Vyskytuje se zde myšlenka, že se na konci doby kamenné k lidem přidružilo divoce žijící vlk, který později zdomácněl. Lidé současného typu měli vytvořené náboženství a víru v posmrtný život. Vyráběli také první umělecké výtvořy.

Druhým obdobím je mladší doba kamenná. V tomto období vzrostl význam rybolovu a hlavní obživou se postupně stalo zemědělství a chov dobytka. Příprava půdy pro setí plodin a sklizeň vyžadovala, aby se rod usadil na jednom místě. Blízko řek si budovali první stálé příbytky. Používali dokonaleji opracované nástroje. V tomto období měla vzniknout nová technika zasazování čepelí do rukojetí. Později byly vyráběny tkalcovské stavy a vzniklo hrnčířství. Pravěcí zemědělci žili v rodech, v čele byl stařešina. Půda byla ve společném vlastnictví rodu, všichni ji společně obdělávali, rovným dílem se dělili o úrodu, společně se starali o dobytek.

Poslední období tvoří konec doby kamenné, kdy bylo vynalezeno dřevěné oradlo ve tvaru háku taženého dobyt看em a čtyřkolový vůz s plnými koly. Velkorodiny se rozpadli na menší rodiny. V této době začal mít významné postavení muž. Další část učebnice pojednává o době bronzové a době železné.

V době bronzové se rozvinul místní a dálkový obchod. V řemeslné výrobě se uplatnili hutníci, kovolitci a kovotepci. V době železné se rozvinulo kovářství, kolářství. Z železa byly vyráběny zbraně a nástroje. V poslední části kapitoly je charakterizován život Keltů a Germánů na našem území.

Počátkům člověka je věnováno v této současné učebnici dějepisu 15 stran textu, text je strukturovaný, oddělený na kapitoly a podkapitoly. Vývoj člověka je řazen chronologicky od nejstarších předků až po současného člověka. Text doprovází časová přímka, barevné

obrázky hlav předků člověka, fotografie nástrojů, barevné obrazy Zdeňka Buriana, mapy pravěkého osídlení na našem území, obrázky nástrojů, obydlí a zbraní. Text dále doprovází shrnutí kapitoly, otázky a úkoly, snaha o propojení dějepisu s ostatními vědami. poznámky např. z češtiny doplnění vynechaných slov do textu, ze zeměpisu odpovědi vyhledat na mapě, aj. tato učebnice obsahuje velké množství textu, text je sice členěný, ale některé informace jsou spíše doplňující.

13.2 Učebnice přírodopisu z období od roku 2000 do současnosti

Z učebnic přírodopisu z období od roku 2000 do současnosti byly vybrány učebnice *Přírodopis 8: biologie člověka pro základní školy* od Vladimíra Černíka, Zdeňka Martince a Vladimíry Vodové a *Přírodopis 8: pro základní školy a víceletá gymnázia* od Ivany Vaněčkové a kolektivu.

První učebnice přírodopisu *Přírodopis 8: biologie člověka pro základní školy* od kolektivu autorů Vladimíra Černíka, Zdeňka Martince a Vladimíry Vodové pojednává o počátcích člověka v kapitole *Původ a vývoj člověka*. V soustavě živočichů je člověk zařazen do skupiny obratlovců, mezi savce. V tropických pralesích Afriky se měli objevit společní předkové lidoopů a lidí. V dalším období pokračoval vývoj k nejbližším přímým předchůdcům člověka. Vlivem změny podnebí se předchůdci člověka se přizpůsobili životu v otevřené krajině a prošli procesem hominizace, Během procesu hominizace došlo k několika zásadním změnám, zejména ke vzpřímení těla a přizpůsobení dolních končetin chůzi po dvou, došlo k prodloužení dolních končetin a k dvojesovitému prohnutí páteře při napřimování postavy. Další změnou bylo předozadní zploštění hrudníku, což umožnilo lepší pohyblivost horních končetin a postupně jemnější práci prstů ruky. Zkracovala se obličejová část, čelist a zuby se zmenšili. Zvětšoval se mozek a mozková část lebky.

Další část této kapitoly se věnuje blíže předchůdcům člověka. Za nejbližší přímé předky člověka jsou považováni Australopitéci, žijící v Africe. Pohybovali se po dvou končetinách. Neznámějším zástupcem je australopiték africký. Australopitéci byli téměř vzpřímení, živil se rostlinou potravou, bezobratlými živočichy a mršinami. Používal jednoduché nástroje. Australopitéci byli nahrazeni příslušníky rodu *Homo*. Prvním druhem rodu *Homo* byl člověk zručný. Měl větší kapacitu mozkovny než australopitéci a dovedl vyrábět jednoduché nástroje. Živil se sběrem a lovem, začal se u něj rozvíjet primitivní

způsob dorozumívání. Dalším zástupcem z rodu *Homo* byl člověk vzpřímený. Vyráběl dokonalejší kamenné nástroje a začali používat oheň. Příslušníci druhu člověk vzpřímený žili v tlupách. Od člověka vzpřímeného se později oddělil nový druh *Homo ergaster*. Dalším druhem byl člověk heidelberský. Za nejpokročilejší vývojový stupeň je považován člověk rozumný. Poddruhem druhu člověk rozumný jsou neandertálci. Člověk neandertálský se od současného člověka odlišoval poměrně robustní postavou a výraznými nadočnicovými oblouky. Neandertálci byly přizpůsobeni chladnému klimatu. Žili v tlupách jako lovci a sběrači, uměli rozdělovat oheň. Měli rozvinuté duševní schopnosti. Poslední článek vývoje tvoří anatomicky moderní člověk, člověk vyspělý. Tito bezprostřední předci současných lidských skupin pocházeli z Afriky, odkud se rozšířili do jihozápadní Asie a Evropy. Dokázali se přizpůsobit drsnému podnebí tehdejší Evropy. Tito lidé vyráběli dokonalejší nástroje a zbraně. Žili v rodových společenstvech, kde se dorozumívali artikulovanou řečí. U člověka dnešního typu se začala vytvářet lidská kultura, rozvíjelo se umění a náboženské představy. Nejstarší lidé dnešního typu v Evropě jsou známy jako kromaňonci. Kromaňonci žili na území Evropy několik tisíc let společně s neandertálci, jejich střety mohly být jednou z příčin vymření neandertálců. Poslední část kapitoly o původu člověka je věnována počátkům člověka na našem území.

Počátkům člověka a jeho vývoji je v této učebnici přírodopisu věnováno celkem pět stran textu, text je strukturovaný, členěný na kapitoly a odstavce. V textu jsou na boční liště poznámky a doplňující text k výkladovému textu. Výkladový text doprovázejí úkoly, různé otázky, které mají žáci plnit. Součástí této učebnice jsou také obrázky a schémata, např. schéma vývoje lidoopů a lidí, barevné obrázky předků člověka, např. australopitéka, člověka zručného, člověka vzpřímeného, člověka neandertálského a člověka dnešního typu, kresby porovnání stavby těla šimpanze a člověka. Kromě obrázků předků člověka se v textu objevuje obrázek Ch. Darwina se stručným popisem jeho vývojové teorie. K textu jsou také přiřazeny mapy, např. mapa výskytu australopitéka, člověka vzpřímeného, neandertálce, fotografie jeskynní malby v Lascaux a barevná mapa Významná naleziště na území našeho státu. Na konci každé kapitoly je shrnutí.

Druhá učebnice přírodopisu *Přírodopis 8: pro základní školy a víceletá gymnázia* od Ivany Vaněčkové a kolektivu, představuje výklad o počátku a vývoji člověka lineárně, chronologicky. Nejprve je popisován vývoj savců, poté teprve vývoj člověka. V kapitole *Savci* v části *Vývoj savců* jsou popisováni první savci na Zemi. První savci se vyvinuly

v druhohorách. Ve třetihorách došlo k největšímu rozvoji savců. Člověk je zde zařazen mezi vejcorodé savce.

Další kapitola *Biologie člověka* vysvětluje zařazení člověka v živočišném systému. Člověk měl vzniknout postupným vývojem. Podle stavby těla je zařazen mezi obratlovce a savce. Se savci má člověk shodné znaky, jako stálá tělesná teplota, tělo tvořené kostrou, jejíž osou je páteř složená z obratlů, rodí živá mláďata, mláďata po narození sají mateřské mléko. Znaky odlišující člověka od savců jsou vzpřímená postava, chůze po dvou končetinách, rozvoj mozku a schopnost myslet, dorozumívat se řečí, předávat zkušenosti, pracovat a žít složitým společenským životem. Dokladem společného vývoje savců a člověka jsou rudimenty a atavismy.²⁹¹

V kapitole *Biologie člověka* je část *Původ a vývoj člověka*. V této části jsou vysvětleny počátky člověka a jeho původ. Člověk svým původem navazuje na živočišnou říši, je součástí přírody. Během své existence prošel člověk vývojovými fázemi, procesem polidštění, tzv. hominizace a procesem sapientace. Během hominizace došlo u člověka k předozadnímu zploštění hrudníku, tímto se uvolnily horní končetiny, zlepšila se jejich pohyblivost, uchopovací schopnost a zjemnila se práce prstů na ruce. Dolní končetiny se postupně přizpůsobovali chůzi. Napřímila se postava, vedlo to ke dvojesovitému prohnutí páteře. Na lebce začala převažovat mozková část nad obličejovou, zuby se zmenšily. Dalším procesem byla u člověka tzv. sapientace. Během sapientace probíhaly psychické a sociální změny, došlo k postupnému zvětšování hmotnosti mozku a členitosti mozkové kůry, rozvinuly se rozumové schopnosti a artikulovaná řeč.

Další část *Předchůdci člověka* představuje předchůdce dnešního člověka, druhy *Australopithecus*, *Homo habilis*, *Homo erectus*, *Homo neandethalensis*, kromaňonce a *Homo sapiens sapiens*. Za prvního předchůdce člověka je považován *Australopithecus*, rozdělen na typ drobnější a robustní. Drobnější typ je považován za pravděpodobného předchůdce rodu *Homo*. Australopitéci se živili rostlinou potravou a drobnými živočichy, používali kamenné nástroje a zbraně. Dalším předchůdcem člověka byl *Homo habilis*, u nějž měla být vzpřímená chůze. Žil v tlupách a živil se jako sběrač a lovec. Za dalšího předchůdce člověka je považován *Homo erectus*. Znal kolektivní lov a používal primitivní řeč. Jako první je u něj popsána znalost ohně. Mezi druh *Homo erectus* patří poddruhy člověk

---

²⁹¹ Rudimenty jsou zakrnělé útvary v lidském těle, které ztratili svou původní funkci, např. kostrč je zbytkem ocasní páteře živočichů atd. Atavismy jsou znaky, které u člověka vymizely, ale mohou se výjimečně objevit, např. nadměrné ochlupení celého těla, větší počet prsních bradavek aj.

heidelberský a člověk pekingský. Dalším předchůdcem člověka měl být *Homo neanderthalensis*. Byl považován za téměř vzpřímeného, měl robustní kostru a chyběl mu bradový výběžek. Živil se lovečsko-sběračským způsobem života v tlupách. Dokázal vytvořit poměrně složitou kulturu. Do rodu *Homo sapiens* je zařazen kromaňonec, člověk předvěký. Živil se kočovným nebo usedlým způsobem života. Vyráběl dokonalejší nástroje, také tvořil jeskynní malby a sošky. Používal artikulovanou řeč. Pokud žil usedlý život, živil se jako zemědělec. Posledním typem člověka je *Homo sapiens sapiens*, člověk současný. Oproti předchozím druhů člověka žil v rodových společenstvech.

Výkladu o počátcích člověka je v této učebnici věnováno dohromady pět stran textu, text je strukturován. Po stranách učebnice je lišta s informacemi a náměty pro žáky. Samotná kapitola o vývoji člověka a jeho počátku obsahuje mnoho obrázků a mapy. Obrázky, např. kresby lebky člověka a lebky šimpanze, foto Ch. Darwina, barevné schéma Vývojová větev hominidů, kresby předků člověka, jeskynní malby, primitivní nástroje, mapa šíření moderního člověka z Afriky, mapa významných nálezů pravěkých pozůstatků v České republice. Člověk od svého vzniku prošel postupným vývojem od nejstarších předchůdců po anatomicky moderního člověka. Přitom procházel procesem hominizace a sapientace. Vývoj člověka je sice řazen chronologicky, ale chybí tu bližší vysvětlení vývoje člověka. V této učebnici se vyskytuje zmínka o Ch. Darwinovi.

Závěr

Cílem bakalářské práce bylo analyzovat vývoj představ, respektive výkladu o počátku člověka a jeho vývoji ve vybraných českých dějepisných a přírodopisných učebnicích z období konce 19. století do současnosti. Bakalářská práce představuje měnící se pohled na počátek člověka a jeho vývoj v českých dějepisných a přírodopisných učebnicích. Snaží se také postihnout vývoj představy o počátku člověka od kreacionismu po evoluční teorii a její reflexi ve vybraných učebnicích. Analyzováno bylo 28 českých učebnic dějepisu a přírodopisu ze sedmi vybraných období. Z každého období byly zkoumány dvě učebnice dějepisu a dvě učebnice přírodopisu, vždy jedna učebnice pro základní a druhá učebnice pro střední vzdělání. Analýzou vybraných učebnic bylo zjištěno, že jednotlivé učebnice dějepisu a přírodopisu se odlišují ve výkladu o počátku člověka a jeho vývoji. Učebnice dějepisu a přírodopisu přináší rozdílné pohledy na počátek člověka a jeho vývoj. Pohled na počátek člověka ve vybraných učebnicích byl ovlivněn také politickou situací, což se nejvíce projevilo marxistickými myšlenkami v učebnicích dějepisu z období padesátých let 20. století.

Vybrané učebnice byly zkoumány ze sedmi období, respektive období od konce 19. století do současnosti. Mezi sebou byly srovnávány učebnice dějepisu a přírodopisu z jednotlivých období. Učebnice dějepisu z období konce 19. století až začátku 20. století zobrazují měnící se pohled na počátek člověka. Výklad o počátku člověka a jeho vývoje je v těchto učebnicích ovlivněn novými objevy z oblasti biologie a geologie, zůstávají zde ovšem biblické reminiscence, např. pojem člověk diluviální. Učebnice pro střední školy z tohoto období zobrazuje představu o počátku člověka podloženou o kosterní nálezů předků člověka.²⁹² Naproti tomu učebnice přírodopisu z období od konce 19. století do počátku 20. století zobrazují rozdílný pohled na počátek člověka a jeho vývoje. Zatímco učebnice přírodopisu představuje nepřímou kreacionistickou představu o počátku člověka, učebnice pro střední školy popisuje představu ovlivněnou evoluční teorií a myšlenkou postupného vývoje člověka od primitivnějších předků po současného člověka. Učebnice dějepisu z období první československé republiky pokračovaly ve výkladu o počátku člověka a jeho vývoji jako učebnice z konce 19. století až počátku 20. století. Popisují vývoj člověka

založený na kosterních nálezech předků člověka, zařazují člověka do období pravěku a lineárně popisují předky člověka. V učebnici pro základní školy je ovšem představena myšlenka vypuzení neandertálců místo jejich přeměny v moderního člověka. Učebnice přírodopisu naproti tomu představují myšlenku postupného vývoje člověka z primitivnějších předků po dnešního člověka. Zobrazují lineárně vývoj předků člověka. V učebnici přírodopisu pro základní školy se ovšem objevuje český nacionalismus, projevující se zejména chválou vlastností Čechoslováků. Učebnice dějepisu z období 1945-1948 představují myšlenku postupného vývoje člověka z primitivních předků. V učebnici pro základní školy se projevuje český nacionalismus, zejména ve snaze pomocí nejstarších pověstí obhájit samostatnost Československa. Učebnice přírodopisu z období 1945-1948 zobrazují myšlenku postupného vývoje člověka. Učebnice dějepisu z období padesátých let 20. století přináší výklad o počátku člověka a jeho vývoji silně ovlivněný marxistickými myšlenkami, zejména se jedná o rozdělení pravěku na období prvobytně pospolné společnosti a období rozkladu prvobytně pospolné společnosti. Práce je v těchto učebnicích považována za určující faktor ve vývoji člověka. Učebnice přírodopisu z období padesátých let 20. století zobrazují výklad o vývoji člověka založený na evoluční teorii. Projevují také marxistické myšlenky, např. práce je považována za určující faktor vývoje člověka. Učebnice dějepisu z období sedmdesátých a osmdesátých let 20. století pokračují ve výkladu o počátku člověka ovlivněném marxistickou ideologií. Období počátku člověka je zde opět zařazeno do období prvobytně pospolné společnosti. Představena je zde myšlenka postupného vývoje člověka a jsou zde představeni předkové člověka. Učebnice přírodopisu z tohoto období jsou také ovlivněny marxistickou ideologií, věnují ovšem větší pozornost vývoji člověka od nejstarších předků než kultuře člověka. Učebnice dějepisu z období 90. let zařazují člověka do období pravěku. Obě vybrané učebnice zařazují člověka do období pravěku, rozděleného na období přisvojovacího hospodářství a období výrobního hospodářství. Naproti tomu učebnice přírodopisu z tohoto období věnují pozornost popisu vývoje člověka od nejstarších předků. Učebnice dějepisu z období od roku 2000 do současnosti zařazují počátky člověka do období pravěku do starší doby kamenné a mladší doby kamenné, zohledňují také vývoj člověka od nejstarších předků po současného člověka. Učebnice přírodopisu z tohoto období představují chronologicky linii vedoucí od předchůdců po současného člověka. Ze srovnání dějepisných a přírodopisných učebnic vyplývá, že učebnice dějepisu zařazují počátek člověka a jeho vývoj do období pravěku. Věnují se spíše kulturnímu vývoji. Oproti tomu učebnice přírodopisu zobrazují postupný

vývoj člověka od primitivních předků po současného člověka. Zaměřují se na tělesné znaky morfologické a fyziologické.

Při analýze učebnic byla zohledněna také grafická stránka výkladu o počátku člověka ve vybraných učebnicích dějepisu a přírodopisu. Z tohoto pohledu byl zohledněn počet stran učebnice věnující se výkladu o počátku člověka a jeho vývoji, strukturovanost textu, zvýrazněné pojmy v textu, poznámky k textu, obrázky, grafy a tabulky. Výkladu o počátcích člověka a jeho vývoji je ve vybraných učebnicích věnováno průměrně pět stran textu.

Bakalářská práce zobrazila vývoj představ, které přinášejí dějepisné a přírodopisné učebnice z vybraných období, díky čemuž pomohla lépe si utvořit představu o vnímání počátku člověka a jeho vývoje ve vybraném období.

V bakalářské práci byly potvrzeny závěry Radky Marty Dvořákové a Karolíny Absolonové o lineárním rozdělení vývoje člověka v dějepisných a přírodopisných učebnicích z období 90. let až současnosti, které neodpovídá současnému stavu poznání. Analýzou učebnic bylo také potvrzeno, že vybrané učebnice dějepisu a přírodopisu popisují člověka jako poslední článek evolučního vývoje, kterým by měla evoluce skončit. Potvrzeno bylo také tvrzení autorek, že v současných dějepisných a přírodopisných učebnicích nejsou obsaženy aktuální objevy předků člověka.

Opraveny byly závěry Miroslavy Filipové, podle níž učebnice dějepisu a přírodopisu pro střední školy z konce 19. století obsahovaly pouze kreacionistický pohled na genezi člověka. Učebnice dějepisu a přírodopisu pro střední školy z konce 19. století a počátku 20. století popisují postupný vývoj člověka z primitivních předků po dnešního člověka.

Resumé

The bachelor's thesis analyzes the development of ideas and provides an explanation of the beginning of man and his development in history and science textbooks from the end of the 19th century to the present. The analysis of selected textbooks revealed that history and science textbooks give a different view of the beginning of man and his development. While history textbooks classify the beginning of man in prehistoric times and deal with the development of prehistoric man's culture, natural history textbooks focus on the morphological and anatomical features of man's ancestors in the interpretation of the origin of man and its development. History and natural history textbooks were analyzed from seven selected periods. Marxist ideology has been most influenced by history textbooks from the 1950s. Czech nationalism appeared in history textbooks from the period of the first Czechoslovak Republic and from the period 1945-1948. The analysis of textbooks also took into account the graphic side in the explanation of the beginning of man in selected textbooks. The bachelor's thesis showed the development of ideas described in selected textbooks, which helped to form an idea of the perception of the beginning of man and his development in the period. The analysis of textbooks confirmed the conclusions of the authors of studies on human evolution in history and science textbooks by Radka Marta Absolonová and Karolína Dvořáková, in particular the linear division of human development in history and science textbooks was confirmed. The conclusions of the author of the bachelor's thesis on a similar topic by Miroslava Filipová on the creationist view in high school textbooks of history and natural history from the end of the 19th century were corrected.

Seznam použité literatury

- ALTMANN, Antonín a Univerzita Karlova. *Úvod do didaktiky biologie: [určeno pro posl. pedagog. fakult]* [online]. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1974 [cit. 20.5.2020]. s. [1a]. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:6f9ef930-51a5-11e3-8c6a-005056825209>
- ALTMANN, Antonín a HORNÍK, František. *Vybrané kapitoly z didaktiky biologie: určeno pro další vzdělávání učitelů, postgraduální studium. [Díl] 1.* 1. vyd. Praha: SPN, 1985. 217 s.
- DVOŘÁKOVÁ, Radka Marta a ABSOLONOVÁ, Karolína. Vznik a vývoj člověka. *Živa*. [online]. Praha: Nakladatelství Academia, 2017, 28 (26) [cit.26.6.2020]. ISSN 0044-4812. Dostupné z: <https://ziva.avcr.cz/files/ziva/pdf/vznik-a-vyvoj-cloveka.pdf>.
- DVOŘÁKOVÁ, Radka Marta; ABSOLONOVÁ, Karolína. *Obsahová analýza tématu evoluce člověka v českých učebnicích dějepisu. Scientia in educatione*, 2016, 7.2: 34-47.
- DVOŘÁKOVÁ, Radka Marta; ABSOLONOVÁ, Karolína. *Obsahová analýza tématu evoluce člověka v českých učebnicích přírodopisu a biologie. Scientia in educatione*, 2017, 8.2.
- FILIPOVÁ, Miroslava. *Fylogeneze člověka v učebnicích přírodopisu a dějepisu od roku 1869*. Praha, 2013. 62 s. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze. Fakulta humanitních studií. Vedoucí práce Mgr. Linda Hroníková Ph.D.
- JANOVSÝ, Julius, Milada BRŤKOVÁ, Jana KOVAŘÍKOVÁ, Ol'ga PÁLOVÁ a Ondřej STOJKA. *Základy didaktiky dějepisu: učebnice pro studium oboru učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů na filozofických a pedagogických fakultách*.

Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, 254 s. Učebnice pro vysoké školy. ISBN (Váz.).

- JULÍNEK, Stanislav a Masarykova univerzita. *Základy oborové didaktiky dějepisu* [online]. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004 [cit. 7.5.2020]. s. [1a]. ISBN 80-210-3495-5. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:eaebbf0-3a20-11e5-8b04-5ef3fc9bb22f>
- KNECHT, Petr a Tomáš JANÍK. *Učebnice z pohledu pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2008, 196 s. Pedagogický výzkum v teorii a praxi, sv. 11. ISBN 9788073151744.
- KOVÁŘÍČEK, Václav a KOVÁŘÍČKOVÁ, Iva. *Vývoj školských soustav v českých zemích*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 1989. 101 s.
- LABISCHOVÁ, Denisa a GRACOVÁ, Blažena., *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Vyd. 1. V Ostravě: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2008. 276 s.
- MALÝ, Jiří. Původ člověka a jeho plemen. In: ŠUSTA, Josef. *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku: Světla východu a Hellady. Díl první*. Melantrich, 1940, s. 3-4.
- MAŇÁK, Josef, ed. a KLAPKO, Dušan, ed. *Učebnice pod lupou*. Brno: Paido, 2006. 123 s. Pedagogický výzkum v teorii a praxi; sv. 4. ISBN 80-7315-124-3.
- MAŇÁK, Josef, Dušan KLAPKO a Masarykova univerzita. *Učebnice pod lupou*. [online] Brno: Paido, 2006. s. 9-11. ISBN 80-7315-124-3. [cit. 6.5.2020] Dostupné do 20. 5. 2020 z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:302360e0-bab5-11e5-82dc-5ef3fc9bb22f>
- MASŁOWSKI, Oton. *Didaktika biologie: Určeno pro posl. přírodověd. fak. a pedagog. fak. Univ. Palackého*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 1990. 145 s.

- MASLOWSKI, Oton. *Didaktika biologie: určeno pro posl. přírodověd. fak. a pedagog. fak. Univ. Palackého* [online]. Olomouc: Univerzita Palackého, 1990 [cit. 21.5.2020]. s. 16. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:c4f59630-c8ae-11e2-ada5-005056825209>.
- PAVELKOVÁ, Jaroslava. *Oborová didaktika biologie a geologie. Díl 1, Vybraná témata pro DPS učitelů VVP*. Praha: Univerzita Karlova, 2002, s. 10. ISBN 80-7290-086-2.
- PAVELKOVÁ, Jaroslava. *Oborová didaktika biologie: vybraná témata pro učitele všeobecně vzdělávacích předmětů*. [online]. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2007 [cit. 25.5.2020]. s. 15. ISBN 978-80-7290-335-1. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:b7d88320-7d37-11e3-989f-5ef3fc9bb22f>
- PAVELKOVÁ, Jaroslava. *Oborová didaktika biologie: vybraná témata pro učitele všeobecně vzdělávacích předmětů*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2007. 128 s. Texty pro distanční studium. ISBN 978-80-7290-335-1.
- PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998, 148 s. ISBN 8085931494.
- SMUTKOVÁ, Tereza. *Srovnání učebnic přírodopisu v české a slovenské republice*. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra biologie, Brno, 2012. 76 s. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Mgr. Libuše Vodová.
- SOMR, Miroslav a kol. *Dějiny školství a pedagogiky*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987. 359 s. Učebnice pro vysoké školy.
- SOUKUP, Václav. *Prehistorie rodu Homo*. Vydání první. V Praze: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015. 1150 stran. ISBN 978-80-246-2966-7.

- SVOBODA, Jiří A. *Předkové: evoluce člověka*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2014. 479 s. ISBN 978-80-200-2324-7
- SNUSTAD, D. Peter, SIMMONS, Michael J. a RELICHOVÁ, Jiřina, ed. *Genetika*. Druhé,
- ŠMAJSTRLOVÁ, Dana. *Bitva u Moháče a počátky vlády Habsburků. Srovnání českých a slovenských učebnic dějepisu pro střední školy*. Olomouc, 2014. 79 s. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Filosofická fakulta. Katedra historie. Vedoucí práce doc. Mgr. Radmila Pavlíčková, Ph.D.
- ŠMAJSTRLOVÁ, Dana. *Idea čechoslovakismu v dějepisných učebnicích z období 1. republiky (1918-1938)*. Olomouc, 2016. 145 s. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Filosofická fakulta. Katedra historie. Vedoucí práce doc. Mgr. Radmila Prchal Pavlíčková, Ph.D.
- VESELÁ, Zdenka. *Vývoj českého školství*. Vyd. 1. Praha, 1988.

Seznam použitých pramenů

- BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila, KYSUČAN, Lubor a FEJFUŠOVÁ, Marie. *Dějepis: vzdělávací oblast Člověk a společnost. Pravěk a starověk: učebnice*. 3., aktualiz. vyd. Brno: Nová škola, 2013. 139 s. Duhová řada. ISBN 978-80-7289-512-0.
- BERÁKOVÁ, Olga a KALINOVÁ, Jana. *Biologie pro osmý ročník všeobecně vzdělávacích škol: Pokusná učebnice*. [online]. Praha: SPN, 1959 [cit. 14.6.2020]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:f2b6d1f0-6a6b-11e4-b202-005056827e52>
- BERNARD A. J.: *Přírodopis živočišstva pro vyšší třídy škol středních*, I. L. Kober, Praha 1895
- BIDLO, Jaroslav, HÝBL, František a ŠUSTA, Josef. *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. díl 1., Dějiny starého věku*. 2. přeprac. vyd. Praha, 1923. 162 s.
- BIDLO, Jaroslav, DOBIÁŠ a ŠUSTA, Josef. *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Díl první, (Pro V. třídu)*. Druhé, přepracované a zkrácené vydání. V Praze: Historický klub, 1947. 170 s.
- ČAPEK, Vratislav a Jaroslav PÁTEK. *Světové dějiny, [Díl] 1: Dějiny lidských civilizací od pravěku do poloviny 17. století*. [online]. Praha: Fortuna, 1993 [cit. 9.6.2020]. ISBN 80-85298-86-4. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:95866e60-a9ef-11e3-b833-005056827e52>.
- ČERNÍK, Vladimír, MARTINEC, Zdeněk a VODOVÁ, Vladimíra. *Přírodopis 8: biologie člověka pro základní školy*. 2. vydání. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 2015. 77 stran. ISBN 978-80-7235-559-4.
- ČERNÍK, Vladimír. *Přírodopis 3: biologie člověka se základy etologie a genetiky: pro žáky základní školy (8. ročník) a nižší ročníky víceletých gymnázií*. 1. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 1998. 80 s. ISBN 80-85937-97-2.

- DĚDINA, Jan et al. *Dějiny starověku: učební text pro 1. třídu gymnasií*. V prvním vydání. Praha: SPN, 1952. 231 stran.
- DĚDINA, Jan et al. *Dějiny starověku: učební text pro 6. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol: (II. třída středních škol)*. Vyd. 5., změn. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1954. 109 s., [2] obr. příl.
- FENDRYCH, Miroslav. *Biologie pro nejvyšší třídu středních škol: závěr přírodovědného učiva*. V Praze: Československá grafická Unie, 1938. 236 s., [XV] obr. příl. - 8 s. příl.
- FENDRYCH, Miroslav. *Biologie pro nejvyšší třídu středních škol: závěr přírodovědného učiva*. Dotisk 1948. Praha: Česká grafická Unie, 1948. 239, [1] s.
- GEBAUEROVÁ, Marie et al. *Dějepis pro měšťanské školy. Díl I., (Pro první třídu měšťanských škol)*. Desáté vydání podle normálních osnov z roku 1932. V Praze: Komenium, 1933. 104 s.
- GRÁC, Antonín. *Biologie pro první třídu měšťanských škol*. 3. dotisk 3. vyd. V Olomouci: R. Promberger, 1948. 123 s., [7] l. barev. obr. příl. Přírodou a životem.
- GROULÍK, Josef, HAMPL, Rudolf a ÚLEHLA, Josef. *III. a IV. přírodopis pro měšťanské školy. Říše živočišná, lidské tělo, říše rostlinná a nerostná*. 8. vyd. V Olomouci: R. Promberger, 1923. 212 s.
- HAINER, Vojtěch. *Přírodopis: biol. člověka pro 8. roč. základních devítiletých šk.* 13. vyd. Praha, 1977. 151 s.
- HORNOF, Martin Bohumil. *Stručný dějepis Čech*. 4. opravené vydání. Praha: I. L. Kober, 1872. 50 s.
- HÝBL, František, ŠUSTA, Josef a BIDLO, Jaroslav. *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. [I], Dějiny starého věku*. Vyd. pro reálky. Praha: Historický klub, 1911. 170 s.

- JÍLEK, Tomáš, Jan GRÝC a Jan NAVRÁTIL. *Dějepis pro 1. ročník gymnázia* [online]. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984 [cit. 15.6.2020]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:12767e70-1e72-11e7-9efd-005056827e52>
- JÍLEK, Lubor, TRÁVNÍČKOVÁ, Eliana a kol. *Biologie člověka. Pro 4. roč. gymnázií: Pokusný učeb. text. 6.*, nezm. vyd. Praha, 1982.
- MICHOVSKÝ, Václav. *Z dávné minulosti lidstva: dějepis pro 6. ročník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:dd8ccee0-dc1a-11e3-b110-005056827e51>
- MICHOVSKÝ, Václav. *Dějepis: Pravěk a starověk pro zákl. šk. Díl 1. 2.*, přeprac. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. 71 s. ISBN 80-04-25949-9.
- SOUKUP, Josef Věnceslav. *Přírodopis technologický. I., Živočišstvo*. V Plzni: Tiskem a nákladem Karla Maasche, 1869. v, 63 stran.
- STLOUKAL, Milan et al. *Biologie pro třetí ročník gymnázií. 2. vyd.* Praha: SPN, 1990. 256 s. Učebnice pro stř. školy. ISBN 80-04-24972-8.
- ŠTĚPÁNEK, Otokar. *Přírodopis živočišstva díl 3. sv.3. 1.vyd.* Praha, 1956.
- ŠTORCH, Eduard a Karel ČONDL. *Pracovní učebnice dějepisu, Díl první: Pro první třídu měšťanských škol*. V Praze: Státní nakladatelství, 1946. s. [1a]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:639a5cc7e968073da4a81a69202b3842>
- VÁLKOVÁ, Veronika. *Dějepis 6 pro základní školy: pravěk a starověk. 1. vyd.* Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2006. 144 s. ISBN 80-7235-337-3.
- VANĚČKOVÁ, Ivana et al. *Přírodopis 8: pro základní školy a víceletá gymnázia. 1. vyd.* Plzeň: Fraus, 2006-2007. 3 sv. ISBN 80-7238-428-7.

Seznam zkratk

ČSSR	Československá socialistická republika
MU	Masarykova univerzita
SVVŠ	Střední všeobecně vzdělávací škola
ZDŠ	Základní devítiletá škola
ZŠ	Základní škola

13.3 Přílohy

Příloha č.1 Seznam použitých učebnic dějepisu z jednotlivých období

Období	Název učebnice	Autor (autoři)	Rok vydání	Nakladatelství
Konec 19. století až počátek 20. století	<i>Stručný dějepis Čech.</i>	Martin Bohumil Hornof	1872	Praha: I. L. Kober
	<i>Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních [I], Dějiny starého věku</i>	František Hýbl, Josef Šusta a Jaroslav Bidlo	1911	Praha: Historický klub
Období 1. republiky	<i>Dějepis pro měšťanské školy. Díl I., (Pro první třídu měšťanských škol).</i>	Marie Gebauerová et al.	1933	Praha: Komenium
	<i>Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. díl 1., Dějiny starého věku.</i>	František Hýbl, Josef Šusta a Jaroslav Bidlo	1923	Praha
Období 1945-1948	<i>Pracovní učebnice dějepisu, Díl první: Pro první třídu měšťanských škol.</i>	Eduard Štorch a Karel Čondl	1946	Státní nakladatelství v Praze
	<i>Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Díl první,</i>	František Hýbl, Josef Šusta a Jaroslav Bidlo	1947	Praha: Historický klub
Období 50. let 20. století	<i>Dějiny starověku: učební text pro 6. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol: (II. třída středních škol).</i>	Jan Dědina et al.	1954	Praha: Státní pedagogické nakladatelství
	<i>Dějiny starověku: učební text pro 1. třídu gymnasií</i>	Jan Dědina et al.	1952	Praha: SPN
Období 70.-80. let 20. století	<i>Z dávné minulosti lidstva: dějepis pro 6. ročník</i>	Václav Michovský	1970	Praha: Státní pedagogické nakladatelství
	<i>Dějepis pro 1. ročník gymnázia</i>	Tomáš Jílek, Jan Gryc a Jan Navrátil	1984	Praha: Státní pedagogické nakladatelství
Období 90. let 20. století	<i>Dějepis: Pravěk a starověk pro zákl. šk. Díl 1.</i>	Václav Michovský	1991	Praha: Státní pedagogické nakladatelství
	<i>Světové dějiny, [Díl] 1: Dějiny lidských civilizací od pravěku do poloviny 17. století.</i>	Vratislav Čapek a Jaroslav Pátek	1993	Praha: Fortuna

Období od roku 2000 do současnosti	<i>Dějepis 6 pro základní školy: pravěk a starověk.</i>	Veronika Válková	2006	Praha: SPN
	<i>Dějepis: vzdělávací oblast Člověk a společnost. Pravěk a starověk: učebnice.</i>	Jarmila Bednaříková, Lubomír Kysučen a Marie Fejšušová	2013	Brno: Nová škola

Příloha č. 2 Seznam použitých učebnic přírodopisu z jednotlivých období

Období	Název	Autor (autoři)	Rok vydání	Nakladatelství
Konec 19. století až počátek 20. století.	<i>Přírodopis technologický. I., Živočišstvo</i>	Josef Věnceslav Soukup	1869	V Plzni: Tiskem a nákladem Karla Maasche,
	<i>Přírodopis živočišstva pro vyšší třídy škol středních</i>	A. J. Bernard	1895	Praha: I. L. Kober,
Období 1. republiky	<i>III. a IV. přírodopis pro měšťanské školy. Říše živočišná, lidské tělo, říše rostlinná a nerostná</i>	Josef Groulík, Rudolf Hampl a Josef Úlehla	1923	V Olomouci: R. Promberger,
	<i>Biologie pro nejvyšší třídu středních škol: závěr přírodovědného učiva.</i>	Miroslav Fendrych	1938	V Praze: Československá grafická Unie.
Období 1945-1948	<i>Biologie pro první třídu měšťanských škol.</i>	Antonín Grác	1948	V Olomouci: R. Promberger,
	<i>Biologie pro nejvyšší třídu středních škol: závěr přírodovědného učiva.</i>	Miroslav Fendrych	1948	Praha: Česká grafická Unie
Období 50. let 20. století	<i>Biologie pro osmý ročník všeobecně vzdělávacích škol: Pokusná učebnice</i>	Olga Beráková a Jana Kalinová	1959	Praha: SPN
	<i>Přírodopis živočišstva díl 3. sv.3.</i>	Otokar Štěpánek	1956	Praha
Období 70.-80. let 20. století	<i>Přírodopis: biol. člověka pro 8. roč. základních devítiletých šk</i>	Vojtěch Hainer	1977	Praha
	<i>Biologie člověka. Pro 4. roč. gymnázií: Pokusný učeb. text</i>	Lubor Jílek a Eliana Trávníčková	1982	Praha
Období 90. let 20. století	<i>Biologie pro třetí ročník gymnázií</i>	Milan Stroukal	1990	Praha: SPN

	<i>Přírodopis 3: biologie člověka se základy etologie a genetiky: pro žáky základní školy (8. ročník) a nižší ročníky víceletých gymnázií</i>	Vladimír Černík	1998	Praha: SPN - pedagogické nakladatelství
Období od roku 2000 do současnosti	<i>Přírodopis 8: pro základní školy a víceletá gymnázia</i>	Ivana Vaněčková	2006-2007	Plzeň: Fraus
	<i>Přírodopis 8: biologie člověka pro základní školy.</i>	Vladimír Černík, Zdeněk Martinec a Vladimíra Vodová	2015	Praha: SPN-pedagogické nakladatelství, akciová společnost,

Anotace

Jméno a příjmení:	Daniela Červenková
Katedra:	KHI - Katedra historie
Vedoucí práce:	doc. Mgr. Martin Elbel, M.A., Ph.D.
Rok obhajoby:	2020
Název práce:	Problematika počátku člověka a lidstva v českých učebnicích dějepisu a přírodopisu z období od konce 19.století do současnosti.
Název v angličtině:	The issue of beginning of man and humanity in Czech textbooks of history and natural history from the end of the 19th century to the present.
Anotace práce:	Bakalářská práce analyzuje výklad o počátku člověka a jeho vývoji, zejména se zaměřuje na vývoj představ o počátku člověka a jeho vývoji v českých dějepisných a přírodopisných učebnicích z období od konce 19. století do současnosti. Bakalářská práce je rozdělena do dvou hlavních částí. První část pojednává o vývoji školství v českých zemích a dějepisném a přírodopisném vyučování v minulosti. V druhé části je analyzováno 28 učebnic dějepisu a přírodopisu ze sedmi vybraných období. Jedná o období z konce 19. století až počátku 20. století, období první československé republiky, období 1945-1948, období padesátých let 20. století, období sedmdesátých a osmdesátých let 20. století, období devadesátých let 20. století a období od roku 2000 do současnosti. Ze sledovaných období byly zkoumány vždy dvě učebnice pro základní a střední vzdělání. Zvláštní kapitola je věnována názorům na počátek člověka představeným v učebnicích, jedná se o kreacionismus, teorii o postupném vývoji druhů a evoluční teorii.
Klíčová slova:	Vývoj školství v českých zemích, výuka dějepisu, výuka přírodopisu, české dějepisné učebnice, české přírodopisné učebnice, školské reformy, počátek člověka, vývoj člověka, kreacionismus, analýza výkladu v učebnicích.

Anotace v angličtině:	The bachelor's thesis analyzes the interpretation of the beginning of man and his development, especially focuses on the development of ideas about the beginning of man and his development in Czech history and science textbooks from the end of the 19th century to the present. The bachelor thesis is divided into two main parts. The first part deals with the development of education in the Czech lands and history and science teaching in the past. In the second part, 28 history and natural history textbooks from seven selected periods are analyzed. These are the period from the end of the 19th century to the beginning of the 20th century, the period of the first Czechoslovak Republic, the period 1945-1948, the period of the 1950s, the period of the 1970s and 1980s, the period of the 1990s and the period from 2000 to the present. From the monitored periods were. always examined two textbooks for primary and secondary education. A special chapter is devoted to the views on the origin of man presented in textbooks, such as creationism, the theory of the gradual evolution of species and the theory of evolution.
Klíčová slova v angličtině:	Development of education in the Czech lands, teaching history, teaching science, Czech history textbooks, Czech science textbooks, school reforms, the beginning of man, human development, creationism, analysis of interpretation in textbooks.
Přílohy vázané v práci:	tabulky
Rozsah práce:	121 s.
Jazyk práce:	Čeština